

Chalupa, Aleš

Ostia

In: Chalupa, Aleš. *Římský kult boha Mithry : atlas lokalit a katalog nálezů I*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2023, pp. [155]-197

ISBN 978-80-280-0275-6 (brožováno); ISBN 978-80-280-0276-3 (online ; pdf)

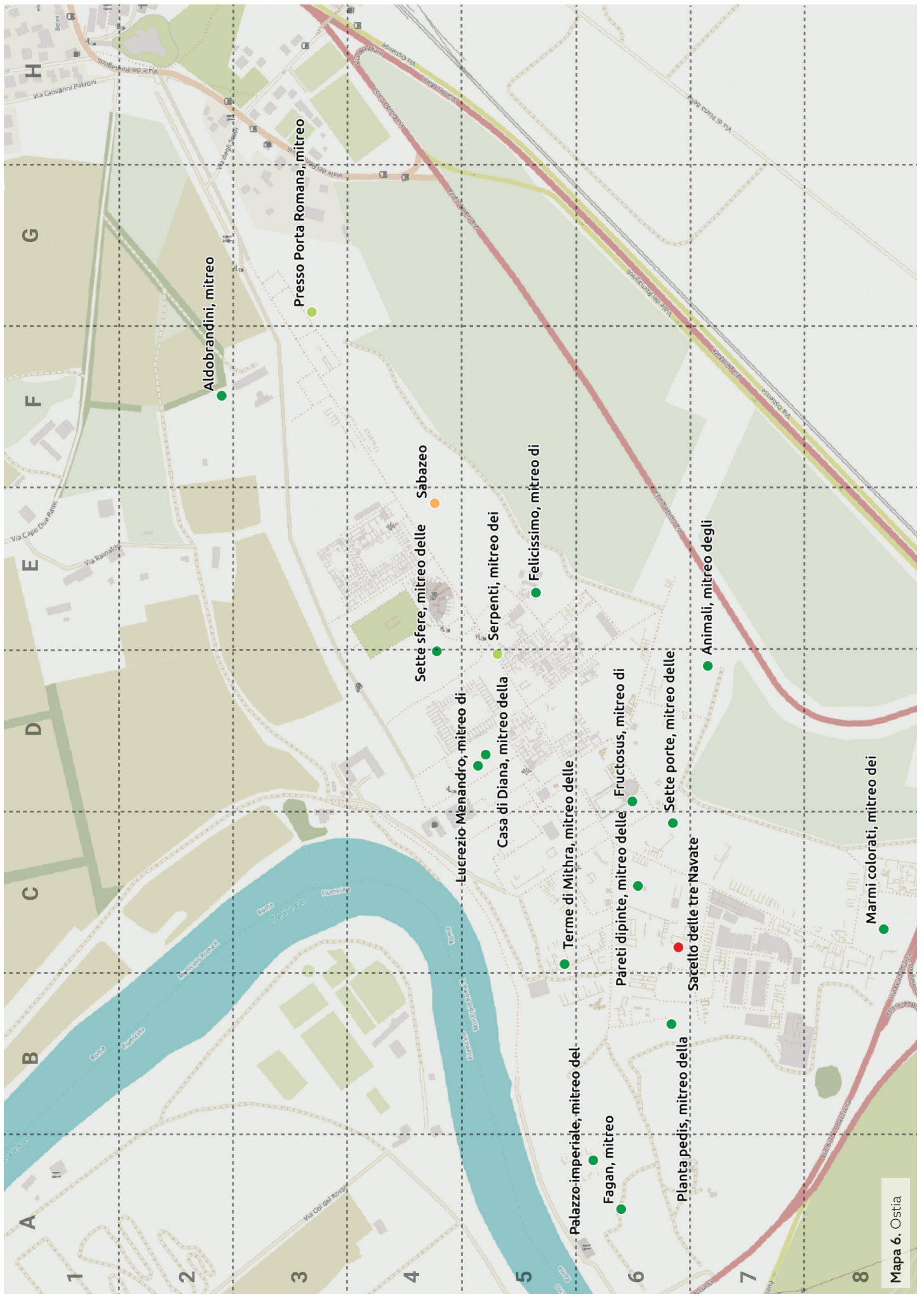
Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.78348>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20230704

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

5 OSTIA

Mapa 6. Ostia

Mithraeum	Městská část	Typ nálezu
Aldobrandini, mitreo (CIMRM 232; Becatti 1954: 39–43; Squarciapino 1962: 41–43).	Regio II, Ins. I, 2	Deska s nápisem (CIMRM 233 = HD026488 = EDR106230); bronzová deska s nápisem (CIMRM 234/235 = EDR144062); reliéf s vyobrazením boha Silvana (CIMRM 236); dva malé oltáře a další drobné nálezy (CIMRM 237).
Animali, mitreo degli (CIMRM 278; Becatti 1954: 87–92; Squarciapino 1962: 48–49).	Regio IV, Insula II, 11	Podlažní mozaika (CIMRM 279); hlava sochy boha Mithry (CIMRM 280); hlava sochy boha Slunce-Mithry (CIMRM 281). Cippus s nápisem (CIMRM 282 = EDR144061).
Casa di Diana, mitreo della (též mitreo del Caseggiato di Diana) (CIMRM 216; Becatti 1954: 9–15; Squarciapino 1962: 38–39).	Regio I, Ins. III, 3	Cippus s nápisem (CIMRM 283 = EDR163033); sloup s nápisem (CIMRM 284 = EDR163037); podstavec s nápisem (CIMRM 285 = EDR144035); podstavec s nápisem (CIMRM 286 = EDR144050). Dvě hermovy, jedna s vyobrazením Bakcha, druhá s vyobrazením ženské postavy (CIMRM 217); graffiti ve výklenku (CIMRM 218 = EDR110025); oltář s nápisem (CIMRM 219/220 = HD010492 = EDR106224). Nálezy učiněné mimo toto mithraeum, ale s ním spojované: architráv s nápisem (CIMRM 221/222 = HD016213 = EDR071717); deska se dvěma nápisy (CIMRM 223 = EDR106225/EDR106227). V sousedním Caseggiato dei Molini: bronzová soška štíra a bronzové destičky s vyobrazením astrologických znamení (CIMRM 320B = Squarciapino 1953).
Fagan, mitreo (CIMRM 309; Becatti 1954: 119–121; Squarciapino 1962: 55–56).	Regio III (?)	Socha s vyobrazením tauroktonie s nápisem (CIMRM 310/311 = EDR143956); socha bytosti se lví hlavou a nápisem (CIMRM 312/313 = EDR143957); reliéf s vyobrazením bytosti se lví hlavou (CIMRM 314); nápis (CIMRM 315 = EDR143958).
Felicissimo, mitreo di (CIMRM 299; Becatti 1954: 105–112; Squarciapino 1962: 52–54).	Regio V, Insula IX, 1	Podlažní mozaika s nápisem (CIMRM 299 = EDR073574 = HD022573).
Fructosus, mitreo di (CIMRM 226; Becatti 1954: 21–27; Squarciapino 1962: 40).	Regio I, Ins. X, 4	Socha s vyobrazením Cauta (CIMRM 227); dva fragmenty architrávu s nápisem (CIMRM 228 = EDR031499); dva podstavce soch (CIMRM 229); dvě podstavené nohy stolu (<i>trapezofori</i>) (Becatti 1954: 24); fragment malého sloupku (Becatti 1954: 24).
Lucrezio Menandro, mitreo di (CIMRM 224; Becatti 1954: 17–20; Squarciapino 1962: 39–40).	Regio I, Ins. III, 5	Deska s nápisem (CIMRM 225 = EDR031498).
Marmi colorati, mitreo dei (David 2017; 2018; 2020; David et al. 2016).	Regio IV, Insula IX, 5	Gravito (David 2018: 141 a obr. 11 = David 2020: 108a obr. 10.5); tři graffiti (David & Melega 2018: 141 a obr. 9 = Melega 2020: 113 a obr. 11.1). Gravito s vyobrazením lodi (David 2018: 127 a obr. 12); držadlo ze slonoviny (David 2018: 127–129 a obr. 13); malá bronzová koruna (David 2018: 127); předměty z gagátu (David 2019: 127).
Palazzo imperiale, mitreo del (CIMRM 250 = Becatti 1954: 53–57; Squarciapino 1962: 44–46).	Regio III	Dva identické nápisy na podlažní mozaice (CIMRM 251 = EDR143928); cihlový oltář s výduť (CIMRM 253); dvě sochy zobrazující Cauta a Cautopata s nápisy na podstavcích (CIMRM 254/255 = EDR143930/EDR143932); soška Cautopata (CIMRM 256); hlava sochy s fryzskou čapkou a hlava boha Slunce (CIMRM 257a-b); dva fragmenty sousoší s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 258); oltář s nápisem (CIMRM 259 = EDR143929); fragmenty zrození Mithry ze skály (CIMRM 260); hlava lva (CIMRM 261); lampa s dvanácti knoty (CIMRM 262.2).
		Mozaika ve výklenku zobrazující boha Silvana (CIMRM 252); lampa se dvěma knoty (CIMRM 262.1).

Mithraeum	Městská část	Typ nálezu
Pareti dipinte, mitreo delle (CIMRM 264; Becatti 1954: 58–68; Squarciapino 1962: 46–47).	Regio III, Ins. I, 6	Fragment desky s nápisem (CIMRM 266 = EDR172859); oltář s vyobrazením boha Slunce, Cauta a Cautopata (CIMRM 267); nástěnné malby (CIMRM 268); cippus s nápisem (CIMRM 269 = EDR172949); malý oltář s nápisem (CIMRM 270 = CIMRM 317 = EDR172950).
Petrini, mitreo		Fragment desky s nápisem (CIMRM 265 = EDCS-51000106); fragment desky s nápisem (Marchesini 2012–2013: 208–212 = EDR181937).
Planta pedis, mitreo della (CIMRM 272; Becatti 1954: 76–85; Squarciapino 1962: 47–48).	Regio III, Insula XVII, 2	Viz Sette Sfere, mithraeum.
Presso Porta Romana, mitreo (CIMRM 238; Becatti 1954: 45–46; Squarciapino 1962: 43).	Regio II, Ins. II, 5	Deska s nápisem (CIMRM 273 = EDCS-510000110); fragmenty reliéfu s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 274); kruhová nádržka na vodu s nápisem (CIMRM 275 = EDCS-51000011); deska s nápisem (CIMRM 276 = EDCS-510000112); mince (CIMRM 277).
Sabazeo (CIMRM 300; Becatti 1954: 113–117; Squarciapino 1962: 54–55).	Regio V, Insula XII, 3	Nápis na podlažní mozaice (CIMRM 301 = EDR106131); podlahová deska s nápisem (CIMRM 302 = EDR106937); deska s nápisem (CIMRM 303 = EDR072311 = HD019934); deska s nápisem (CIMRM 304 = HD019937 = EDR072312); fragment oltáře, pět malých hermavek a jedenáct lamp (CIMRM 306); další drobné nálezy (Vaglieri 1909: 22–23).
Sacello delle tre Navate (CIMRM 271; Becatti 1954: 69–75; Squarciapino 1962: 47).	Regio III, Insula II, 12	Nálezy učiněné mimo toto mithraeum, ale s ním spojované: deska s nápisem (CIMRM 305 = HD020174 = EDR072323); vlys s vyobrazením planetárních božstev (CIMRM 307); cippus s nápisem (CIMRM 308 = HD028740 = EDR072411).
Serpenti, mitreo dei (CIMRM 294; Becatti 1954: 101–104; Squarciapino 1962: 51–52).	Regio V, Insula VI, 6	Malý oltář (CIMRM 295); socha Cauta (CIMRM 296); socha Cautopata (CIMRM 297).
Sette porte, mitreo delle (CIMRM 287; Becatti 1954: 93–99; Squarciapino 1962: 50–51).	Regio IV, Insula V, 13	Graffiti (CIMRM 298 = EDCS-510000114).
Sette Sfere, mitreo delle (CIMRM 239; Becatti 1954: 47–51; Squarciapino 1962: 43–44).	Regio II, Ins. VIII, 6	Podlažní mozaika (CIMRM 288); oltář s nápisem (CIMRM 289 = EDR172957); lampa se šesti knoty (CIMRM 290); fragmenty velkého kratéru (CIMRM 291); fragment sochy světloňoše (CIMRM 292).
Terme di Mithra, mitreo delle (CIMRM 229; Becatti 1954: 29–38; Squarciapino 1962: 40–41).	Regio I, Ins. XVII, 2	Fragment sochy vodní nymfy (CIMRM 293).
		Podlažní mozaika (CIMRM 240); mozaiky s vyobrazením šesti planetárních božstev na bocích pódii (CIMRM 241); mozaiky zobrazující zodiakální znamení na bocích pódii (CIMRM 242); mozaika Cautopata na boku levého pódia a mozaika Cauta na boku pravého pódia (CIMRM 243); dva oltáře zazděné do boků pódii (CIMRM 244).
		Nálezy učiněné Petrinim na počátku 19. století: reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem (CIMRM 245/246 = EDR143952); deska s nápisem (CIMRM 247 = EDR143953); deska s nápisem (CIMRM 248 = EDR143954); deska s nápisem (CIMRM 249 = EDR143954).
		Socha s vyobrazením tauroktonie a nápisem (CIMRM 230/231).

Monumenty nepřirazené k žádnému mithraeu nebo s nejasnými náleзовými okolnostmi

Nálezové okolnosti	Typ nálezu
Ostia, mezi <i>Semita dei Cippi</i> a <i>Via della Fortuna Annonaria</i>	Fragment sochy <i>Cauta</i> (CIMRM 296); fragment sochy <i>Cautopata</i> (CIMRM 297).
Ostia, přesné místo nálezu neznámé	Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 316).
Ostia, přesné místo nálezu neznámé	Brož s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 318).
Ostia, v blízkosti divadla	<i>Cippus</i> s nápisem (CIMRM 308 = HD028740 = EDR072411).
Ostia, mezi <i>Via Decumana</i> a <i>Via dei Molini</i>	Torzo sochy mužské postavy s nápisem (CIMRM 319/320 = EDR072677 = HD021269).
Ostia, na <i>Via Decumana</i> poblíž <i>Via dei Molini</i>	Fragment desky s nápisem ve formě monogramu (EDR109990).
Ostia, <i>Terme del foro</i>	Tři podlažní desky s nápisy ve formě monogramů (EDR179345, EDR179346, EDR179347).
Quadraro na <i>Via Tuscolana</i> (dnes součást Říma) poblíž Ostie	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 321).
Ostia, přístav	Fragment mramorové nádoby s figurálními motivy a nápisem (CIMRM 322/323 = EDR144063).
Ostia, přístav	Deska s nápisem (CIMRM 325 = EDR144064).
Ostia	Cihla s nápisem (CIMRM 324 = EDCS-21200412).
Ostia	Torzo sochy mužské postavy (Sinn 2006: č. 183 a tab. 103, 1.3 [s. 306–307]).
Ostia, <i>Via dei Vigili</i>	Dva fragmenty architektury s nápisem (<i>RICIS</i> II, č. 503/1133 = Lazzarini 1979).

5.1 Ostijská mithraea a nálezy s nimi spojené

[Ost-M-01] Aldobrandini, mitreo (mithraeum Aldobrandini) [6 F2]

V roce 1923 bylo během archeologických vykopávek prováděných pod vedením Guida Calzy na pozemku náležícím rodině Aldobrandini asi 150 metrů od Římské brány (*Porta Romana*) nalezeno mithraeum.¹ Mithraeum bylo situováno ve východní části města v blízkosti starověkého toku řeky Tibery v místech, kterým procházely městská hradby (ke kterým těsně přiléhalo) a kde stála jedna z obranných věží. Mithraeum mohlo být prozkoumáno pouze částečně ve své severní části, průzkumu jeho jižní části bránily další stavby tvořící součást dnešní vily Aldobrandini. Z mithraea se podařilo odkrýt jeho zadní část s konci obou bočních pódíí (výška 0,65 m, šířka levého pódia 1,34 m, šířka pravého pódia 1,4 m; šířka centrální uličky 1,9 m) a mírně vyvýšeným *adytem*, kam se vstupovalo z obou stran ústřední síně po dvou schodech. Odhadované rozměry ústřední síně mithraea Aldobrandini jsou cca 20–24 m na délku a 3,94 m na šířku.² Boční pódia byla obložena mramorovými deskami. Podlaha před *adytem* byla vydlážděna různobarevnými kusy mramoru do podoby vzorů z geometrických tvarů.³ U zadní stěny se nacházela velká obdélníková platforma (0,60 × 2,12 m) z cihel, která sloužila jako podstavec pro umístění tauroktonie. Na přední straně cihlové základny se nacházela [Ost-M-01-001] mramorová deska s nápisem⁴ (0,59 × 1,65 m) následujícího znění: *Deum vetusta religione / in velo formatum et umore obnubi/latum marmoreum cum / throno omnibusq(ue) ornamentis / a solo omni impendio suo fecit / Sext(us) Pompeius Maximus pater / q(ui) s(upra) s(criptus) est⁵ / et praesepia marmoravit p(edes) LXVIII (i)dem s(ua) p(ecunia)* („Otec Sextus Pompeius Maximus nechal zcela na vlastní náklady zhotovit [sochu] boha z mramoru, která byla podle starobylé náboženské tradice [předtím] zhotovena z látky a ztmavla vlhkostí ze země, spolu s trůnem a všemi jeho ozdobami. Ten, jehož jméno je napsáno výše, také na vlastní náklady obložil mramorem *praesepia* v délce 68 stop [cca 20 m].“). Nápis tedy připomínal pořízení reliéfu nebo sochy s tauroktonním motivem. Ten byl umístěn na podstavci opatřeném schody (*thronum*), který byl rovněž součástí daru mithraistického Otce Sexta Pompeia Maxima. Nové vyobrazení nahradilo předchozí verzi tauroktonie, s největší pravděpodobností tkanou jako obraz na plátně,⁶ které byl poškozeno vlhkostí a již přestalo plnit svou funkci. Kromě těchto předmětů se Sextus Pompeius Maximus rovněž později⁷ postaral o mramorové obložení bočních pódíí, která jsou na nápise nezvykle označena slovem *praesepia*, tedy v původním významu „jesle“ sloužící ke krmení a napájení zvířat.⁸ Doba pořízení nápisu je na základě paleografických indicií kladena na konec 2. století.⁹ Dalším monumentem, který patrně pochází z mithraea Aldobrandini, je [Ost-M-01-002] bronzová deska s nápisem¹⁰ (0,41 × 0,285 m), její nálezové okolnosti jsou nicméně nejasné.¹¹ K závěru, že tento artefakt mohl tvořit vybavení stejného mithraea, vede skutečnost, že deska byla věnována Sextu

1) *CIMRM* 232 = Calza 1924 = Becatti 1954: 39–43 = Floriani Squarciapino 1962: 41–43 = Marchesini 2012–2013: 139–156 = Melega 2017–2018: 62–69 = David & Melega & Rossetti 2018 = Van Haepere 2019: 399–407 = Battistini 2020: 60–64 = Canciani 2022: č. 133 (s. 104–105).

2) White 2012: 144.

3) David & Melega & Rossetti 2018.

4) *CIMRM* 233 = *CIL* XIV, č. 4314 = *AE* 1924, č. 119 = Marchesini 2012–2013: 139–144 = HD026488 = EDR106230 = Canciani 2022: č. 133a (s. 105).

5) Alternativním čtením tohoto řádku je *q(ui) s(aceros) S(olis) est*, viz *AE* 1924, č. 119, založené na hypotéze Guida Calzy (1924: 73).

6) Tauroktonie v podobě malby na plátně viz Becatti 1954: 40–41. Marchesiniová (2012–2013: 141–142) se spíše kloní k závěru, že šlo o plátno s tkaným vyobrazením tauroktonie, čemuž lépe odpovídá použití slovesa *formare*, viz též Van Haepere 2019: 401. Další doklad možného používání tauroktonií malovaných nebo tkaných na plátně viz [Rom-096] výše (oltář nalezený v Římě).

7) Tuto chronologii lze vyvodit ze skutečnosti, že poslední dva řádky nápisu jsou psány menším písmem než řádky předcházející a byly zjevně doplněny dodatečně, viz Van Haepere 2019: 401.

8) Becatti 1954: 42; Marchesini 2012–2013: 143; Mastrocinque 2018.

9) Marchesini 2012–2013: 143–144.

10) *CIMRM* 234/235 = Becatti 1954: 42–43 = Marchesini 2012–2013: 144–148 = Van Haepere 2019: 401–403 = Cébeillac-Gervason & Caldelli & Zevi 2010: č. 47 (s. 185–186) = *TMM* II, č. 141 (s. 118) = *CIL* XIV, č. 403 = EDR144062 = Canciani 2022: č. 134 (s. 106).

11) Deska byla součástí sbírek Alessandra Castellaniho a v roce 1873 byla odprodána Britskému muzeu v Londýně, kde se nachází doposud, viz <https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1873-0820-260> [10. 9. 2022].

Pompeiovi Maximovi známému z předchozího nápisu. Nápis je čten ve formě: *Sex(to) Pompeio Sex(ti) fil(io) / Maximo / sacerdoti Solis In/victi Mit(hrae)*¹² *patri patrum / q(uin)q(uennali) corp(oris) treiect(us) (sic!) toga/tensium sacerdo/tes Solis Invicti M(ithrae) / ob amorem et meri/ta eius semper ha/bet.* („Kněží neporazitelného Slunce Mithry [darovali] Sextovi Pompeiovi Maximovi, synovi Sexta, knězi Slunce Neporazitelného Mithry, Otcí Otců a představenému kolegiu mistrů převozníků,¹³ pro jeho náklonnost a zásluhy. Kéž je má navždy!“). Horní část desky nad nápisem je zakončena třemi zuby a nese tři obrazové motivy: obětní nůž (*secespita*), bustu boha Slunce s členkou ze slunečních paprsků a obětní misku (*patra*). Zadní strana desky je opatřena madlem, které naznačuje, že tento předmět byl součástí mobiliáře a byl přenášen. Můžeme rovněž předpokládat, že tento předmět i nápis jsou chronologicky mladší než předchozí, protože Sextus Pompeius Maximus je na něm již titulován jako *pater patrum*.¹⁴ Kromě těchto dvou monumentů nápisné povahy byly v mithraeu Aldobrandini objeveny rovněž [Ost-M-01-003] reliéf (0,43 × 0,26) z bílého mramoru s vyobrazením stojícího boha Silvana¹⁵ v *aediculu*, jehož pediment je vyzdoben motivem věnce se stuhami. Silvanus je oděn do krátké tuniky, v levé ruce drží borovou větvičku a v pravé srp. Nalevo u jeho nohou sedí na zadních nohách pes; [Ost-M-01-004] tři malé oltáře z tufu;¹⁶ [Ost-M-01-005] dvě podpěrné nohy stolu¹⁷ (*trapezophoroi*) (0,38 × 0,36 m) s ozdobným motivem roset; [Ost-M-01-006] drobné nálezy¹⁸ v podobě fragmentů malého sloupu, keramických lamp a tří malých váz; [Ost-M-01-007] hermovka (výška 0,2 m) s vyobrazením vousatého Silena¹⁹ s korunou z plodů na hlavě. Počátek fungování mithraea je kladen do poslední čtvrtiny 2. století.²⁰ Zmínka o kolegiu převozníků připouští možnost, že toto mithraeum sloužilo potřebám tohoto profesního spolku. Ve prospěch této hypotézy hovoří i lokalizace mithraea Aldobrandini v těsné blízkosti starověkého toku řeky Tibery. Kdy mithraeum přestalo sloužit svému účelu a bylo opuštěno, není zcela jasné. Podlaha mithraea byla vyzdobena barevným mramorem technikou, která byla užívána v průběhu 3. a 4. století, z čehož můžeme usuzovat, že mithraeum nejspíše fungovalo ještě ve 4. století.²¹

[Ost-M-02] Animali, mitreo degli (mithraeum zvířat) [6 D7]

Mithraeum,²² které získalo své jméno podle zvířat vyobrazených na podlažní mozaice, bylo objeveno v roce 1867 a následně odkryto během archeologických vykopávek vedených Carlem Lodovicem Viscontim.²³ Mithraeum přiléhalo k obvodové zdi okrsku ostijského *métróonu* (μητρόων), chrámu bohyně Velké Matky, a bylo Viscontim původně mylně interpretováno jako *spelaeum* sloužící v rámci tohoto kultu.²⁴ Mithraistický charakter objevených

12) Jméno Mithry v dativu se na nápisu objevuje dvakrát psané v podobě monogramu (ligatury) spojujícího písmena M, I a T. Stejný monogram se vyskytuje i na nápisu z Fructosova mithraea, viz [Ost-M-06-001] níže.

13) Titul (*vir*) *quinquennalis* označuje v latinské terminologii představeného některého z profesních kolegií, v tomto případě spolku označovaného jménem *corpus traiectus togatensium*, jednoho z v Ostii nebo blízkém přístavu doložených převoznických kolegií, viz Valjus 1994.

14) O významu tohoto titulu je vedena badatelská diskuse. V teoretické rovině by mohl označovat představeného Otců sloužících v jednotlivých mithraeích nebo služebně nejstaršího držitele tohoto stupně v jednom konkrétním mithraeu. V úvahu připadá i možnost, že jde o titul, který je užíván jako čestný v souvislosti s obzvláště zasloužilými členy mithraistické komunity.

15) *CIMRM* 236 = Calza 1924: 72 (č. a) = Becatti 1954: 43 a tab. V, 2 = Marchesini 2012–2013: 148–149 = Canciani 2022: č. 133b (s. 105–106).

16) *CIMRM* 237a = Calza 1924: 72 (č. b) = Marchesini 2012–2013: 149 = Canciani 2022: č. 133b (s. 105–106).

17) *CIMRM* 237b = Calza 1924: 72 (č. f) = Marchesini 2012–2013: 150 = Canciani 2022: č. 133b (s. 105–106).

18) *CIMRM* 237c = Calza 1024: 72 (č. d–e a g) = Marchesini 2012–2013: 150 = Canciani 2022: č. 133b (s. 105–106).

19) *CIMRM* 237d = Calza 1924: 72 (č. c) = Marchesini 2012–2013: 149–150 = Canciani 2022: č. 133b (s. 105–106).

20) Marchesini 2012–2013: 154.

21) Marchesini 2012–2013: 154.

22) *CIMRM* 278 = *TMM* II, č. 295 (s. 414–418) a obr. 346 = Becatti 1954: 87–92 = Floriani Squarciapino 1962: 48–49 = Marchesini 2012–2013: 262–269 = Melega 2017–2018: 118–124 = Van Haepereen 2019: 408–416 = Battisti 2020: 102–108 = Canciani 2022: č. 141 (s. 119).

23) Visconti 1868: 402–413.

24) Jako naprosto zásadní pro identifikaci objevených prostor jako mithraea se ukazuje skutečnost, že nebyly propojeny s komplexem *Métróonu* a disponovaly odděleným vstupem, viz Stöger 2011: 146.

prostor byl rozpoznán až Franzem Cumontem, který toto mithraeum zařadil do svého korpusu mithraistických nálezů. Mithraeum bylo umístěno v jižním cípu rozsáhlého komplexu budov s několika nádvořími sousedícího s *métróonem* v západní části oblasti nazývané *Campus Matris Magnae*. Přesná funkce stavby, ve které se mithraeum nacházelo, není známa, patrně se ale jednalo o prostory sloužící obchodním a řemeslným aktivitám. Mithraeum bylo přístupné z *cardo maximus* přes Herkulův portikus, z něhož se vcházelo do budovy rozdělené podélnou stěnou na dvě paralelně ležící místnosti, z nichž jedna hostila mithraeum. Vlastní ústřední síň mithraea (6,3 × 4,2 m) byla orientována severním směrem a zaujímal zádň část dlouhé místnosti s osmi cihlovými pilíři situovanými v místech dlouhé předsíně (celková délka mithraea a předsíně byla 16,6 m). Centrální ulička mithraea (šířka 1,3 m) byla vyzdobena podlažní mozaikou z černých a bílých *tesser*. Po obou stranách centrální uličky se nacházela boční pódia (výška 1,4 m, délka 4,5 m). V zadní části mithraea přecházela centrální ulička do vyvýšené platformy nesoucí výklenek (šířka 2,4 m), do kterého se vystupovalo po třech schodech a který měl podobu *aedicula* (ze kterého se zachovala pouze část pravého sloupu).

Za nejdůležitější nález pocházející z toho mithraea lze pokládat [Ost-M-02-001] podlažní mozaiku²⁵ vyplňující ústřední uličku předsíně a mithraea po celé jejich délce. První zachycený motiv se nachází v místě vchodu a zobrazuje téměř nahého stojícího vousatého muže s rozčepřenými vlasy oblečeného pouze do bederní roušky (*subligaculum*), držícího v levé ruce srp (*falx*) a v pravé ruce lopatku (patrně na vybírání žhavých uhlíků z ohniště). Další čtyři vyobrazení, nacházející se stále v části předsíně, tvoří dvojice sovy²⁶ a kohouta (patrně nahrazující světloňose), velký štír a had s hřebínkem na hlavě. V samotném prostoru mithraea mozaika zobrazuje hlavu býka s obětnickým nožem (vlevo) a odseknutou oháňkou (vpravo). Mezi další nálezy kladené do souvislosti s fungováním tohoto mithraea patří: mramorová [Ost-M-02-002] hlava sochy zobrazující Mithru/Sol Invictus²⁷ (výška 0,46 m) s fryžskou čapkou na hlavě, která byla nalezena v blízkosti výklenku v zadní stěně mithraea. Po obou stranách fryžské čapky se nachází sedm otvorů sloužících v uchycení kovových slunečních paprsků. Vzhledem k odhadované velikosti sochy šlo patrně o součást masivního sousoší s vyobrazením tauroktonie. Na základě provedení a uměleckého stylu je možné tento artefakt datovat do druhé poloviny 2. století;²⁸ mramorová [Ost-M-02-003] hlava sochy zobrazující Slunce/Helia²⁹ (0,307 m), v jehož vlasech se rovněž nachází sedm otvorů k upevnění kovových slunečních paprsků. Na základě provedení a uměleckého stylu je možné i tento artefakt datovat do druhé poloviny 2. století; poškozený mramorový [Ost-M-02-004] *cippus* s nápisem³⁰ (0,224 × 0,3 × 0,203 m), který pravděpodobně sloužil jako podstavec pro sochu. Nápis, jehož začátek se nedochoval, je rekonstruován jako: [---] *d(ono) d(edit) / M(arco) Cerellio / Hieronymo, patri / et sacerdoti suo / eosque antistes s(upra) s(criptus) / Deo libens dicavit* („věnoval jako dar... Markovi Cerelliovi Hieronymovi, Otci a knězi [tohoto božstva] a zmíněný představený je ochotně věnoval bohu.“). *Cippus* byl nalezen během Viscontiho vykopávek v prostorách *Métróonu* v místnosti později identifikované jako *schola* kolegia *dendroforů*. Jeho možná souvislost s Mithrovým kultem je vyvozována na základě titulů *pater*, *sacerdos* a *antistes* a také ze skutečnosti, že patrně stejný Marcus C(a) erelius Hieronimus je zmíněn na jednom z nápisů nalezených v blízkosti mithraea v Dianině domě, který jej tituluje jako *sacerdos[tes et antisti]/tes Solis*.³¹ Tento nápis řadím mezi

25) *CIMRM* 279 = Visconti 1868: 406–411 = Becatti 1954: 88–90, obr. 19, tab. XVIII = Floriani Squarciapino 1962: 48–49 = Marchesini 2012–2013: 164–165 = Canciani 2022: č. 141a (s. 119).

26) Becatti (1954: 88) identifikoval tohoto ptáka jako havrana. Richard Gordon (2004: 274 a pozn. 93) se však domnívá, a to na základě paralely s tauroktonním reliéfem z mithraea Castra peregrinorum v Římě (Lissi Caronna 1986: tab. XIV), že se jedná spíše o sovu, která představuje věrohodnější ptačí symbol pro zastoupení Cautopata. Viz též <<https://www.christies.com/en/lot/lot-5321862>> [10. 9. 2022] s fotografií a popisem v roce 2010 vydraženého monumentu neznámé provenience, na kterém se u nohou Cautopata v pravém dolním rohu rovněž objevuje sova.

27) *CIMRM* 280 = Visconti 1868: 411 a obr. 4 = Becatti 1954: 90–91 a tab. XXXI, 2–3 = Marchesini 2012–2013: 262 a obr. 127–128 = Canciani 2022: č. 141b (s. 119–120).

28) Marchesini 2012–2013: 267.

29) *CIMRM* 281 = Visconti 1868: 411 = Becatti 1954: 91 a tab. XXXII, 4 = Marchesini 2012–2013: 263 a obr. 129–130 = Canciani 2022: č. 141c (s. 120).

30) *CIMRM* 282 = *TMM* II, č. 560a (s. 475) = *CIL* XIV, č. 70 = *CCCA* III, č. 411v = Marchesini 2012–2013: 100–106 a obr. 29 = EDR144061 = Canciani 2022: č. 129 (s. 100).

31) Viz [Ost-M-03-005] níže.

pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické nálezy. Mithraistický charakter dalších [Ost-M-02-005] nápisů,³² které uvádí Vermaseren, je již s velkou mírou pravděpodobnosti vyloučen, neboť se do prostoru mithraea dostaly sekundárně (nejspíše po jeho opuštění) a byly pořízeny činovníky v kultu bohyně Velké Matky. Jejich souvislost s Mithrovým kultem je tak krajně sporná a mohou být vyloučeny ze seznamu relevantních nálezů.

Doba založení a fungování mithraea zviřat je předmětem badatelské diskuse. *Terminus post quem* v současné době³³ představuje rekonstrukce *Métróonu*, která byla dokončena v posledních letech vlády císaře Hadriana nebo nejpozději na počátku vlády císaře Antonia Pia (tedy kolem roku 138). Hanna Stögerová na základě analýzy fungování komplexu budov, kde se mithraeum nachází, odhaduje dobu jeho založení v letech 150–175,³⁴ zatímco Michael White argumentuje ve prospěch pozdější datace ke konci 2. století.³⁵ Vychází přitom z datace možného působení Marka C(a)erellia Hieronyma, který je zmíněn na datovatelném nápisu registrujícím členy kolegia *fabri tignuarii* z roku 198.³⁶ Mithraeum tak mohlo sloužit členům některého z profesních kolegií nebo dokonce návštěvníkům blízkých lázní (*Terme del Faro*).³⁷ Podle Whitea pak bylo mithraeum opuštěno v polovině 3. století, případně o několik desetiletí později, a jeho členové se společně s přenosným vybavením přesunuli na jiné místo.³⁸

[Ost-M-03] Casa di Diana, mitreo della (též mitreo del Caseggiato di Diana) (mithraeum v Dianině domě) [6 D5]

V letech 1914–1916 bylo Guidem Calzou během průzkumu rozsáhlého čtyřpodlažního víceúčelového komplexu (*insula*) s portikovým nádvořím, vybudovaného v antoninovském období a nazývaného *Casa di Diana*, objeveno mithraeum.³⁹ Jeho ústřední síň se nacházela v severovýchodní části komplexu a byla orientovaná směrem na sever. Ústřední síň zabírala dvě přízemní místnosti s klenutým stropem, které byly spojeny proražením dvou průchodů v příčné stěně, v jednom případě v místech původně existujícího okna. Pódia se nacházela v obou místnostech, zachovala se však pouze v zadní severní místnosti (3,96 × 6,1 m). Jejich existenci v jižní vstupní místnosti (3,74 × 6,1 m) dokládá starší podlažní mozaika s motivem geometrických tvarů, na které stály a kterou tím pádem i zachovaly, protože v prostoru ústřední uličky byla mozaika jinak odstraněna. Na počátku centrální uličky v jižní místnosti se v podlaze nachází malá nádrž kruhového tvaru (průměr 0,33 m). Levé pódium bylo přepaženo příčnou stěnou, v místech pravého pódia byl umožněn průchod jedním ze dvou proražených otvorů. Pravé pódium bylo v jižní místnosti delší a širší (3,74 × 2,3 m) než levé (2,45 × 1,9 m), obě se pak v severní místnosti zužovala v důsledku rozšíření centrální uličky (šířka 1,6 m v jižní a 2,55 m v severní místnosti). Boční pódia v severní místnosti se zachovala (výška 0,5–0,54 m, šířka 1,6–1,66 m) společně s jedním schodem na každé straně u příčné zdi, umožňujícím pohodlný výstup. Centrální ulička u zadní strany severní místnosti přecházela ve vyvýšenou platformu (1,45 × 1,68 × 0,88 m), na kterou se vystupovalo po třech schodech na

32) *CIMRM* 283 = EDR163033; *CIMRM* 284 = EDR163037; *CIMRM* 285 = EDR144035; *CIMRM* 286 = EDR144050.

33) Cumont (1896: 414–418) se domníval, že Mitreo degli Animali fungovalo již nejpozději ve 30. letech 2. století. Jeho závěr však vycházel z předpokladu, že nápisy (*CIMRM* 285 a 286), datované do let 143 a 142, souvisí s fungováním mithraea. Tento závěr byl nicméně zpochybněn již Becattim (1954: 92), který postřehl jejich sekundární charakter. Becatti (1954: 92) sám pak dataci počátku posunul do druhé poloviny 2. století (kolem roku 160), přičemž vycházel z datace podlažní mozaiky a také ze skutečnosti, že mithraeum bylo vybudováno až v době po výstavbě obvodové zdi okrsku chrámu bohyně Velké Matky.

34) Stöger 2011: 157.

35) White 2012: 451.

36) *CIL* XIV, č. 4569 = EDR073099.

37) Van Haepere 2019: 408.

38) White 2012: 451. Jako možné místo, kam se komunita přesunula, pokládá White mithraeum v Dianině domě.

39) *CIMRM* 216 = Calza 1914; 1915 = Becatti 1951: 9–15 = Florian Squarciapino 1962: 38–39 = Marchesini 2012–2013: 100–138 = Melega 2017–2018: 36–40 = Van Haepere 2019: 417–426 = Battisti 2020: 27–38 = Canciani 2022: č. 126 (s. 98).

pravé straně. Platforma sloužila jako základna pro *aediculum* (výška 3,2 m) s klenutým stropem, omítnuté bílou omítkou, ve kterém se nacházela nedochovaná tauroktonie. Vlevo a vpravo od výklenku *aedicula* se nacházely štukové polosloupky, spočívající na travertinových konzolách. Klenba niky byla vyzdobena kousky pemzy a vymalována modrou barvou a navozovala tak dojem jeskyně. V základech platformy nesoucí *aediculum* byly nalezeny zazděné [Ost-M-03-001] dvě hermovky,⁴⁰ jedna s vyobrazením vousatého Bakcha s výhonky vinné révy ve vlasech, druhá s vyobrazením ženské postavy, rovněž ověšené výhonky vinné révy. Na podstavci *aedicula* se v prostoru nad Bakchovou hlavou nachází [Ost-M-03-002] *graffito*,⁴¹ které je ale jen obtížně čitelné. Zdá se však, že se v tomto případě jednalo o seznam členů a soupis darů v podobě potravin⁴² věnovaných (i s uvedením ceny) za účelem společného jídla, které tvořilo neodmyslitelnou součást aktivit v rámci Mithrova kultu. V místě před platformou nalevo od schodů se potom nachází [Ost-M-03-003] oltář s nápisem⁴³ (0,78 × 0,35 × 0,44 m), který byl užit sekundárně⁴⁴ a prošel úpravou v podobě vyrazení otvoru v motivu masivního dubového věnce se stuhami na lícni straně. Nápis se nachází v prostoru nad věncem a zmiňuje, že tento oltář daroval Marcus Lollianus Callinicus, *pater*.

Do souvislosti s fungováním mithraea v Dianině domě je kladeno rovněž několik dalších monumentů, které, přestože byly nalezeny na jiných místech, také s velkou mírou pravděpodobnosti z tohoto mithraea pocházejí. V roce 1899 byl v ulici *Via della Fontana* poblíž Neptunových lázní (*Terme di Nettuno*) nalezen [Ost-M-03-004] architráv s nápisem⁴⁵ (0,18 × 0,67 × 0,105 m), který zmiňuje, že Petronius Felix Marsus v době, kdy byl mithraistickým Otcem Marcus Lollianus Callinicus, daroval *signum Arimanium*. Mithraistický status architrávu je potvrzen zmínkou o Arimaniovi, jehož vyobrazení, snad v podobě mithraistické bytosti se lví hlavou,⁴⁶ bylo předmětem Marsova daru. V taverně poblíž *Casa di Diana* byl potom nalezen [Ost-M-03-005] fragment mramorové desky se dvěma nápisy⁴⁷ (0,25 × 0,30 × 0,035 m), které s největší pravděpodobností rovněž zmiňují osoby známe z předchozích nápisů. První z nápisů⁴⁸ uvádí, že Petronius Felix Marsus, znovu v době, kdy byl Otcem Marcus Lollianus Callinicus, věnoval božstvu, na zachované části nápisu označené pouze slovem *deo*, dar, nejspíše opět v podobě sochy. Na druhém z nápisů⁴⁹ se s velkou pravděpodobností objevuje jméno Marka Caerellia Hieronyma (na nápisu uvedeného jako *Hieronimus*),⁵⁰ známého z nápisu⁵¹ z mithraea zvířat, titulovaného jako *sacerdos et antistes Solis*, a zmiňuje pořízení „trůnu“ (*thronum*),

40) *CIMRM* 217 = Calza 1915: 330 = Becatti 1954: 14–15 = Marchesini 2012–2013: 130 = Canciani 2022: č. 126a (s. 98).

41) *CIMRM* 218 = Calza 1915: 330 = Becatti 1954: 14 = *CIL* XIV, č. 5293 = EDR110025 = Canciani 2022: č. 126b (s. 98–99).

42) Jak lze alespoň usoudit z výskytu jasně čitelného slova *binu(m)*, které je interpretováno jako *vinum* (víno). Graffiti by v tomto případě registrovalo jméno člena mithraistické komunity, zakoupený dar a jeho cenu, např. *Proclus binu(m) ((denarios)) II* (ř. 5), tedy „Proclus, víno v ceně dvou denárů“.

43) *CIMRM* 219/220 = Calza 1915: 331 a obr. 4 = Becatti 1954: tab. I, 1–2 = Marchesini 2012–2013: 111–118 = HD010492 = EDR106224.

44) Oltář původně připomínal zasvěcení pramene *Aqua Salvia* Herkulovi, viz *CIL* XIV, č. 4280 = *AE* 1948, č. 81 = *AE* 1971, č. 73 = Cébeillac-Gervason & Caldelli & Zevi 2010: č. 17.1–2 (s. 117–118) = HD010492 = EDR106224 = Canciani 2022: č. 126c (s. 99). Oltář, který byl v době Callinikovy dedikace již poškozený (odlomená horní část), byl obrácen vzhůru nohama, s původním nápisem směřujícím ke zdi platformy. Dubový věnec se nacházel již na původním oltáři, stuhu jsou však dílem Callinikovy úpravy. Chybějící část oltáře byla nalezena v roce 1940 na ostijském fóru.

45) *CIMRM* 221/222 = *CIL* XIV, č. 4311 = *AE* 1899, č. 205 = Marchesini 2012–2013: 118–123 = HD016213 = EDR071717 = Canciani 2022: č. 127 (s. 99–100).

46) Bianchi 1975: 460.

47) *CIMRM* 223 = Calza 1915: 332, pozn. 1 = Canciani 2022: č. 128 (s. 100). Nápisy byly pořízeny dvěma rozdílnými kamenky a s největší pravděpodobností tudíž i v rozdílné době.

48) *CIMRM* 223.1 = *CIL* XIV, č. 4312 = Calza 1915: 332, pozn. 1, č. a = Becatti 1954: 13 = Marchesini 2012–2013: 123–127 = EDR106225 = Canciani 2022: č. 128 (s. 100).

49) *CIMRM* 223.2 = *CIL* XIV, č. 4313 = Calza 1915: 332, pozn. 1, č. b = Becatti 1954: 13 = Marchesini 2012–2013: 107–110 = EDR106227 = Canciani 2022: č. 128 (s. 100).

50) Nápis zmiňuje, jak můžeme usuzovat z počáteční dvojice písmen M, dvě osoby se stejným *praenomine* a *nominem* v podobě Marcus Caerellius. *Cognomen* jednoho z Marků Caerelliů byl Hieronymus, *cognomen* druhého zůstává v důsledky lakuny v textu dedikace neznámý.

51) Viz [Ost-M-02-004] výše.

což v ostijské mithraistické terminologii označuje nejspíše platformu opatřenou schody, kde se ve výklenku nebo v *aediculu* nacházela tauroktonie.⁵²

Mithraeum v Dianině domě bylo původně datováno do doby výstavby vlastního komplexu a pokládáno za jedno z nejstarších známých mithraeí vůbec.⁵³ Nový archeologický průzkum této budovy v letech 1994–1997 ale ukázal, že její vnitřní uspořádání prodělalo několika fází stavebních úprav, přičemž ke zřízení mithraea ve dvou přízemních místnostech došlo až po uskutečnění poslední páté stavební fáze kolem roku 250.⁵⁴ Na základě nálezů desky s nápisem, který pořídil Marcus Caerellius Hieronymus, jehož působení lze datovat do let kolem přelomu 2. a 3. století, formuloval Michael White hypotézu, že zřízení mithraea v Dianině domě je dílem komunity, která opustila mithraeum zvířat a pokračovala ve své aktivitě v novém mithraeu, nyní již ale ve skromnějších podmínkách.⁵⁵ Dobu založení mithraea v Dianině domě je tak možné klást do druhé poloviny 3. století, kterou v nálezech reprezentují dedikace pořázené mithraistickým Otcem Markem Lollianem Callinikem. Zajímavý vhled do sociálního kontextu fungování zdejší komunity může být vyvozen ze skutečnosti, že v páté stavební fázi sloužilo přízemí Dianina domu komerčním aktivitám a v místnosti těsně sousedící s mithraeem byly vybudovány stáje. Ty patrně sloužily k ustájení zvířat pohánějících mlýny v pekárnách nacházejících se v blízkém *Caseggiato dei Molini*. V této souvislosti je možné zmínit nález [Ost-M-03-006] malé bronzové sošky štíra a bronzových reliéfů s vyobrazením astrologických znamení (štír a lev), která se objevují na tauroktonii.⁵⁶ Tento nález umožňuje vyslovit domněnku, jakkoli hypotetickou, že v tomto případě mohlo mithraeum sloužit potřebám osazenstva pracujícího v blízkých pekárnách.⁵⁷ Dobu zániku mithraea v Dianině domě můžeme pouze odhadovat. White se domnívá, že mithraeum fungovalo nejméně do poloviny 4. století.⁵⁸ Detailní analýza stavu okolních objektů však vede Martinu Battistiniovou k závěru, že dobu opuštění mithraea je možné klást již do poslední čtvrtiny 3. století, kdy byla Casa di Diana zřejmě kompletně opuštěna v důsledku požáru, který postihl a kompletně zničil blízké *Caseggiato dei Molini*.⁵⁹ Mithraeum v Dianině domě tak zřejmě fungovalo jen několik málo desetiletí.

[Ost-M-04] Fagan, mitreo (Faganovo mithraeum) [6 A6]

První mithraeum⁶⁰ objevené na území starověké Ostie bylo odkryto na sklonku 18. století, nejpravděpodobněji v roce 1798,⁶¹ anglickým malířem, archeologem a diplomatem Robertem Faganem. Mithraeum, o jehož nález máme k dispozici jen kusé zprávy,⁶² bylo po svém odkrytí zničeno a místo, kde se nacházelo, můžeme určit jen velmi přibližně. Podle dostupných informací se Faganovo mithraeum nacházelo v západní části města v okolí *Tor Boacciana*⁶³ poblíž toku Tibery, na pozemku, který mohl náležet císařské rodině.⁶⁴ Zoega uvádí, že monumenty z tohoto mithraea byly nalezeny „...v podzemní síni upravené tak, aby připomínala přírodní jeskyni, která se nacházela na straně dlouhé a úzké chodby.“⁶⁵

52) Tento nápis, který reprezentuje starší vrstvu nálezů spojených s mithraeem v Dianině domě, patrně nezmiňuje platformu a *aediculum* tohoto mithraea, ale „trůn“ některého z jiných mithraeí, možná mithraea zvířat (White 2012: 454–455).

53) Již Becatti (1954: 9) nicméně posunul dataci doby vzniku mithraea až do druhé poloviny 2. století.

54) White 2012: 452–453.

55) White 2012: 455–457.

56) *CIMRM* 320B = Floriani Squarciapino 1953. Floriani Squarciapinová místo nálezů v tomto článku neuvádí, z dalších informací však vyplývá, že byly nalezeny v *Caseggiato dei Molini*, viz <<http://www.ostia-antica.org/regio1/3/3-1.htm>> [10. 9. 2022].

57) White 2012: 459.

58) White 2012: 457.

59) Battisti 2020: 37–38.

60) *CIMRM* 309 = Becatti 1954: 119–121 = Floriani Squarciapino 1962: 55–56 = Marchesini 2012–2013: 80–99 = Melega 2017–2018: 171–177 = Van Haepereen 2019: 437–432 = Battisti 2020: 136–138 = Canciani 2022: č. 146 (s. 125).

61) Bignamini 1996: 360–362.

62) *Abhandlugen*, s. 146 a (podrobněji) s. 198.

63) Bignamini 1996: 331–339. Viz též Granieri 2008.

64) Viz nápis [Ost-M-04-004] níže.

65) *Abhandlungen*, s. 198: „Diese Statue war aufgestellt in dem Innersten eine wie eine natürliche Grotte gemachten und auf der Seite eines langen und engen Ganges gelegenen Antrum.“

V prostorách mithraea, o jehož rozměrech a architektonickém plánu nevíme prakticky nic, byly nalezeny následující monumenty: [Ost-M-04-001] socha s vyobrazením tauroktonie a nápisem⁶⁶ (0,84 × 1,42 × 0,25–0,30 m), která se v současné době nachází ve sbírkách Vatikánských muzeí.⁶⁷ Socha zobrazuje tauroktonní scénu standardním způsobem, bez světloňů, ale s vyobrazením všech obvyklých zvířat, včetně havrana, který se nachází na špičce ocasu umírajícího býka proměňujícího se ve tři obilné klasy. Pes (s obojkem kolem krku), had a štír jsou vyobrazeni na obvyklých místech. Další zajímavý detail představuje sedm hvězd uspořádaných kolem pŕlměsíce na Mithrově vlajícím plášti. Na přední straně podstavce se nachází nápis *Sig(num) indeprehensibilis*⁶⁸ *Dei L(ucius) Sextius Karus et G(aius)*⁶⁹ *Valerius Heracles, sacerdos, s(ua) p(ecunia) p(osuerunt)* („Sochu boha nepostizitelného na své náklady pořídili Lucius Sextius Karus a Gaius Valerius Heracles, kněz.“). Jméno Lucia Sextia Kara i se spojku *et* bylo do nápisu doplněno později, neboť se nachází pod úrovní řádku a dílčí nápis je proveden jiným písmem. Zoega k nálezů této sochy uvádí, že se nacházela „u vchodu do jeskyně“ (*in der Mündung der Höhle*),⁷⁰ což v kontextu našich znalostí Mithrova kultu nepůsobí věrohodně. Je možné, že stratigrafie mithraea nebyla Faganem správně pochopena a archeologové do něj vstoupili směrem ze zadní stěny ústřední síně;⁷¹ [Ost-M-04-002] socha bytosti se lví hlavou a nápisem⁷² (1,62 × 0,52 m), která se nyní nachází ve vstupní hale Vatikánské knihovny. Socha zobrazuje lidskou postavu se lví hlavou a široce otevřenou tlamou a dvěma páry křidel na ramenou a bocích. Křídla směřují opačnými směry a každé z nich nese symbol čtyř ročních období v podobě holubice a labutě (vpravo nahoře), klasů (vlevo nahoře), trsu hroznů (vlevo dole) a dvěma palmami a rákosou (vpravo dole). Kolem těla bytosti se vine v šesti záhybech had, jehož hlava spočívá na temeni lví hlavy. Na prsou bytosti se nachází hromoklín. V rukou, které si postava tiskne k tělu, drží v pravici klíč s dvanácti otvory a v levici dlouhou hůl nebo žezlo s jablky na obou stranách. Na podstavci vedle pravé nohy bytosti se nacházejí kleště a kladivo, vedle levé nohy *caduceus*, kohout a piniová šiška. V ploše nad nimi je pak vytesán nápis: *C(aius) Valeri/us Heracles pat(er) / et C(ai) Valerii / Vitalis et Nicomes sacerdo/tes s(ua) p(ecunia) p(o)s(ue)r(unt) / d(e)d(icatum) Idi(bus) Aug(ustis) Imp(eratore) / Com(mod)o / VI et / Septi(miano) / co(n)s(ulibus)* („Gaius Valerius Heracles, Otec, a Gaiové Valeriové Vitalis a Nicomedes, kněží, na své náklady darovali o srpnových idách v roce,⁷³ kdy byli konzuly císař Commodus pošetě a Septimianus.“). Podle Zoegova popisu se tato socha nacházela „po pravé straně“ mithraea;⁷⁴ [Ost-M-04-003] reliéf s vyobrazením bytosti se lví hlavou⁷⁵ (1,07 × 0,4 × 0,025 m), nacházející se v současné době ve sbírkách Muzea Chiaramonti, součásti Vatikánských muzeí. Reliéf zobrazuje stojící nahou postavu se lví hlavou a otevřenou tlamou. V rukou přitíštěných k hrudi drží klíč (v pravici) a tělo hada (v levici), který se vine kolem těla bytosti a jehož hlava a ocas visí nad velkým kratěrem stojícím na zemi mezi chodidly postavy. Na ramenou a zádech zobrazené postavy se nacházejí dva páry dolů směřujících křidel. Reliéf se podle Zoegy nacházel „naproti“ soše bytosti se lví hlavou a byl pozlacený.⁷⁶ V současné době je však reliéf černý se stopami červené barvy na pravém ramenním křídle a fialové na kolenou, rukou, nohou bytosti a hadím těle. V reliéfu jsou vyhloubeny tři malé otvory, které zjevně sloužily k jeho upevnění. Z prostor mithraea objeveného Faganem

66) *CIMRM* 310/311 = *TMM* II, č. 79 (s. 237–238) a obr. 67 = *TMM* II, č. 138 (s. 117) = *CIL* XIV, č. 64 = Becatti 1954: 119 a tab. XXXIV, 2 = Marchesini 2012–2013: 80–86 = EDR143956 = Canciani 2022: č. 146a (s. 125–126).

67) Viz <<https://catalogo.museivaticani.va/index.php/Detail/objects/MV.6982.0.0>> [10. 9. 2022].

68) Epitet *indeprehensibilis* ve významu „Nepostizitelný“ či „Nepostřehnutelný“ je v rámci Mithrovy titulatury explicitně doložen pouze na tomto nápisu.

69) Jméno Gaius je na tomto nápisu uvedeno nesprávným G a nikoli obvyklým C.

70) *Abhandlugen*, s. 198.

71) Melega 2017–2018: 170, pozn. 375; Van Haepere 2019: 430; Battisti 2020: 138.

72) *CIMRM* 312/313 = *TMM* II, č. 80 (s. 238–239) a obr. 68 = *TMM* II, č. 137 (s. 117) = *CIL* XIV, č. 65 = Marchesini 2012–2013: 86–91 = Becatti 1954: 119 a tab. XXXVI, 1 = B 7 = EDR143957 = Canciani 2022: č. 146b (s. 126–127).

73) 13. srpna 190.

74) *Abhandlugen*, s. 198. Pokud byla stratigrafie špatně pochopena, šlo by v konečném důsledku o pozici u levé stěny mithraea.

75) *CIMRM* 314 = *TMM* II, č. 81 (s. 239–240) a obr. 69 = Becatti 1954: 120 a tab. XXXVI, 2 = Marchesini 2012–2013: 96–99 = B 29 = Canciani 2022: č. 146c (s. 127).

76) *Abhandlugen*, s. 198: „Ein ganz vegoldetes Basrelief“.

patrně pochází i [Ost-M-04-004] blíže nespecifikovaný artefakt s nápisem,⁷⁷ nalezený u *Tor Boacciana*. Nápis, který je dnes pokládán za ztracený, známe pouze na základě anonymního přepisu, který jej uvádí v následující podobě: *C(aius) Valerius Heracles pat[er] e[st] an[tis]/tes dei iubenis inconrupti So[l]is Invicti Mithra[e] / [c]ryptam palati(i) concessa[m] sibi a M(arco) Aurelio / [---]* („Gaius Valerius Heracles, Otec a představený boha mladistvého, čistého, Slunce Neporazitelného Mithry, sklepení v paláci jemu poskytnuté Markem Aureliem...“). Identita donora věnovaných prostor je předmětem kontroverzí. De Rossi jej identifikoval jako císaře Commoda,⁷⁸ patrně i pod dojmem často citované (a málo věrohodné) pasáže z *Historia Augusta*, která zmiňuje, že tento vladař „posvátné Mithrovy obřady poskvrnil skutečnou vraždou, neboť v nich je zvykem něco za účelem vyvolání strachu říkat a předstírat.“⁷⁹ Hermann Dessau, editor čtrnáctého svazku *CIL* věnovanému nápisům s Ostie, se domníval, že zmíněnou osobou byl spíše propuštěnec nebo správce pocházející z prostředí císařské rodiny, což předstává, vzhledem k chybějícímu titulu *imp(erator) caes(ar)*,⁸⁰ patrně věrohodnější výklad.⁸¹ Doba založení mithraea je na základě datovatelného nápisu a uměleckého stylu nalezených artefaktů kladena do poslední čtvrtiny 2. století, s rokem 190 jako *terminus ante quem*. Známé nálezy okolnosti pak podporují scénář opuštění mithraea v blíže nespecifikovatelné době.

[Ost-M-05] Felicissimo, mitreo di (Felicissimovo mithraeum) [6 E5]

Felicissimovo mithraeum,⁸² pojmenované po jediném nápisně doloženém členovi zdejší komunity, bylo objeveno a archeologicky prozkoumáno v roce 1940 Guidem Calzou a (jeho pozdější manželkou) Raisou Samoljovnou Gurevičovou. Mithraeum je umístěno v jedné z místností několikrát přestavěné budovy, nacházející se na křižovatce ulic *Via della Fortuna Annonaria* a z ní příčně vyběhající ulice *Via di Felicissimo*, a to v jižní části města na samé hranici archeologicky odkryté zóny. Budova, jejíž funkce je nejasná, sousedí na jihu s lázněmi *Terme del Nuotatore*, na východě s chrámem bohyně Bona Dea, na severu s prádelnami a na západě s víceúčelovou bytovou a komerční budovou.⁸³ Mithraeum, orientované přibližně v ose východ-západ, se nachází v jižní části budovy. Vchod v západní stěně, která sousedila s ulicí *Via di Felicissimo*, byl v době instalace mithraea zazděn a do prostor svatyně se vcházelo z vedlejší severně orientované podélné místnosti, která mohla sloužit jako jeho předsíň. Existence mithraea tak nebyla pro lidi procházející okolní ulicí nijak patrná. Mithraeum má typický obdélníkový půdorys (vzhledem ke skosení zádní východní stěny byla jižní stěna se svými 11,1 m delší než severní měřící 10,35 m; šířka 4,05 m) s vyvýšenými pódií kolem dlouhých stěn (výška zachovalé části 0,2 m, šířka levého pódia 1,4 m, pravého 1,15 m). U vchodu se v podlaze těsně u kraje levého (severního) pódia nachází malý bazének kruhovitěho tvaru (průměr 0,4 m). Naproti vchodu v pravé (jižní) stěně mithraea se nachází půlkruhový výklenek. Podlaha ústřední místnosti je pokryta [Ost-M-05-001] mozaikou⁸⁴ z černých a bílých *tesser*, představující nejdůležitější a nejznámější – a také jediný – monument pocházející z tohoto mithraea. Mozaika má podobu žebříku s osmi obrazovými panely běžícími ústřední uličkou směrem k zadní stěně mithraea a vycházejícího z velké obdélníkové plochy v prostoru mezi vchodem a okraji pódií. V tomto velkém obdélníkovém panelu se u okraje pravého pódia před výklenkem v jižní stěně ústřední síně nachází vyobrazení oltáře s hořícím plamenem, na počátku středové osy centrální uličky potom vyobrazení velkého kráteru a u rohů pódií dvou kónických čapek (*pileus*) osazených v horní části hvěz-

77) *CIMRM* 315 = *TMM* II, č. 139 (s. 117) (s. 361–362) = *CIL* XIV, č. 66 = Becatti 1954: 120 = Bignamini 1996: č. 17 = Marchesini 2012–2013: 91–95 = EDR143958 = Canciani 2022: č. 146d (s. 217).

78) De Rossi 1870: 156–157; viz též Becatti 1954: 120; Floriani Squarciapino 1962: 56.

79) Lampridius, *Vita Commodi* 9: *sacra mithriaca homicidio vero polluit, cum illic aliquid ad speciem timoris vel dici vel fingi soleat*.

80) Clauss 1992: 39, pozn. 53.

81) Komentář k *CIL* XIV, č. 66. Viz též Marchesini 2012–2013: 93–94; Van Haepere 2019: 427.

82) *CIMRM* 299 = Becatti 1954: 105–112 = Floriani Squarciapino 1962: 52–54 = Marchesini 2012–2013: 170–176 = Melega 2017–2018: 158–163 = Van Haepere 2019: 433–439 = Battisti 2020: 123–127 = Canciani 2022: č. 144 (s. 123).

83) Medri 2020: 19, obr. 1.2–3.

84) *CIMRM* 299.1–12 = Becatti 1954: 105–112 a obr. 22 a tab. XXIV, 2 a XV, 1–4 = Floriani Squarciapino 1962: 52–54 a tab. XVI = Marchesini 2012–2013: 171–173 = Canciani 2022: č. 144a (s. 123–124).

dami. Sedm z panelů v prostoru ústřední uličky nese symboly sedmi mithraistických stupňů: 1) stupeň Havran (*Corax*): *caduceus*, malý pohár a havran; 2) stupeň Nevěst⁸⁵ (*Nymphus*): závoj (nebo diadém) a olejová lampa; třetí ze zobrazených symbolů se v důsledku poškození mozaiky v tomto místě nedochoval; 3) stupeň Voják (*Miles*): kopí, vojenská přilbice a býčí kýta;⁸⁶ 4) stupeň Lev (*Leo*): hromoklín, lopatka na vybírání popela, *sistrum*; 5) stupeň Peršan (*Perses*): měsíc a hvězda, pluh (*aratrum*) nebo kosa, *akinakés*; 6) stupeň Slunceběh (*Heliodromus*): bič, čelenka se sedmi slunečními paprsky, pochodeň; 7) stupeň Otec (*Pater*): zahnutá dýka (nebo srp), fryžská čapka, hůl a obětní miska (*patra*). Panely tak s největší pravděpodobností sledují promyšlený symbolický plán, kdy jeden ze symbolů evokuje příslušný mithraistický stupeň, druhý reprezentuje planetární božstvo, pod jehož ochranou se jednotlivé stupně nacházely, a třetí odkazuje k úloze, kterou držitelé těchto stupňů sehrávali v Mithrově kultu.⁸⁷ V posledním osmém a rozměrově největším panelu se nachází vyobrazení kráteru s otýpkami větviček a panel nesoucí nápis *Felicissimus / ex voto f(ec)it*.⁸⁸ O osobě dedikanta nemůžeme říct nic konkrétnějšího, na základě skutečnosti, že se na nápisu označuje pouze jménem (*nomen*), se můžeme domnívat, že patřil mezi otroky či propuštěnce nebo potomky propuštěnců.⁸⁹ Budova, ve které se mithraeum nachází, byla postaveny v průběhu 2. století a v následující době prošla mnoha stavebními úpravami. Přesné určení doby založení mithraea zůstává neznámé, na základě datace mozaiky však k němu nejpravděpodobněji došlo až ve druhé polovině 3. století.⁹⁰ Neznámá zůstává i doba opuštění mithraea, ve kterém nebyly, kromě podlažní mozaiky, nalezeny žádné další artefakty mithraistického charakteru.

[Ost-M-06] Fructosus, mitreo di (Fructosovo mithraeum) [6 D6]

Další eponymní mithraeum⁹¹ se nacházelo v budově sloužící potřebám spolku temovačů (*collegium stuppatorum*), která stála v místech křižovatky ulic *Via del Pomerio* a *Via del Tempio Rotondo*.⁹² Tato spolková budova soustředěná kolem otevřeného dvora s portikem, která na sklonku severovského období nahradila zde stojící budovu lázní z 2. století, měla sloužit k výstavbě chrámu, pro který byla v zadní části komplexu vybudována vyvýšená platforma. Chrátová cela však nebyla nikdy dostavěna a platforma byla někdy v době kolem poloviny 3. století transformována do podoby mithraea. Mithraeum bylo přístupné bočními dveřmi v severní stěně ústíci do úzké chodby tvořící svého druhu předsíň a poté dveřmi v západní stěně, které vedly do ústřední síně (5 × 6 m) s klenutým stropem. Po obou bocích ústřední síně se nacházela pódia zhotovená z cihel, dochovaly se však pouze zbytky pravého z nich. V zadní stěně ústřední síně se nacházel půlkruhový výklenek (1,2 × 1,25 × 0,4 m) zřejmě lemovaný bočními sloupy. Na všech stěnách ústřední síně se zachovaly zbytky obrazové výzdoby. Chrám byl zničen v průběhu 4. století. Přesné okolnosti jeho zániku nejsou zcela jasné. Zatímco

85) Toto slovo je neologismem známým pouze z mithraistického kontextu. Označuje osobu, která mimo prostředí římského kultu boha Mithry nemá v římském světě žádnou reálnou existenci; nevěstu mužského pohlaví. Podrobná diskuse ohledně povahy tohoto stupně a argumentace ve prospěch tohoto překladu, viz Gordon 1980: 48–49. Tomuto překladu dávám přednost před Reinholdem Merkelbachem (1984: 88–93) představenou alternativou v podobě „včelí kukly“.

86) Identifikace tohoto předmětu je předmětem badatelských sporů. Původně byl tento předmět interpretován jako *sarcina*, vojenský vak používaný římskými legionáři (Cumont 1945: 415; *CIMRM* 229.7), případně alternativně jako fryžská čapka (Merkelbach 1984: 75, 295). S největší pravděpodobností však zobrazuje býčí kýtu, která se objevuje i na dalších mithraistických monumentech (viz např. *CIMRM* 1584 z Poetovia, současného Ptuj ve Slovinsku), a odkazuje k symbolické funkci držitelů stupně Voják jako obětníků a řezníků majících na starosti usmrcení a bourání obětiny (Gordon 2013: 35). Podrobná argumentace ve prospěch této identifikace viz Chalupa & Glomb 2013. Viz též Jobst 2001: 57.

87) Gordon 2013: 37. Například v případě stupně Havran odkazuje havran k názvu stupně, *caduceus* k planetě Merkur a pohár k číšníkové funkci mithraistických havranů během společných hostin.

88) *CIMRM* 299.12 = *AE* 1946, č. 118 = Marchesini 2012–2013: 170–171 = HD022573 = EDR073574.

89) Marchesini 2012–2013: 171.

90) Becatti 1954: 112; White 2012: 443.

91) *CIMRM* 226 = Becatti 1951: 21–27 = Floriani Squarciapino 1962: 40 = Marchesini 2012–2013: 186–198 = Melega 2017–2018: 46–51 = Van Haepere 2019: 530–536 = Battisti 2020: 46–51 = Canciani 2022: č. 131 (s. 101–102).

92) Hermansen 1982. Identifikace spolku, kterému budova patřila, není zcela jistá, je však obecně přijímána jako nejpravděpodobnější možnost, i s ohledem na skutečnost, že se na sever od budovy mithraea nacházely prostory identifikované jako *officina stuppatoria*, které sloužily k přípravě koudele, viz <<http://www.ostia-antica.org/regio1/10/10-3.htm>> [10. 9. 2022].

v dřívějším bádání byl zánik mithraea kladen do souvislosti s násilným zásahem křesťanů,⁹³ je možné, že jeho konec způsobil rozsáhlý požár, který tuto oblast postihl ve 4. století⁹⁴ a jehož stopy jsou na zdech mithraea stále patrné.⁹⁵

K identifikaci těchto prostor jako mithraea přispěl nález [Ost-M-06-001] dvou fragmentů architrávu s nápisem⁹⁶ (fragment A: 0,12 × 0,648 × 0,122 m; fragment B: 0,13 × 0,9 × 0,102 m; odhadovaná celková délka cca 2 m), nalezeného během archeologického průzkumu budovy v roce 1938. Nápis lze rekonstruovat ve formě: [---]rius *Fructosus patron(us) corp(oris) s[tupp(atorum) te]mpl(um) et spel(aeum) Mit(hrae)*⁹⁷ a solo sua *pec(unia) feci* (sic!). („[---]rius Fructosus, patron kolegia temovačů, na své náklady Mithrovi nově vybudoval chrám a jeskyni.“). Identifikace Fructosa jako člena a podporovatele spolku temovačů je založena faktu, že osoba tohoto jména se objevuje na seznamu členů tohoto uskupení, datovaného do let 235–250.⁹⁸ Pozoruhodným detailem je společný výskyt slov *templum* a *spelaeum*, který je vzhledem ke znalosti kontextu redundantní.⁹⁹ V prostorách mithraea pak byly rovněž nalezeny: [Ost-M-06-002] fragment sochy *Cauta*¹⁰⁰ (výška 0,3 m), ze které se dochovalo torzo těla bez hlavy, levé ruky a nohou; [Ost-M-06-003] dva podstavce¹⁰¹ (0,56 × 0,27 × 0,22 a 0,55 × 0,22 × 0,28 m) sloužící k umístění soch, patrně světloňošů; [Ost-M-06-004] dvě mramorové nohy¹⁰² (*trapezofori*) (výška 0,6 m) sloužící jako podpěry stolu; [Ost-M-06-005] fragment malého mramorového sloupku¹⁰³ (průměr 0,1 m), který se patrně společně s nedochovaným párovým exemplářem nacházel na okraji výklenku.

[Ost-M-07] Lucrezio Menandro, mitreo di (Menandrovo mithraeum) [6 D5]

Během archeologických vykopávek soukromé budovy z Hadriánova období bylo v letech 1931–1934 objeveno mithraeum,¹⁰⁴ které získalo své jméno podle zde působícího mithraistického Otce Gaia Lucretia Menandra. Budova, nyní nazývaná *Caseggiato del Mitreo di Menandro*, se nachází v prostoru mezi paralelně běžícími ulicemi *Via dei Balconi* a *Via dei Molini* a svou jižní stranou těsně přiléhá k Dianině domu (*Casa di Diana*, nověji známý jako *Caseggiato di Diana*), ve kterém rovněž fungovalo mithraeum. Budova sloužila komerčním a řemeslnickým účelům a někdy po provedení třetí a závěrečné fáze stavebních úprav, nejspíše na počátku 3. století (nebo možná již na konec 2. století), v ní bylo instalováno mithraeum.¹⁰⁵ Mithraeum se nacházelo v prostoru původně dvou místností s klenutým stropem, postavených ve druhé stavební fázi v uličce mezi venkovní zdí a zbývajícími částmi domu, které byly vybouráním příčné stěny spojeny v jednu místnost. Místnosti byly po své výstavbě vyzdobeny černobílou geometrickou podlažní mozaikou a nástěnnými malbami tvořenými vysokými obdélníky s okraji v podobě červených pruhů s vnitřními žlutými a modrými liniemi na bílém pozadí, datovanými (spolu s podlažní mozaikou) do období vlády císaře Marka Aurelia. Uprostřed obdélníků se nacházely drobné malby v podobě ptáků v krajině, ptáků

93) Becatti 1954: 28.

94) Gering 2004: 370–371 a pozn. 160.

95) Becatti 1954: 28; Marchesini 2012–2013: 195.

96) *CIMRM* 228 = Bloch 1953: č. 9 (s. 244–245) a obr. = Becatti 1954: 26 = Marchesini 2012–2013: 186–192 = EDR031499 = Canciani 2022: č. 131b (s. 102).

97) Jméno *Mit(hrae)* se na nápisě vyskytuje ve formě monogramu (ligatury) písmen M, I a T, viz David & Melega 2018: 137–139. Stejný typ monogramu je použit i na nápisě na bronzové desce z mithraea Aldobrandini, viz [Ost-M-01-002] výše.

98) CIL XIV, č. 257 = EDR143821.

99) Marchesini 2012–2013: 192. V úvahu nicméně připadá i snaha odlišit *speleum* (jako místo vlastního Mithrova kultu) a *templum*, místo, kde je společně s Mithrou uctíváno i příbuzné božstvo jako například *Sol Invictus*, viz David & Melega 2018: 137.

100) *CIMRM* 227 = Becatti 1954: 24, 26 a tab. XXVII, 5 = Marchesini 2012–2013: 192 = Canciani 2022: č. 131a (s. 102).

101) *CIMRM* 226 = Becatti 1954: 24 = Marchesini 2012–2013: 193.

102) Becatti 1954: 24 = Marchesini 2012–2013: 193.

103) Becatti 1954: 24 = Marchesini 2012–2013: 193–194.

104) *CIMRM* 224 = Becatti 1954: 17–20 = Floriani Squarciapino 1962: 39–40 = Oome 2007 = Marchesini 2012–2013: 177–185 = Melega 2017–2018: 41–45 = Van Haeperen 2019: 459–465 = Battisti 2020: 39–45 = Canciani 2022: č. 130 (s. 100–101).

105) Becatti 1954: 20; White 2012: 442; Marchesini 2012–2013: 182.

a koše nebo malého chrámu mezi stromy.¹⁰⁶ Mozaika i nástěnné malby, které nenesou specificky mithraistické motivy, byly ponechány v nově vzniklém mithraeu bez dalších úprav. Do mithraea se vstupovalo ze severu po schodišti, které vedlo k průchodu v čelní stěně. Podél dlouhých stěn ústřední síně mithraea (8,15 × 4,2 m), orientovaného přibližně jižním směrem, se nacházela pódia (výška 0,45 m, šířka 1,15 m, délka pravého pódia 7,15 m a levého pódia 8 m) s výklenky uprostřed bočních stěn (0,2 × 0,25 m). Šířka centrální uličky mezi pódii byla 1,87 m. Na západní pódium se vystupovalo po několika stupních na severním konci. U zadní stěny mithraea se nacházel [Ost-M-07-001] cihlový oltář, jehož přední stěnu kryla [Ost-M-07-002] mramorová deska s nápisem¹⁰⁷ (0,845 × 0,475 × 0,253 m), který byl vyhotoven pod vyraženým otvorem ve tvaru naležato orientovaného půlměsíce.¹⁰⁸ Oltář byl zasvěcen *Deo Invicto Mithrae* a pořídil jej muž jménem Diocles, patrně otrockého původu, *ob honorem / C(ai) Lucreti Menandri, patris*.¹⁰⁹ Vzhledem k absenci obsáhlejšího epigrafického materiálu nejsme schopni jasně postihnout sociální strukturu osazenstva mithraea. Vzhledem k umístění budovy v centru komerční a řemeslné aktivity se však jeví jako věrohodná hypotéza, že i v tomto případě sloužilo primárně potřebám některého ze zde působících profesních spolků. Jak dlouho a do jaké doby bylo mithraeum užíváno, můžeme pouze odhadovat. Během archeologického průzkumu nebyly nalezeny žádné stopy násilné destrukce mithraea.¹¹⁰ Tato skutečnost podporuje závěr, že mithraeum bylo v blíže nespécifikovaném čase, nejpozději však v průběhu v první čtvrtiny 4. století,¹¹¹ opuštěno, a to buďto z důvodu dalšího nezájmu o praktikování Mithrova kultu osazenstvem domu, kvůli vyklizení některých částí města v důsledku katastrofálních požárů¹¹² nebo obecnému socioekonomickému úpadku Ostie ve druhé polovině 3. století.¹¹³

[Ost-M-08] Marmi colorati, mitreo dei (mithraeum barevných mramorů) [6 C8]

Prozatím posledním mithraeem nalezeným v místech starověké Ostie je mithraeum nazývané pro výzdobu své podlahy a stěn jako mithraeum barevných mramorů.¹¹⁴ K jeho objevu došlo v listopadu 2014 během průzkumu v rámci archeologického a konzervačního projektu Ostia Marina pod vedením Massimiliana Davida. Mithraeum se nacházelo mimo městské hradby v předměstském okrsku rozprostírajícím se za Mořskou branou (*Porta Maritima*) na pozemku ležícím vedle *Via Marciana* severně od budovy dvou schodišť (*Caseggiato delle due scale*). Budova, jejíž součástí bylo později i mithraeum, pochází z poloviny 3. století. Její místnosti byly soustředěny kolem krytého nádvoří a v době po své výstavbě stavba fungovala jako hostinec sloužící poutníkům a lidem pracujícím v její bezprostřední blízkosti. Archeologové ji pojmenovali podle černobílé podlažní mozaice ve dvoře zobrazující boha Pana v hádce s Erótem jako hostinec boha Pana (*Cauipona del Dio Pan*). V polovině 4. století byl provoz krčmy ukončen, přístup ze strany sousedící s *Via Marciana* uzavřen a budova prošla rozsáhlejší přestavbou. Do budovy se nyní vcházelo pouze z uličky vedoucí podél jižního křídla budovy. Předchozí mozaiková dlažba byla z velké části zachována, stěny různých místností byly ale nově opatřeny výzdobou v podobě fresek imitujících mramor. V jedné z komnat v severní části budovy pak bylo vybudováno mithraeum, kterému ostatní místnosti sloužily jako servisní prostory. Ústřední síň mithraea (7,2 × 3 m) má obdélníkový půdorys s apsidou v zadní

106) Jejich podrobný popis, technické parametry a datace viz Oome 2007.

107) *CIMRM* 225 = Bloch 1953: č. 8 (s. 244) = Becatti 1954: 20 a tab. II, 2 = Floriani Squarciapino 1962: 40 = Marchesini 2012–2013: 177–179 = EDR031498 = Canciani 2022: č. 130a (s. 101). Deska byla původně nalezena ve čtyřech fragmentech, všechny však byly objeveny pohromadě a po svém složení vyplňovaly kompletní plochu monumentu. V roce 2011 však byla jedna z částí této desky, nacházející se do té doby přímo v Menandrově mithraeu, zcizena, což vedlo k přemístění tohoto monumentu do depozitáře.

108) Otvor zjevně sloužil k průniku světla lampy, která byla kladena do výdutě v cihlovém oltáři.

109) Řecký *cognomen* Gaia Lucretia Menandra napovídá, že se jednalo o propuštěnce, případně potomka propuštěnců.

110) Melega 2017–2018: 42–43.

111) Battisti 2020: 45.

112) Jeden z těchto požárů postihl kolem roku 280 bezprostřední okolí domu a vedl k opuštění *Casa di Diana* a *Caseggiato dei Molini*.

113) Pavolini 2002.

114) David 2017 = David et al. 2016 = Melega 2017–2018: 134–151 = David 2018; 2020 = Van Haepereen 2019: 452–458 = Canciani 2022: č. 145 (s. 124).

stěně a její podlaha se nachází 0,7 metru výše než ve zbytku budovy. V apsidě byl umístěn výklenek, v němž mohl být situován „trůn“ zakončený mramorovým reliéfem, který se ale do dnešních dnů nedochoval. Podél severní stěny ústřední síně vede lavice (4 × 1,5 m), vyvýšená o 0,2 m nad úroveň dlažby, která s největší pravděpodobností sloužila jako platforma pro umístění dlouhého lehátka během hostin. Východně od lavice se v podlaze místnosti nachází studna s mramorovým obložím. V severovýchodním rohu byl vytvořen prostor pro hrazený záhon, ve kterém byly nalezeny zbytky pěstovaného jalovce.¹¹⁵ V dlažbě před výklenkem se nacházely dva kruhové otvory, patrně sloužící k ukotvení podstavců nebo sloupů. Další otvor stejného druhu se nacházel na začátku lavice. Stěny ústřední síně jsou natřeny barvou připomínající mramor, ve spodním pásu v šedé barvě, horní část stěn je potom zdobena velkými bílými panely oddělenými černými pruhy lemovanými červenou barvou, které napodobují sloupy. Dlažba je tvořena souborem přibližně 1200 mramorových *crustae* různých barev, složených v geometrickém vzoru, ve kterém se střídají pravoúhlé tvary se čtvercovými, s výjimkou podlahy lavice, kde je jejich vzor nepravidelný.¹¹⁶ I když je dlažba tvořena recyklovanými úlomky pocházejícími z mnoha dostupných zdrojů, jde stále o velmi nákladný materiál, který podtrhuje důležitost připisovanou ústřední síni mithraea, zvláště za situace, kdy během adaptace budovy byla v ostatních místnostech ponechána původní dlažba.

Z nálezů, které umožnily identifikovat budovu jako místo Mithrova kultu, je možné zmínit [Ost-M-08-001] *graffito*¹¹⁷ nacházející se na západní stěně nádvoří, ze kterého se vcházelo do ústřední síně mithraea. Graffito sestává ze jména *Concordius* a pod ním vyryté dedikace ve znění *Inv(icto) d(eo)* <vyobrazení šípů> *M(ithrae)* <vyobrazení luku se šípem přiloženým k těživě> *D(eo) M(agno) Kro/no* („Concordius, Neporazitelnému bohu Mithrovi Velkému bohu Kronovi.“); [Ost-M-08-002] tři *graffiti*,¹¹⁸ vyryté v jižní stěně nádvoří, ve formě monogramu sestávajícího z počátečního M, koncového A a patrně rovněž písmene Y, který má být čten jako *My(thr)a* nebo *M(ithr)a*. Zbývající nálezy nebo výzdoba již jednoznačnou spojitost s Mithrovým kultem nevykazují, což ponechává otevřený prostor pro hypotézu, že v budově mithraea barevných mramorů byla uctívána i jiná božstva.¹¹⁹ Z nálezů tohoto typu je možné zmínit [Ost-M-08-003] *graffito*¹²⁰ zobrazující loď, nacházející se na stěně krytého nádvoří a patrně odkazující na svátek *navigium Isidis*; [Ost-M-08-004] držadlo ze slonoviny,¹²¹ sloužící patrně k upevnění *sistra*; [Ost-M-08-005] malá bronzová koruna¹²² bohyně Ísis; [Ost-M-08-006] předměty z gagátu,¹²³ který byl často užíván v kultu bohyně Velké Matky. Výzdoba v jedné z přilehlých místností pak sestává z několikrát se opakujícího motivu trojzubců spojených spirálami, které se střídají s vyobrazením šípů.¹²⁴

Chronologie užívání budovy je vyvoditelná z materiálu nalezeného ve studni, především z keramických střepů, které dokládají založení mithraea v době kolem poloviny 4. století a jeho fungování až do prvních desetiletí 5. století, což z něj činí jedno z nejdéle fungujících doložených mithraeí vůbec.¹²⁵ Ve zbývajících částech budovy, která byla cíleně uzavřena patrně po svém zborcení během silného zemětřesení, k němuž došlo někdy v letech 442–444, je stratigrafie naneštěstí zásadně narušena v důsledku systematického rabování za účelem získávání stavebního materiálu a využitelných kovů v průběhu středověku. Mithraeum barevných

115) David 2018: 127. Podle Davida se jalovec v Ostii v této době normálně nevyskytoval, „byl však známý jako posvátná rostlina v perském světě, užívaná zvláště během některých náboženských aktivit.“ Toto tvrzení však není neproblematiké. Jalovec je zmiňován v některých arabských pramenech jako látka užívaná zoroastrovci k vykuřování, některé zoroastrovské texty však jeho pálení zakazují (*Jašt* 14.55–56).

116) Canciani 2022: č. 145a (s. 125).

117) David 2018: 125 a obr. 11 = David 2020: 108 a obr. 10.5 = Canciani 2022: č. 145b (s. 125).

118) David & Melega 2018: 141 a obr. 9 = Melega 2020: 113 a obr. 11.1 = Canciani 2022: č. 145b (s. 125).

119) David 2018: 127.

120) David 2018: 127 a obr. 12 = Melega 2017–2018: 143 a obr. 109.

121) David 2018: 127–129 a obr. 13.

122) David 2018: 127.

123) David 2018: 127.

124) David 2020: 108. Přestože vyobrazení tohoto typu není neobvyklé i z jiných kontextů, David zmiňuje možnost, že tři hroty trojzubce reprezentují tři aspekty Mithry, které zmiňuje antická literatura (Pseudo-Dionysios Areopagita, *Epistula* 7.2) a které mohou nacházet svého vyjádření rovněž na některých mithraistických monumentech (viz např. *CIMRM* 1247.A.10).

125) David 2020: 109–110.

mramorů je v porovnání s ostatními ostijskými mithraei velmi netypické. Kromě skutečnosti, že se jako jediné nachází v prostoru za republikánskými hradbami, je výjimečné rovněž svým architektonickým plánem, který nerespektuje v Ostii i na dalších místech běžné trojsektorové uspořádání s centrální uličkou a dvěma bočními pódií. Pozdní doba založení pak vyvolává otázku, zda je toto netypické uspořádání mithraea důsledkem adaptace již existujících prostor pro potřeby mithraistické komunity, nebo odráží postupnou proměnu kultu, který se v této době již lišil od podoby, kterou vykazoval v období vrcholného císařství.¹²⁶

[Ost-M-09] Palazzo imperiale, mitreo del (mithraeum v „císařském paláci“) [6 A6]

První ostijské mithraeum,¹²⁷ které bylo objeveno během systematických archeologických vykopávek, se nacházelo v rozsáhlém komplexu nazývaném (nesprávně, jak se později ukázalo) „císařský palác“ (*Palazzo imperiale*),¹²⁸ rozkládajícím se na severozápad od vlastního města poblíž řeky Tibery. Mithraeum bylo objeveno a odkryto Carlem Lodovicem Viscontim během vykopávek sponzorovaných papežem Piem IX., probíhajících v letech 1859–1861.¹²⁹ Mithraeum bylo situováno na západ od lázeňské palestry a jižně od centrálního nádvoří s portikem a jeho ústřední síň byla obklopena několika přidruženými prostory. Do ústřední síně mithraea se vcházelo jediným vchodem v jižní stěně z místnosti, která sloužila jako předsíň (*pronaos*). Samotná ústřední síň (16,70 × 5,25 m) má typický půdorys představovaný centrální uličkou, jejíž podlaha je pokryta černobílou mozaikou, a dvěma bočními pódií. Na pódiá se vystupovalo po třech schodech umístěných na jejich okrajích na straně u vchodu. V pravém rohu místnosti u vchodu se nacházela konstrukce z cihel, která zřejmě fungovala jako dutý oltář umožňující vkládání lamp. Přibližně uprostřed pódií se ve dvou zaoblených výklencích nacházely oltáře se sochami světloňů. U zadní stěny mithraea byly čtyři schody vedoucí k vyvýšenému výklenku, který byl vměstnán mezi dvěma krátkými vyčnívajícemi stěnami. Na tomto místě se za malým oltářem, který spočíval na cihlovém podstavci zazděném uprostřed prvního a druhého schodu, nacházela socha s vyobrazením Mithry zabíjejícího býka. Po obou stranách výklenku vedly průchody, které původně směřovaly do dalších částí komplexu, patrně souběžně s výstavbou mithraea však byly zazděny. Stěny Mithraea byly omítnuty červenou omítkou.

Z prostor mithraea pocházejí následující nálezy: [Ost-M-09-001] podlažní mozaika z bílých tesser a se dvěma identickými nápisy¹³⁰ z černých tesser běžícími kolem okrajů obou pódií ve znění *Soli invict(o) Mit(hrae) d(onum) d(edit) L(ucius) Agrius Calendio*. Dedikant nese jméno, které pravděpodobně prozrazuje africký původ. Po stránce sociálního původu se mohlo jednat o propuštěnce nebo potomka propuštěnců. Mozaika je na základě svého provedení datována do doby kolem přelomu 2. a 3. století; [Ost-M-09-002] konstrukce z cihel¹³¹ nacházející se v pravém jihovýchodním rohu ústřední síně s otvorem v horní části, sloužící jako dutý oltář s možností vkládání luceren, jejichž fragmenty byly v těchto místech nalezeny ve větším počtu; [Ost-M-09-003] podstavec se dvěma nápisy (0,446 × 0,235 × 0,183 m) sloužící k umístění sochy *Cauta* (0,443 × 0,165 × 0,115 m).¹³² Podstavec nese na lící straně kromě nápisu rovněž reliéf s vyobrazením *Cauta*. Na pravém boku oltáře se nachází reliéf zobrazující obětní misku (*paterna*) a na levém boku reliéf zobrazující džbán (*urceus*), nad kterým je čitelný další nápis. Podstavec se sochou byl nalezen společně s následujícím stojící ve výklenku ve středu

126) David 2020: 108. Podrobnější rozpracování této teorie viz Walsh 2019: 94–99.

127) *CIMRM* 250 = Becatti 1954: 53–57 = Floriani Squarciapino 1962: 44–46 = Marchesini 2012–2013: 18–54 = Melega 2017–2018: 83–90 = Van Haepereen 2019: 466–476 = Battisti 2020: 80–84 = Canciani 2022: č. 138 (s. 109–111).

128) V důsledku novějších archeologických výzkumů je v dnešní době tento objekt identifikován jako lázeňský komplex založený v období vlády císaře Antonina Pia (nejspíše v letech 140–150), který byl na konci 2. století přebudován do podoby luxusního víceúčelového bloku (*insula*) s obytnými a komerčními prostory v několika patrech (Spurza 1999a).

129) Visconti 1864.

130) *CIMRM* 251 = *TMM* II, č. 131 (s. 116) = *TMM* II, č. 83 (s. 240–243) = Visconti 1864: 158 = Becatti 1954: 54 = Squarciapino 1962: 45 = Marchesini 2012–2013: 18–23 = *CIL* XIV, č. 56 = EDR143928 = Canciani 2022: č. 138a (s. 111).

131) *CIMRM* 253 = Visconti 1864: 158, 166–167 a tab. K, 4 = Becatti 1954: 53 = Marchesini 2012–2013: 44.

132) *CIMRM* 254/255 = *TMM* II, č. 133 (s. 116) = *TMM* II, č. 83k (s. 243) a obr. 74 = Visconti 1864: 161–163 a obr. LM, 2 = *CIL* XIV, č. 58 = D 4201b = Becatti 1954: 54 a tab. XXXV, 2 = Squarciapino 1962: 45 = Marchesini 2012–2013: 27–33 = EDR143930 = Canciani 2022: č. 138c (s. 111–112).

pódia. Nápis na čelní straně je identický s nápisem na druhém podstavci: *C(aius) Caelius / Ermeros ant/istes huius lo/ci fecit sua / pec(unia)*. Nápis na levém boku, který je starší a reflektuje předchozí fázi užívání tohoto předmětu, umožňuje přesnou dataci: *Posit(a)e XV k(alendas) / Febr(u)arias / Q(uinto) Iunio Rus/tico / L(ucio) Plautio / Aquilino / co(n)s(ulibus)*;¹³³ [Ost-M-09-004] podstavec s nápisem (0,455 × 0,233 × 0,175 m) sloužící k umístění sochy Cautopata (0,42 × 0,17 × 0,115 m).¹³⁴ Podstavec nese na lící straně kromě nápisu identického s nápisem na předchozím podstavci rovněž reliéf s vyobrazením Cautopata, na pravém boku reliéf zobrazující *pateru* a na levém boku reliéf zobrazující džbán (*urceus*). Pořizovatel těchto nápisů, *antistes* Gaius Caelius Hermeros, je doložen na dalším z ostijským mithraistických nápisů, a to na podstavci s nápisem nalezeným v mithraeu malovaných stěn;¹³⁵ [Ost-M-09-005] socha s vyobrazením Cautopata¹³⁶ (0,57 × 0,22 m), která byla nalezena v roce 1860. Světloňoš je zobrazen ve stoje s fryžskou čapkou na hlavě s dlouhými kudrnatými vlasy a s nezkríženými nohama na podstavci, kde se u jeho levé nohy nachází výběžek připomínající skálu, ze které se rodí Mithra; [Ost-M-09-006] hlava sochy mladíka s fryžskou čapkou¹³⁷ (výška 0,46 m; čapka je novodobá restaurace), patrně zobrazující Mithru nebo světloňoše; [Ost-M-09-007] hlava sochy mladíka s trpícím výrazem¹³⁸ (výška 0,36 m), patrně zobrazující Mithru podle vzoru Alexandra v podobě slunečního boha Hélia; [Ost-M-09-008] dva fragmenty nejspíše pocházející z nedochovaného vyobrazením tauroktonie v podobě hlavy ve fryžské čapce a dýky (momentálně pokládáné za ztracené);¹³⁹ [Ost-M-09-009] mramorový oltář s nápisem¹⁴⁰ (0,72 × 0,49 × 0,36 m), který se nacházel ve schodišti vedoucím k pódiu s výklenkem v zadní stěně mithraea. Nápis opět pořídil Gaius Caelius Hermeros (zde jeho cognomen uvedeno ve formě *Hermaeros*) a je na něm použita stejná formulace, jako na dvou podstavcích pro sochy světloňošů; [Ost-M-09-010] kusy tufy vypracované do podoby kamenů, možná součást kompozice zrození Mithry ze skály;¹⁴¹ [Ost-M-09-011] mramorová protoma v podobě lví hlavy,¹⁴² která byla upevněná ke stěně (momentálně pokládáná za ztracenou); [Ost-M-09-012] architektonické prvky v podobě mramorových sloupů¹⁴³ (dnes jsou pokládány za ztracené a nejsou o nich známy další podrobnosti); [Ost-M-09-013] na jednom z pódíí se nacházely zbytky malý lamp a jedna velká lampa s dvanácti knoty, nesoucí nápis *Serapidori inny*.¹⁴⁴ V případě dalších dvou nálezů je jejich mithraistický aspekt sporný. V místnosti, ze které se vcházelo do ústřední síně mithraea, se nacházel [Ost-M-09-014] výklenek s barevnou mozaikou s vyobrazením Silvana¹⁴⁵ (1,58 × 0,92 × 0,3 m), která byla po svém nálezu přemístěna do Lateránských muzeí.¹⁴⁶ Božstvo je zobrazeno na modrém pozadí oděné do bílé tuniky s bílými knoflíky a červeným lemováním a tmavě žlutého pláště. Kolem jeho hnědých kudrnatých vlasů je modrý nimbus. Na nohou má hnědé boty. V levé ruce drží ratolest, v pravé srp (*falx*) se žlutou rukojetí. U jeho levé nohy sedí velký hnědý pes, který jej sleduje upřeným pohledem. Na pravé straně stojícího Silvana je zobrazen hořící oltář. Krajina je naznačena třemi stromy se zelenými větvemi. Mozaika je datována do 20. let 3. století a její souvislost

133) 18. ledna 162.

134) *CIMRM* 254/255 = *TMM* II, č. 133 (s. 116) = *TMM* II, č. 83k (s. 243) a obr. 72 = Visconti 1864: 161–162 a obr. LM, 1 = *CIL* XIV, č. 59 = D 4201c = Becatti 1954: 54 a tab. XXXV, 1 = Squarciapino 1962: 45 = Marchesini 2012–2013: 33–38 = EDR143932 = Canciani 2022: č. 138d (s. 112–113).

135) Viz [Ost-M-10-004] níže.

136) *CIMRM* 256 = Becatti 1954: 55 a tab. XXXVII, 2 = Marchesini 2012–2013: 42–43 = Canciani 2022: č. 138g (s. 113).

137) *CIMRM* 257a = Becatti 1954: 56 a tab. XXXII, 3 = Marchesini 2012–2013: 40–41.

138) *CIMRM* 257b = Becatti 1954: 56 a tab. XXXII, 1–2 = Marchesini 2012–2013: 41–42.

139) *CIMRM* 258 = Visconti 1864: 159 = *TMM* II, s. 242–243 = Becatti 1954: 56 = Marchesini 2012–2013: 43.

140) *CIMRM* 259 = *TMM* II, č. 132 (s. 116) = *TMM* II, č. 83g (s. 242) = *CIL* XIV, č. 57 = Becatti 1954: 54 = Squarciapino 1962: 45 = Marchesini 2012–2013: 23–27 = EDR143929 = Canciani 2022: č. 138e (s. 113).

141) *CIMRM* 260 = Marchesini 2012–2013: 43. Marchesiniová zmiňuje dva kusy tufy konického tvaru, *Vermaeren* hovoří o „a few pieces of tuff“, ale bez udání zdroje.

142) *CIMRM* 261 = Visconti 1864: 171 = *TMM* II, č. 83 l (s. 243) = Becatti 1954: 56 = Marchesini 2012–2013: 43.

143) Visconti 1864: 161; zmiňuje též Marchesini 2012–2013: 44.

144) *CIMRM* 262.2 = Visconti 1864: 158 = *TMM* II, č. 83 m = Marchesini 2012–2013: 44.

145) *CIMRM* 252 = Visconti 1864: 174–176 = *TMM* II, č. 83 a (s. 240–241) a obr. 73 = Becatti 1954: 56–57 a tab. X = Marchesini 2012–2013: 45–46 = Canciani 2022: č. 138b (s. 111).

146) Viz informace k tomuto monumentu dostupné v online katalogu Vatikánských muzeí na: <<https://catalogo.museivaticani.va/index.php/Detail/objects/MVF.IV.19.13>> [10. 9. 2022].

s fungováním mithraea není zcela zřejmá. V prostoru před tímto výklenkem byla nalezena [Ost-M-09-015] lampa se dvěma knoty.¹⁴⁷ Vermaseren uvádí,¹⁴⁸ že Visconti mezi nálezy z tohoto mithraea uvádí rovněž fryžskou čapku z mramoru náležící k některé ze soch Mithry nebo světlohoše,¹⁴⁹ podle jeho názoru však tento artefakt patří mezi nálezy z mithrea zvířat. V letech 1964–1967 proběhla v místech ústřední síně kontrolní sondáž, jejíž výsledky bohužel nebyly souhrnně publikovány. V obložení pódia u zadní stěny mithraea byla objevena [Ost-M-09-016] mramorová deska s nápisem¹⁵⁰ (0,29 × 0,44 × 0,03–0,035 m), později překrytá podlažní mozaikou. První dva řádky nápisu, které musely obsahovat jméno dedikanta, byly úmyslně vymazány, zbývající tři nesou standardní formuli v podobě *votum / animo libens / d(ono) d(edit)*.

Zajímavou otázku představuje datace mithraea, které bylo po dlouhou dobu pokládáno za jedno z nejstarších doposud objevených, a to nejenom v Ostii, ale na území Římské říše vůbec. Doba zřízení mithraea totiž byla na základě nápisu na podstavci pro sochu Cauta, která uvádí přesné datum dedikace v roce 162, kladena do tohoto období nebo dokonce krátce před ním.¹⁵¹ Problém pro tuto ranou dataci nicméně představuje podlažní mozaika, která svým stylem a provedením odpovídá spíše technice používané až od 3. století. Kontrolní sondáž ze 60. let 20. století pak ukázala, že mithraeum v té podobě, v jaké jej odkryl během svých vykopávek Visconti, představuje třetí a konečnou stavební fázi jeho existence. Do této poslední fáze pak spadá právě vydláždění centrální uličky, doposud sestávající z udusané zeminy, mozaikou a další úpravy zahrnující zesílení pódia a výklenku na platformě u zadní stěny mithraea. Na základě těchto a dalších informací proto Joanna Spurzová navrhla posunutí doby založení mithraea do prvních let vlády severovské dynastie nebo později. K první renovaci (2. fáze) pak mělo dojít v první čtvrtině 3. století a k posledním úpravám (3. fáze) někdy kolem poloviny 3. století nebo dokonce později.¹⁵² Spurzová rovněž pokládá mithraeum v „císařském paláci“ za výjimečné v tom smyslu, že na rozdíl od ostatních ostijských mithraeí, která využívají (často s obtížemi) již existujících prostor, vzniklo cíleně pro potřeby kultu jako architektonická jednotka.¹⁵³ Chronologii představenou Spurzovou s výhradami přijímá i Michael White, který se rovněž přiklání k pozdější dataci založení mithraea.¹⁵⁴ Potenciální problém po tuto pozdní dataci založení mithraea nicméně může představovat výše zmíněný nápis na podstavci pro sochu Cauta, který je spolehlivě datovatelný do roku 162. White vysvětluje výskyt tohoto monumentu v mithraeu pomocí hypotézy, podle které se do nově vybudovaného mithraea v „císařském paláci“ přestěhovali někteří členové osazenstva mithraea malovaných stěn i s částí mobiliáře, což dokládají prakticky totožně znějící dedikace pořízené Gaiem Caeliem Hermerem v obou mithraeích.¹⁵⁵ Tuto hypotézu významnou měrou podporuje výzkum Raffaely Marchesiniové, která prokázala, že nápisy, které pořídil Gaius Caelius Hermerus na obou podstavcích z mithraea v „císařském paláci“, byly vytvořeny na vymazaném povrchu po předchozích nápisích, které zřejmě spadaly do předchozí fáze užívání těchto artefaktů.¹⁵⁶ Pokud je tento závěr správný, rok 162 s největší pravděpodobností datuje tuto předchozí fázi, která tak spadá do doby působení Gaia Caelia Hemera v komunitě soustředěné kolem mithraea malovaných stěn. Ohledně zániku mithraea v „císařském paláci“ máme jen minimum poznatků. Viscontiho vykopávky bohužel nezohledňovaly stratigrafii mithraea, v každém případě však nebyly nalezeny žádné indicie, které by poukazovaly na násilné zničení těchto prostor a jejich vybavení.

147) CIMRM 262.1 = Becatti 1954: 57 = Marchesini 2012–2013: 46.

148) CIMRM 263.

149) Visconti 1864: 171.

150) Marchesini 2012–2013: 38–40 = Canciani 2022: č. 138f (s. 113). K nálezu došlo 3. července 1964 pod vedením F. Zeviho.

151) Becatti 1954: 57.

152) Spurza 1999a: 135–136.

153) Spurza 1991: 322; 1999b: 247.

154) White 2012: 464–465. White nicméně pokládá hypotézu, podle které vznikly prostory mithraea cíleně za účelem jeho výstavby, za spornou (s. 465 a pozn. 104) a přichází s myšlenkou, že mithraeum mohlo být do prostor postavených na počátku severovského období instalováno až ve druhé fázi na počátku 3. století.

155) White 2012: 463–464.

156) Marchesini 2013.

Za těchto okolností se tedy jako nejpravděpodobnější scénář jeví postupné opuštění mithraea na konci 4. nebo na počátku 5. století.¹⁵⁷

[Ost-M-10] Pareti dipinte, mitreo delle (mithraeum malovaných stěn) [6 C6]

Mithraeum,¹⁵⁸ nazývané podle dochovaných fresek jako mithraeum malovaných stěn, je v současné době pokládáno za vůbec nejstarší doložené ostijské místo Mithrova kultu. Mithraeum, které bylo objeveno Guidem Calzou během vykopávek prováděných v letech 1939–1940, se nacházelo v severozápadní části dlouhého obdélníkového traktu, ve kterém se rozkládal *domus* svou jižní stranou sousedící s ulicí *Via della Foce*. Domus byl postaven již ve 2. století př. n. l., byl však poté několikrát přestavěn. V augustovském období byla jeho vnitřní část přebudována do podoby peristylu, jehož sloupoví ale bylo při další přestavbě v průběhu 2. století začleněno do zdí nově vzniklých místností. Budova v tomto čase sloužila řemeslným a výrobním účelům a někdy ve druhé polovině 2. století bylo v jedné z jejích částí zřízeno mithraeum. Mithraeum bylo přístupné z malé předsíně a vcházelo se do něj z pravé strany průchodem umístěným před okrajem pravého bočního pódia. Jeho ústřední síň (17,5 × 4 m) byla rozdělena na dvě části zdí, která musela být částečně vybourána, aby tak vznikl prostor pro obvyklou centrální uličku vedoucí mezi oběma pódii. Obě boční pódia se svažují ke stěnám a na předních stranách mají malé římsy (šířka 0,25 m). Pódia mají na úrovni podlahy čtyři malé výklenky. Dva z nich (0,35 × 0,2 × 0,3) mají mramorové obložení a jsou v místě vybourané příčné stěny opatřeny dvěma schody. Další dva omítnuté výklenky (0,35 × 0,30 × 0,3 m) se nacházejí přibližně uprostřed pódii ve vnitřní části svatyně (délka 8 m), v prostoru jdoucím od zbytků příčné stěny k zadní stěně mithraea. Podlaha centrální uličky je dlážděná a v přední části přechází ve vyvýšenou platformu o dvou úrovních. Před platformou, která je spojena s levým bočním pódiiem, stál mramorový oltář a před ním v podlaze kulatý bazének (průměr 0,3 m) s mramorovým víkem. Na stěnách ústřední síně se nacházely malované fresky, po kterých bylo mithraeum pojmenováno, v dostatečně zachovalém stavu jsou však pouze motivy na pravé severní stěně. Na zadní stěně jsou viditelné pouze zbytky omítky z 2. století s architektonickými a krajinnými prvky na bílém pozadí, které pocházejí z doby před zřízením mithraea. Po jeho vybudování byla stěna znovu omítnuta, o čemž svědčí stopy po této druhé vrstvě nad stupňovitou platformou. Tyto malby jsou nicméně velmi fragmentární a neumožňují identifikaci zobrazených motivů, i když je pravděpodobné, že se v tomto místě nacházelo vyobrazení Mithry zabíjejícího býka (jehož kamenné pozůstatky nebyly nalezeny).

V prostorách mithraea byly objeveny následující artefakty: [Ost-M-10-001] fragment mramorové desky s nápisem¹⁵⁹ (0,57 × 0,29 m), zazděné na pravé straně spodní části platformy před zadní stěnou mithraea. Dedikační nápis je jen obtížně čitelný a z nálezu dalších fragmentů této desky vyplývá, že s největší pravděpodobností s fungováním mithraea nijak nesouvisel a byl použit čistě sekundárně jako stavební materiál;¹⁶⁰ [Ost-M-10-002] fragment mramorové desky s nápisem¹⁶¹ (0,26 × 0,35 m), který byl nalezen ve spodní části platformy u zadní stěny mithraea. Zachovala se levá část desky s dedikací *Soli [Invicto Mithrae]*, kterou pořídil L(ucius) Sempronius [---]. Na třetím řádku se vyskytuje jasně čitelné slovo *thronum*, které v ostijském mithraistickém slovníku označuje platformu opatřenou schody, na které se nachází výklenek s vyobrazením tauroktonie. Mithraistický charakter nápisu se v tomto případě zdá být potvrzený; fragmentárně dochovaný [Ost-M-10-03] oltář s podstavcem¹⁶²

157) Melega 2017–2018: 86.

158) *CIMRM* 264 = Becatti 1954: 58–68 = Floriani Squarciapino 1962: 46–47 = Marchesini 2012–2013: 199–224 = Melega 2017–2018: 91–99 = Van Haepelen 2019: 477–486 = Battisti 2020: 85–90 = Canciani 2022: č. 139 (s. 113–114).

159) *CIMRM* 265 = Becatti 1954: 60 = Marchesini 2012–2013: 212–213 = Canciani 2022: č. 139f (s. 116).

160) Podle výzkumu Filippa Mariniho Recchia (2014) jde o nápis, který pochází z blízkého masného trhu (*maceillum*) a byl pořízen císařským propuštěncem Nymphodotem a jeho otrokem Pothem. Sekundárnímu užití nápisu nasvědčuje i jeho umístění ve stěně platformy, kde se jeho řádky nachází ve vertikální poloze, viz Becatti 1954: 63 a obr. 13.

161) *CIMRM* 266 = Becatti 1954: 60 a tab. XIII, 4 = Marchesini 2012–2013: 199–202 = EDR172859 = Canciani 2022: č. 139e (s. 116).

162) *CIMRM* 267 = Becatti 1954: 61–62 a tab. XI, 2 = Marchesini 2012–2013: 214–215 = Canciani 2022: č. 139d (s. 116).

(výška 0,6 m, s podstavcem 1,4 m, šířka 0,45 m, tloušťka 0,42 m), který se nacházel před platformou u zadní stěny ústřední síně mithraea. Na lící straně oltáře se nachází vyobrazení boha Slunce oděného v tunice s paprscitou čelenkou na hlavě.¹⁶³ Na levé straně oltáře se nachází vyobrazení Cautopata, na pravé Cauta. Všechna vyobrazení jsou výrazně poškozená zřejmě úmyslným rozbitím oltáře; fragmentárně dochovaný mramorový [Ost-M-10-004] *cippus* s nápisem¹⁶⁴ (0,31 × 0,12–0,15 m), složený z mnoha úlomků, který zasvětil *C(aius) Caelius (H)ē[r]/meros / antī[s]/tes h[ui]/us loc[i]*. Téměř s naprostou jistotou jde o stejného muže, který zanechala tři nápisy v mithraeu v „císařském paláci“, neboť nápisy používají stejný titul a vyznačují se i stejným typem písma;¹⁶⁵ fragmentárně dochovaný [Ost-M-10-005] oltář s nápisem¹⁶⁶ (0,28 × 0,2 × 0,2 m), který *Cauti* zasvětil Aulus Aemilius Antoninus, *pater*. Oltář se skládá ze dvou fragmentů, z nichž frg. A byl nalezen v mithraeu malovaných stěn, zatímco druhý (frg. B) na jiném místě v Ostii za blíže neurčených okolností. Skutečnost, že oba tyto fragmenty tvoří součást jednoho monumentu, byla rozpoznána Raffaellou Marchesiniovou během jejího disertačního výzkumu.¹⁶⁷ Marchesiniová rovněž osvětlila původ a status dalšího [Ost-M-10-006] fragmentu mramorové desky s nápisem¹⁶⁸ (0,27 × 0,23 × 0,02 m), který byl rovněž nalezen během vykopávek v mithraeu malovaných stěn. Tento fragment (označený jako A) dokázala spojit s dalším, byť přímo nenavazujícím fragmentem (označeným jako B), který byl nalezen během vykopávek v nedalekých lázních *Terme della Fortuna* (později *Terme della Basilica Christiana*), a definitivně prokázat, že se jedná o *album* (soutěž členstva) *ordo corporatorum auxiliariorum Ostiensium*, tedy kolegia převozníků.

Na stěnách mithraea se rovněž nacházejí [Ost-M-10-007] nástěnné malby.¹⁶⁹ Na jižní stěně se dochovaly pouze ve fragmentárním stavu, kdy mezi základovým pruhem (výška 1,10 m) a tlustou horní červenou linkou zdobenou rostlinami vidíme nezřetelné kontury postav, z nichž jedna má kolem hlavy nimbus, druhá třímá pochodeň a další patrně glóbus. Na pravé severní straně mithraea se nacházejí stopy původní omítky, freskové panely vytvořené po instalaci mithraea jsou však dobře zachovalé. Na stěně nalevo od vybourané příčné stěny jsou (zleva doprava) rozpoznatelné následující motivy: i) ženská postava třímající v pravé ruce zrcadlo, s levou rukou položenou na hlavě. Nalevo od ní se nachází vyobrazení kvetoucího stromu s větvemi sklánějícími se k této postavě; ii) mladík běžící směrem doprava, oděný do pláště. Kolem jeho hlavy jsou patrné stopy nimbu, v levé ruce drží kopí skloněné k zemi; iii) mladík kráčející doleva a držící v ruce dlouhou hořící pochodeň s plamenem směřujícím vzhůru; iv) stojící mladík s červenou fryžskou čapkou na hlavě, držící v levé ruce skloněnou pochodeň. Na stěně napravo od vybourané příčné stěny se dochovaly další malby rozdělené do čtyř panelů. Uprostřed každého panelu je vyobrazena mužská postava na bílém pozadí. Fresky jsou v této části mnohem méně zachovalé a detaily těchto postav jsou jen obtížně postřehnutelné, minimálně jedna z nich je rovněž zobrazena s pochodní. Becatti a po něm i další badatelé interpretovali vyobrazené postavy jako držitele mithraistických iniciačních stupňů.¹⁷⁰ Určení doby datace založení mithraea malovaných stěn je provázáno s datováním mithraea v „císařském paláci“, neboť mezi oběma těmito místy Mithrova kultu existuje personální propojení v postavě Gaia Caelia Hermera. V dřívějším bádání převládal názor, že starší je mithraeum v „císařském paláci“, Michael L. White však přišel s přesvědčivou argumentací svědčící o opaku. Nápis na podstavci pro sochu Cauta z mithraea v „císařském paláci“, datovaný do roku 162, byl s největší pravděpodobností na toto místo dopraven z mithraea

163) Vermaseren ve svém komentáři v *CIMRM* 267 uvádí, že u ramen Slunce se nachází otvor ve tvaru měsíčního srpku a že charakter otvorů mají rovněž paprsky v čelence slunečního božstva. Na základě dostupných fotografií nemohu měsíční srpek nalézt a tři viditelné sluneční paprsky na čelence zjevně nejsou tvořeny perforací povrchu kamene.

164) *CIMRM* 269 = Becatti 1954: 67 a tab. XIII, 1 = Marchesini 2012–2013: 203–205 = EDR172949 = Canciani 2022: č. 139b (s. 115–116).

165) Marchesini 2013: 428–432. Jedná se o nápisy [Ost-M-09-003], [Ost-M-09-004] a [Ost-M-09-009] výše.

166) *CIMRM* 270 (frg. A) a 317 (frg. B) = Becatti 1954: 67 (frg. A) a 130 (č. 6) (frg. B) = Marchesini 2012–2013: 205–208 = EDR172950 = Canciani 2022: č. 139c (s. 116).

167) Marchesini 2012–2013: 205–206.

168) Marchesini 2012–2013: 208–212 = EDR181937 (frg. A + B).

169) *CIMRM* 268 = Becatti 1954: 63–67 a obr. 14 a tab. XII, 1–2 a XIII, 2–3 = Marchesini 2012–2013: 217–219 = Canciani 2022: č. 139a (s. 114–115).

170) Becatti 1954: 65–67. Viz též Marchesini 2012–2013: 217–218; Van Haepere 2019: 484; Battisti 2020: 89.

malovaných stěn.¹⁷¹ Podle Whitea tak první fáze existence mithraea malovaných stěn spadá právě do období kolem roku 162, kdy byla využívána pouze zadní část mithraea. Ve druhé fázi, datovatelné do let kolem konce 2. století, pak došlo k rozšíření stávajícího mithraea spojením dvou původně oddělených prostor a jejich vyzdobení novou nástěnnou malbou.¹⁷² Ne zcela jednoznačně potvrzeným se nicméně jeví Whiteův závěr, že mithraeum malovaných stěn po přemístění části inventáře a přechodu členstva do nových prostor někdy kolem poloviny 3. století zaniklo.¹⁷³ Tento závěr nepodporuje interpretace stavu některých monumentů nalezených v tomto mithraeu, vyvolávajících diskusi o podobě zániku tohoto mithraea.¹⁷⁴ Oltář s vyobrazením boha Slunce se světloňoši po bocích totiž utrpěl škody, které odpovídají cílenému poškození způsobenému úderem kladivem. Pokud nicméně k násilnému ničení inventáře mithraea došlo, nejspíše se tak stalo až v průběhu 4. století, a to z rukou křesťanů.¹⁷⁵ Na straně druhé nástěnné malby zůstaly, jak se zdá, zcela nepoškozené. V úvahu tedy připadá i možnost, že k rozbití oltáře a dalších artefaktů došlo až poté, co bylo mithraeum někdy předtím v blíže neurčené době opuštěno.

Petrini, mitreo (Petriniho mithraeum)

Viz Sette sfere, mitreo delle (mithraeum sedmi sfér).

[Ost-M-11] Planta pedis, mitreo della (šlépějové mithraeum) [6 B6]

Mithraeum,¹⁷⁶ nazývané podle vyobrazení šlépěje v podlažní mozaice jako šlépějové mithraeum, bylo objeveno během vykopávek vedených Guidem Calzou v letech 1939–1940. Mithraeum se nacházelo v budově situované mezi sýpkami vystavěnými v období vlády císaře Hadriana (se kterými sousedilo svou severní a západní stěnou) a komplexem *Serapea*, chrámu boha Sarápida zahrnujícího rovněž *Domus del Serapeo* (se kterým budova sousedila na jižní straně). Budova byla přístupná skrze vchod z ulice *Via del Serapide* z východní strany. Někteří badatelé se vzhledem k blízkosti *Serapea* domnívají, že budova, ve které se mithraeum nachází, sloužila jako servisní prostory pro potřeby tohoto chrámu.¹⁷⁷ Jiní však namítají, že z pouhé blízkosti budovy nelze tuto skutečnost jednoznačně vyvodit a je možné, že tyto prostory fungovaly nezávisle a měly jiného majitele.¹⁷⁸

V části domu, která byla přeměněna na mithraeum, se nacházejí dvě podélně stojící řady tří sloupů rozdělující vnitřní prostor do tří sektorů. Prostřední sektor zaujímá ulička vedoucí mezi dvěma nízkými bočními pódií (výška 0,40, šířka 0,25 m), postavenými v prostoru mezi dvěma pilíři. V pravém pódiu je v místě před středovým pilířem umístěna malá obdélníková prohlubeň (délka 0,1 m) a v její základně výklenek (0,35 × 0,42 × 0,3 m), ve kterém byly nalezeny drůbeží kosti. Výklenek v protějším pódiu je hlubší (šířka 0,42, hloubka 0,6 m). Zdá se, že za touto lavicí se v levé části ústřední síně rozprostírala ještě větší lavice (šířka 2 m). Na konci pravého pódiu byl v boční stěně vytvořen průchod (šířka 1,1 m), hlavní vchod (šířka 0,8 m) se však nacházel v centrální ose naproti zadní stěně s výklenkem. Oltářová platforma s výklenkem ve tvaru nepravidelné podkovy u zadní stěny ústřední síně měla tři úrovně: první (0,55 × 0,75 m) je pokryta černobílou mozaikou (pět křížů mezi dvěma čtverci), druhá (0,25 × 0,5 m) je vyložena mramorovými obklady a třetí (0,44 × 0,7 m) měla malý obdélníkový podstavec z cihel. Po obou stranách výklenku se nacházejí [Ost-M-11-001] dva kamenné bloky¹⁷⁹ (výška 0,5–0,6 m, šířka 0,3 m), které zřejmě sloužily pro vystavení ztracených soch

171) White 2012: 463–465.

172) White 1997: 374–376.

173) Tento závěr není v jeho studii z roku 2012 explicitně zmíněn, ale viz White 1997: 376.

174) Melega 2017–2018: 94.

175) Melega 2017–2018: 94. O zničení mithraea křesťany hovoří již Becatti (1954: 139).

176) *CIMRM* 272 = Becatti 1954: 76–85 = Squarciapino 1962: 47–48 = Marchesini 2012–2013: 225–245 = Melega 2017–2018: 108–117 = Van Haepereen 2019: 491–502 = Battisti 2020: 91–101 = Canciani 2022: č. 140 (s. 116–117).

177) Mar 2001a: 55–57.

178) Alvar & Rubio Rivera & López Barja de Quiroga 2010: 111.

179) Becatti 1954: 78 = Marchesini 2012–2013: 234.

světloonošů. Mezi oběma bloky stojí [Ost-M-11-002] oltář z mramoru¹⁸⁰ (1 × 0,34 × 0,3 m) bez nápisu s prohlubní v horní části. Podlaha centrální uličky je pokryta [Ost-M-11-003] mozaikou¹⁸¹ z bílých *tesser* s občasou příměsí žlutých a růžových v rámu tvořeném černými pásy kolem pódíí a přední stěny, přepaženého přibližně v půlce plochy dalším příčným pásem. V blízkosti tohoto středového pruhu se nachází vyobrazení hada (délka 1 m) s hřebínkem na hlavě. U vchodu se v blízkosti prahu nachází motiv šlépěje pravé nohy z černých *tesser*, jejíž špička směřuje k výklenku. Původní podlaha mithraea sestávala z vrstvy úlomků dlaždic spojených maltou (it. *cocciopesto*, lat. *opus signum*) a pod mozaikovou šlépějí se na stejném místě zachoval terakotový otisk chodidla (délka 0,25 m),¹⁸² pocházející z první fáze jeho existence. Katherine Dunbabinová pokládá toto vyobrazení za stopu božstva, jejíž umístění umožňuje navodit situaci, kdy zasvěcenec procházející vchodem pokládá svou nohu na šlépěj božstva a symbolicky tak kráčí v jeho stopách.¹⁸³ Jistou paralelu by rovněž mohly poskytovat modely chodidel známé z kultu boha Sarápida,¹⁸⁴ které demonstrovaly jeho stálou přítomnost na konkrétním místě nebo vyznačovaly místo, na kterém zasvěcenec odříkával svůj slib.¹⁸⁵

Mezi další nálezy učiněné v prostorách mithraea patří: [Ost-M-11-004] dva navazující fragmenty mramorové desky s nápisem¹⁸⁶ (0,392 × 0,74 × 0,028 m), kterou *S(oli) I(nvicto) M(ithrae)* pořídil [(L)ucius]¹⁸⁷ Florius Hermadio(n), *sacerdos*. Fragmenty desky byly nalezeny zazděné v prvním stupni platformy s výklenkem. Vodítko k dataci poskytuje první řádek textu, který zmiňuje, že dedikace byla provedena *pr(o) sal(ute) Augg* (tedy *Augustorum duorum*, „dvou císařů“), což může odkazovat k vládě Marka Aurelia a Lucia Vera, Marka Aurelia a Commoda nebo k pozdějšímu panování Septimia Severa a Caracally či Caracally a Gety. Druhé G bylo nicméně doplněno dodatečně (o čemž svědčí jiný typ písma), nejspíše ve snaze přizpůsobit se aktuální situaci na panovnickém trůnu;¹⁸⁸ [Ost-M-11-005] čtyři navazující fragmenty kruhové mramorové nádoby (*labrum*) s nápisem¹⁸⁹ (výška 0,25 m, vnější průměr 0,6 m) na okraji, které byly nalezeny v mithraeu, kde stála na blíže neurčeném místě nejspíše na noze v podobě sloupku. Tento předmět daroval [*In*]victo *Mithrae* Marcus Umbilius Criton se svým otrokem Pyladem, působícím v roli správce (*vilicus*). Marcus Umbilius Criton byl s největší pravděpodobností propuštěncem římského senátora Marka Umbilia Maximina, který je znám z několika ostijských nápisů pocházejících z doby kolem roku 200;¹⁹⁰ [Ost-M-11-006] fragment horní části desky s nápisem¹⁹¹ (0,235 × 0,455 × 0,025 m), rovněž zazděný v jednom ze stupňů platformy s výklenkem u zadní stěny ústřední síně mithraea. Desku zasvětil *Silvano / Sancto* Hermes, otrok propuštěnce Marka Iulia Eunika; [Ost-M-11-007] dva fragmenty reliéfu s vyobrazením tauroktonie:¹⁹² fragment A (0,745 × 0,2–0,28 × 0,03–0,12 m) zobrazuje levý bok reliéfu s okrajem jeskyně a bustou boha Slunce s paprscitou čelenkou a ocasem sedícího havrana v horní části; fragment B (0,75 × 0,25–0,27 × 0,05–0,11 m) zobrazuje pravý bok reliéfu s okrajem jeskyně a bustou bohyně Luny s měsíčním srpkem za zády v horním rohu. Podle Becattiho došlo k odříznutí levé, pravé horní části reliéfu ve druhé fázi existence mithraea, nejspíše z důvodu zmenšení plochy výklenku;¹⁹³ [Ost-M-11-008] v horní části platformy s výklenkem byla nalezena

180) Becatti 1954: 78 = Marchesini 2012–2013: 234

181) Becatti 1954: 78–81 = Marchesini 2012–2013: 236–237 = Canciani 2022: č. 140a (s. 117).

182) Becatti 1954: 80 a tab. XVI, 1.

183) Dunbabin 1990: 93–94.

184) Ohledně Sarapidových chodidel viz Dow & Upson 1944; obecně Dunbabin 1990.

185) Becatti 1954: 80–81.

186) *CIMRM* 273 = Becatti 1954: 82 = Zevi 1991: 193 = Marchesini 2012–2013: 225–228 = EDR172952 = Canciani 2022: č. 140b (s. 118).

187) K doplnění *praenomina* jako Lucius viz Marchesini 2012–2013: 226 a pozn. 369.

188) Marchesini 2012–2013: 228.

189) *CIMRM* 275 = Becatti 1954: 83 a tab. XVI, 2 = Zevi 1991: 192–193 = Marchesini 2012–2013: 228–231 = EDR172954 = Canciani 2022: č. 140d (s. 118).

190) *CIL* XIV, č. 251 = EDR164516; *CIL* XIV, č. 177 = EDR164446; *AE* 2001, č. 622 = EDR031451.

191) *CIMRM* 276 = Becatti 1954: 84 = Zevi 1991: 195 = Marchesini 2012–2013: 231–233 = EDR172955 = Canciani 2022: č. 140e (s. 118).

192) *CIMRM* 274 = Becatti 1954: 82–83 a tab. XVI, 3 = Marchesini 2012–2013: 234–235 = Canciani 2022: č. 140c (s. 118).

193) Becatti 1954: 184–185.

mince¹⁹⁴ vydaná císařem Valerianem s vyobrazením Slunce s paprscitou čelenkou na lící straně a textem *oriens augg.*

Ohledně doby založení mithraea, v jehož architektuře můžeme rozpoznat dvě stavební fáze, panují spory. *Terminus post quem* pro vybudování mithraea a jeho první fáze představuje přibližně rok 150, kdy byly vybudovány sýpky, k jejichž obvodové zdi přiléhá výklenek v zadní stěně ústřední síně. *Terminus ante quem* je pak rok 253, který je odvozen z nálezu mince vydané císařem Valerianem (doba vlády 253–260) v oltářové platformě, jejíž přestavba byla součástí renovace mithraea na počátku druhé stavební fáze. Část badatelů se na základě Hermadionova nápisu, který s určitostí pochází z první fáze a zmiňuje vládu dvou císařů, kloní k založení mithraea již v 60. nebo 70. letech 2. století.¹⁹⁵ Becatti do tohoto období kladl rovněž pořízení nápisu na mramorovém *labru*, a to na základě ojedinělosti *cognomenu* Criton, pro kterou pokládal Marka Umbilia Critona za sochaře Critona, který pořídil sochu v mithraeu v Mítrových lázních, datovanou do rozmezí let 160–170. Tato raná datace je však v rozporu s prosopografickými daty o působení senátora Marka Umbilia Maximina, která je kladena až do let kolem roku 200.¹⁹⁶ Na základě této informace proto jiní badatelé kladou dobu založení mithraea až do první čtvrtiny 3. století,¹⁹⁷ tedy do období vlády severovské dynastie, a následnou renovaci mithraea do 50. let 3. století, kdy mithraeum získalo novou podlažní mozaiku a došlo k přebudování oltářové platformy s výklenkem. Neznámá zůstává i doba ukončení činnosti mithraea. Vše nicméně nasvědčuje tomu, že mithraeum fungovalo až do konce 4. století a zaniklo v době, která koresponduje s konečným úpadkem uctívání egyptských božstev v Sarápidově chrámu a přestavbě chrámové komplexu v rezidenční bloky a další menší budovy v soukromém držení.¹⁹⁸

[Ost-M-12] Presso Porta Romana, mitreo (mithraeum u Římské brány) [6 G3]

Severovýchodně od hlavní ulice (*decumanus maximus*) se v blízkosti Římské brány (*Porta Romana*) nacházela budova o třech místnostech, která byla v letech 1919 cílem archeologických vykopávek. Budova přiléhala svou východní stěnou k portiku šikmé střechy (*Portico del tetto spiovente*) a západní stěnou ke skladištím z doby římské republiky (*Magazzini repubblicani*). Vzhledem ke svému umístění na frekventovaném a vyhledávaném místě patrně sloužila jako sídlo některého z ostijských profesních spolků a jako taková byla zřízena s povolením římských autorit. Dvě z jejích místností byly identifikovány jako svatyně, třetí pak – na základě svého třísektorového architektonického plánu a níže než v okolních místnostech položené podlahy – jako mithraeum.¹⁹⁹ Jeho ústřední místnost (14,96 × 5,90 m), která je nezvyklé přístupná dvěma vchody v pravé západní stěně a jedním v severní stěně, je orientovaná směrem na jih. Mithraeum je rozděleno do tří sektorů středovou uličkou (šířka 2,9 m), v severní části s fragmentárně zachovalou dlažbou z barevných mramorů poskládaných do podoby geometrických motivů, a dvěma bočními pódií (výška 0,45 m, šířka 1,5 m). Na obě pódiia bylo možné vystoupit po schodu na jejich koncích u zadní stěny. Na levé pódiium bylo navíc možné vystoupat i po schůdcích na jeho začátku u čelní severní stěny. Obě pódiia končila před velkou cihlovou oltářovou platformou v šířce středové uličky, postavenou u zadní stěny, ze které se dochovaly pouhé základy. V podlaze středové uličky se v severní vstupní části mithraea nacházela nádržka čtvercového tvaru (délka stěn 0,5 m), která byla vyložena kusy mramorových desek. Na jedné z těchto desek byla nalezena část [Ost-M-12-001] nápisu,²⁰⁰ pořízeného 1. června roku 205. Nápis pořídil císařský propuštěnec a prokurátor Callistus, který vyhradil místo ke slavení svátků *cultorib(us) Larum et imaginum / dominorum nostrorum / invictissimorum Augustor(um) / praediorum Rusticelianorum* („...těm, co uctívají Lary a obrazy

194) CIMRM 277 = Becatti 1954: 82 = Marchesini 2012–2013: 236.

195) Becatti 1954: 82.

196) Podrobná argumentace ohledně datace životní dráhy Marka Umbilia Maximina, viz Marchesini 2012–2013: 160–161 a 229–231.

197) Mar 2001a: 132; White 2012: 442.

198) Marchesini 2012–2013: 242. Viz též Mar 2001b: 350–351.

199) CIMRM 238 = Becatti 1954: 45–46 = Floriani Squarciapino 1962: 43 = Marchesini 2012–2013: 272–278 = Melega 2017–2018: 70–76 = Van Haepereen 2019: 238–243 = Battisti 2020: 65–69 = Canciani 2022: č. 135 (s. 106).

200) CIL XIV, č. 4570 = AE 1922, č. 93 = Cébeillac-Gervason, Caldelli & Zevi 2010: č. 51 (s. 192–195) = Marchesini 2012–2013: 272–274 = HD025237 = EDR072871

našich neporazitelných císařů, ze statků rusticelianských“).²⁰¹ Případná instalace mithraea v prostorách zřejmě sloužících některému z profesních spolků tak musela proběhnout po tomto datu, nejspíše ve druhé polovině 3. století.²⁰² Identifikaci místnosti s vyvýšenými pódii jako mithraea byla učiněna na základě stratigrafického plánu, který odpovídá obvyklému uspořádání těchto prostor. Tento závěr nicméně komplikuje skutečnost, že během archeologického průzkumu nebyl nalezen žádný artefakt, který by užívání tohoto místa Mithrovým kultem jasně dokládal.²⁰³ Mithraeum u římské brány proto řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické objekty.

[Ost-M-13] Sabazeo (Sabaziova svatyně v Sabaziových sýpkách) [6 E4]

Další možné mithraeum,²⁰⁴ jehož identifikace je nicméně nejednoznačná, mohlo existovat v prostorách sýpek postavených v době vlády císaře Hadriana a archeologicky odkrytých v roce 1908 Dantem Vaglieri.²⁰⁵ Protože byl jeden ze zde nalezených nápisů dedikován Jupiterovi Sabaziovi, jsou tyto sýpky nyní nazývány jako Sabaziové sýpky. V prostorách komplexu sýpek, na západní straně těsně přiléhajícího k obvodové zdi raně císařských Hortensiových sýpek, byla jedna z místností přestavěna na prostor sloužící ke kultickým účelům. Místnost po svém odkrytí bohužel zůstala nezakrytá a ponechaná působení povětrnostních vlivů, což vedlo k jejímu nenávratnému poškození, které způsobilo, že některé prvky, které se objevují ve Vaglieriho zprávě, již nejsou nadále pozorovatelné. Ústřední místnost této svatyně byla orientována v ose východ západ a svou zadní východní stěnou přiléhá k ulici *Via del Sabazeo*. Vchod do této kultické síně, který se původně nacházel v západní stěně, byl v době jejího zřízení zazděn a namísto něj byl vyražen průchod (šířka 1 m) v západní části jižní stěny, který byl situován výše než podlaha centrální uličky. Ústřední síň svatyně (13 × 5,6 m) je rozdělena na centrální uličku (šířka 2,07 m) a dvě boční pódia (šířka 1,8 m a výška 0,4 m), která se mírně svažovala směrem k podélným stěnám. Pouze levé pódium má stejnou délku jako svatyně samotná. Pravé pódium je v místě vchodové uličky v západní části jižní stěny zkrácené. Vchodová část byla, stejně jako ústřední ulička, vydlážděna deskami z bílého mramoru. V podlaze centrální uličky se potom nacházel mozaikový pás z černých a bílých *tesser*. Z podlahy, jejíž jižní část byla v době nálezů ještě zachovalá,²⁰⁶ dnes zbyly jen nepatrné stopy. V podlaze centrální uličky byla přibližně uprostřed zasazena nádrž kruhového obrysu (průměr 0,35 m), krytá kruhovým reliéfem (*oscillum*) s vyobrazením Satyra hrajícího na flétnu na jedné straně a tančící menády na druhé. Centrální ulička vedla směrem k místu, kde se musel nacházet výklenek, patrně v podobě pro Ostii obvyklého platformového oltáře, jehož pozůstatky zmiňuje Vaglieri.²⁰⁷ V dnešní době však již celá tato struktura podlehla zkáze a zachovaly se pouze tři počáteční schody vedoucí z podlahy centrální uličky.

Z nálezů učiněných v prostorách svatyně nebo v její blízkosti je možné zmínit: [Ost-M-13-001] nápis²⁰⁸ v podlažní mozaice z bílých *tesser*, umístěný do černé plochy uvnitř z černých a bílých *tesser* vyvedené *tabuly ansaty* (0,85 × 0,6 m). Nápis je čten ve formě *Fructus / suis in/pendū(i)s / consum/avit* („Fructus pořídil ze svých prostředků“);²⁰⁹ [Ost-M-13-002] fragment mramorové desky s nápisem²¹⁰ (rozměry neznámé), nalezené v dláždění východní části centrální uličky. Nápis měl podobu ohlazeného *graffita* a je obvykle rekonstruován jako: *Exedr(a) peculiar(is) (H)arpoc[ratis]* („Exedra pořizená z vlastních prostředků Harpokratových“). Spojitost nápisu

201) Kde přesně se toto kultické místo nacházelo, nevíme, viz Van Haepere 2019: 390–392.

202) White 2012: 441; Melega 2017–2018: 70; Battisti 2020: 66.

203) Marchesini 2012–2013: 275.

204) *CIMRM* 300 = Becatti 1954: 113–117 = Floriani Squarciapino 1962: 54–55 = Marchesini 2012–2013: 302–318 = Melega 2017–2018: 164–169 = Van Haepere 2019: 440–451 = Battisti 2020: 128–135 = Canciani 2022: č. P33 (s. 224).

205) Vaglieri 1909.

206) Vaglieri 1909: 20.

207) Vaglieri 1909: 21–22.

208) *CIMRM* 301 = *CIL* XIV, č. 4297 = Vaglieri 1909: 21 = Becatti 1954: 114 = Marchesini 2012–2013: 302–304 = EDR106131.

209) Písmeno N se na mozaice objevuje v zrcadlově obrácené podobě.

210) *CIMRM* 302 = *CIL* XIV, č. 4722 = Vaglieri 1909: 20 = Becatti 1954: 113 = Marchesini 2012–2013: 308–310 = *RICIS* II, č. 503/1128 = EDR106937.

s fungováním hypotetického mithraea je nejistá, stejně jako jeho spojitost s kultem egyptských božstev.²¹¹ Dedikantem byl patrně muž s teomorfním jménem (*H*)*arpocratio* nebo (*H*)*arpo-crati*anus;²¹² [Ost-M-13-003] fragment mramorové desky s nápisem²¹³ (0,163 × 0,36 × 0,015 m), sestávající z pěti do sebe zapadajících kusů nalezených během vykopávek v prostorách hypotetického mithraea. Nápis je rekonstruována ve formě: *L(ucius) Aemiliu[s ---]*²¹⁴ / *Eusc(---) ex imperio Iov/is Sabazi votum fecit*. Cognomen dedikanta je obvykle doplňován jako *Eusc(hemus)* nebo *Eusc(hemon)*. Spojitost tohoto monumentu s Mithrovým kultem je nejasná, deska byla do prostoru hypotetického mithraea patrně zanesena sekundárně; [Ost-M-13-004] fragment desky s nápisem²¹⁵ (0,515 × 0,15 × 0,027 m), nalezený v suti v prostorách hypotetického mithraea. Z desky se zachovaly dva nenavazující zlomky. Nápis je zasvěcen *Numini C[ae]lesti* a pořídil jej Publius Clodius Flavius Venerandus, *Vivir [A]ug(ustalis)*.²¹⁶ Nápis také zmiňuje, že tak učinil *somno monitus* („upomenut ve snu“). O identitě božstva označeného jako *numen caelestis* je vedena diskuse. Mezi návrhy se objevují bohyně Anáhitá,²¹⁷ semitská *Dea Caelestis*²¹⁸ nebo Mithra.²¹⁹ Raffaella Marchesiniová však namítá, že v rámci mithraistických nápisů je jejich porřízení na základě vize či napomenutí božstvem ve snu velmi ojedinělé,²²⁰ a na základě čtení dalšího z nápisů, které zanechal *sevir* Venerandus, se kloní k závěru, že zmiňovaným božstvem je *Dea Caelestis*.²²¹ V prostorách hypotetického mithraea byly rovněž nalezeny: [Ost-M-13-005] kamenný blok²²² ve formě oltáře (0,185 × 0,14 m); [Ost-M-13-006] pět malých bakchických hermovek;²²³ [Ost-M-13-007] mramorové *oscillum*²²⁴ (průměr 0,34 m) s vyobrazením Pana hrajeícího na flétnu (líc) a tančící menády (rub), sloužící jako kryt kruhové nádrže v podlaze svatyně; [Ost-M-13-008] další nálezy zahrnující např. mince,²²⁵ mramorovou desku s vyobrazením šlépějí,²²⁶ fragmenty keramiky²²⁷ a další předměty.²²⁸

Následující monumenty sice nebyly nalezeny přímo v prostorách hypotetického mithraea, jsou s ním nicméně spojovány, a to z důvodu personálního propojení nebo blízkosti míst, kde k jejich objevu došlo: [Ost-M-13-009] fragment desky s nápisem²²⁹ (0,8 × cca 0,95 m), nalezený v taberně situované východně od prostor hypotetického mithraea. Původně byly shromážděny a publikovány tři fragmenty této desky, díky nedávnému výzkumu Antonia Licordaria však byly objeveny další dva, které výrazně projasňují dosavadní čtení nápisu. Nápis je nyní možné rekonstruovat v podobě: *Inv[icto] Deo Soli / O[m]nipotent[is], / Mer[cu]rio, Caelesti / Num[ini] Praesenti, / Fo[r]tu[na]e, Laribus, Tu[er]el[is]eque / [sa]c[ri]um / [Venera]ndus*.²³⁰ Nápis byl tedy zasvěcen Invicto Deo Soli Omnipotenti,²³¹ Merkurovi, Nebeské bohyni

211) Marchesini 2012–2013: 309.

212) Marchesini 2012–2013: 310.

213) *CIMRM* 303 = *CIL* XIV, č. 4296 = Vaglieri 1909: 22 = *AE* 1909, č. 109 = *AE* 1950, č. 119 = Becatti 1954: 114 = Marchesini 2012–2013: 348–351 = HD019934 = EDR072311.

214) Na nápisu je v důsledku chyby kameníka psáno *Afmiliu[s]*.

215) *CIMRM* 304 = *CIL* XIV, č. 4318 = Vaglieri 1909: 22 = Becatti 1954: 116 = Cordischi 1990: č. 14 (s. 185–186) a obr. 14 = Marchesini 2012–2013: 381–385 = HD019937 = EDR072312.

216) Stejný muž je patrně autorem pohřebního nápisu, který pořídil pro svého syna (*CIL* XIV, č. 1388 = EDR113204), a rovněž z další dedikace nalezené v blízkosti hypotetického mithraea v Sabaziových sýpkách (viz níže).

217) Vaglieri 1909: 22.

218) Taylor 1912: 93; Floriani Squarciapino 1962: 66.

219) Becatti 1954: 116.

220) Jedinou doloženou mithraistickou dedikací, kde se vyskytuje obdobná formulace *in visu iussit*, je nápis z italského města Tivoli (ant. Tibur) poblíž Říma, viz [025-LaC-001] níže.

221) Marchesini 2012–2013: 385. Viz též Cordischi 1990: 185–186.

222) *CIMRM* 306 = Vaglieri 1909: 22–23.

223) *CIMRM* 306 = Vaglieri 1909: 22–23 = Marchesini 2012–2013: 313.

224) *CIMRM* 300 = Vaglieri 1909: 21 a obr. 1–2 = Becatti 1954: 114 = Marchesini 2012–2013: 311.

225) Vaglieri 1909: 21 = Marchesini 2012–2013: 312.

226) Vaglieri 1909: 21 = Becatti 1954: 114 = Marchesini 2012–2013: 312.

227) Vaglieri 1909: 21 = Becatti 1954: 114 = Marchesini 2012–2013: 312.

228) Vaglieri 1909: 22–23 = Marchesini 2012–2013: 312–313.

229) *CIMRM* 305 = *CIL* XIV, č. 4309 = *AE* 1909, č. 211 = *AE* 2010, č. 241 = Van Haepere 2010: 256–257 = Marchesini 2012–2013: 304–309 = Licordari 2019: 733–736 = EDR072323.

230) Písmena psaná tučným písmem byla doplněna na základě identifikace dvou dalších fragmentů Licordarim.

231) Kvůli novému čtení je možné zpochybnit dříve navrhované znění dedikace v podobě *Invicto Deo Soli Omnipotenti Domino Caelesti* (Vaglieri 1909: 84), *Invicto Deo Soli Omnipotenti Sancto Caelesti* (*CIL* XIV, 4309) nebo *Invicto Deo Soli Omnipotenti Aeterno Caelesti* (Claus 1988: 152). Třetím osloveným božstvem byla s největší pravděpodob-

(na nápise titulované jako *Caelestis Numen Praesens*) a Fortuně, Larům a Tutele. Van Haepere-
nová rovněž navrhuje odlišné čtení předposledního řádku, kde navrhuje doplnění ve formě
[*hor(reorum)*] *c(uravit)*.²³² Jako poslední by tedy byla oslovoována ochranná božstva sýpek, ve
kterých bylo hypotetické mithraeum situováno; [Ost-M-13-010] fragment desky s nápisem²³³
(0,165 × 0,16 × 0,036 m) nyní složené ze dvou fragmentů, nalezených na hlavní ulici (*decuma-
nus*) při ústí ulice *Via del Sabazeo* (původní fragment) a poblíž ulice *Via della Fortuna Annona-
ria* (nový fragment). Rovněž čtení tohoto nápisu bylo výrazně projasněno díky úsilí Antonia
Licordariho. Nápis je nyní možné číst v podobě: *I(nvicto) N(umini) S(oli) / [D]oryphoriana
/ [Po]mpei(orum) Crescent(is) / [et Hi]larosi / [ser(va) p(osuit)] p(ecunia) s(ua)*²³⁴ („Božstvu
Slunci Neporazitelnému, Doryphoriana, otrokyně Pompeiů, Crescentova a Hilarosova, ne-
chala zhotovit na svoje náklady.“). Pokud se pod epitetem *Invictus Numen Sol* skrývá Mithra,
šlo by o výjimečnou dedikaci pořízenou ženou, otrokyní Doryphorianou. Tento monument
řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy; [Ost-M-13-011] část mramorového vlysu
s vyobrazením planetárních božstev,²³⁵ sestávající ze dvou nespojitých fragmentů. Fragment
A (0,15 × 0,52 m) byl nalezen v roce 1890 před portikem ostijského divadla, fragment B (0,2
× 0,6 × 0,06 m) potom v roce 1938 v blízkosti hypotetického mithraea v Sabaziových sýpkách.
Vlys nese vyobrazení planetárních božstev v pořadí dnů v týdnu od neděle do soboty (zleva
doprava Slunce, Luna, Mars, [Merkur], Jupiter, Venuše, [Saturn]) a byl zjevně užít sekundár-
ně, neboť horní část vlysu s vyobrazením temen hlav božstev byla odtesána. Mithraistický
charakter tohoto monumentu je sporný, neboť užívání planetárních božstev jako symbolů
sedmidenního týdne nebylo výlučně mithraistickou praxí.

Identifikace svatyně v Sabaziových sýpkách jako mithraea zůstává předmětem diskuse. Vagli-
eri tyto prostory na základě nalezené dedikace Jupiterovi Sabaziovi identifikoval jako *sabaze-
um*, svatyni zasvěcenou tomuto božstvu a bohyni Anáhitá (pod jménem *Dea Caelestis*). Jeho
jistotu však narušovalo nezvyklé uspořádání prostor, které se spíše blížilo známým ostijským
mithraeím.²³⁶ Z tohoto důvodu se k identifikaci svatyně jako mithraea nakonec přiklonil
Giovanni Becatti a podpořil jej interpretací jednoho z *in situ* nalezených nápisů, na kterém
měl použitý epitet *numen caelestis* označovat Mithru.²³⁷ Výskyt dedikací Jupiteru Sabaziovi
a Nebeské bohyni pak byl vysvětlován buďto jako pozůstatek předchozí fáze fungování svat-
yně, která byla původně zasvěcena těmto božstvům, ale následně proměněna v mithraeu-
m,²³⁸ nebo jako doklad náboženského eklekticismu, který umožňoval v rámci Mithrova kultu
příležitostně oslovovat a uctívat i jiná božstva, chápaná jako s Mithrou spřízněná nebo jej
doplňující.²³⁹ Z důvodu absence prokazatelně mithraistických nálezu klasifikuji svatyni v Sa-
baziových sýpkách jako možný, ale sporný mithraistický objekt.²⁴⁰ K přestavbě těchto prostor
do podoby svatyně došlo nejspíše v první polovině 3. století,²⁴¹ kdy byla ústřední ulička opat-
řena mozaikou. V průběhu 4. století pak došlo k restauraci částí svatyně, kdy byla mozaika
v některých místech nahrazena mramorovou dlažbou.²⁴² Zánik svatyně nelze přesně datovat,
vše nicméně nasvědčuje postupnému opuštění těchto prostor na počátku 5. století.²⁴³

ností kartáginská Nebeská bohyně (*Dea Caelestis*), zde zmiňovaná s epitetem *Numen Praesens* (srov. *CIL* VI, č. 545 = *CIL* VI, č. 30789; *CIL* VI, č. 37170 = EDR121809). Použití tohoto epitetu prakticky vylučuje, aby byl za Nebeské božstvo pokládán Merkur, u kterého není použití tohoto přízviska doloženo.

232) Van Haepere 2010: 256–257; 2019: 446–447.

233) *CIL* XIV, č. 4308 = Vaglieri 1909: 52 = Marchesini 2012–2013: 290–291 = Licordari 2019: č. 2 (s. 736–738) = Van Haepere 2019: 447 = EDR106211.

234) Písmena psaná tučným písmem byla doplněna na základě identifikace dalšího fragmentu Licordarim.

235) *CIMRM* 307 = Becatti 1954: 116 a tab. XXXVIII, 3 = Floriani Squarciarino 1962: 55 = Marchesini 2012–2013: 310–311.

236) Vaglieri 1909: 20, 22 a pozn. 1.

237) Becatti 1954: 116. Viz též Taylor 1912: 91; Floriani Squarciarino 1962: 54–55, 65–66. Tato interpretace se nicméně v současné době jeví jako nejistá.

238) Floriani Squarciarino 1962: 66; Meiggs 1973: 376 (připouští jako jednu z možností).

239) Becatti 1954: 114–116; Van Haepere 2010: 255–257.

240) Viz též Marchesini 2012–2013: 302; Melega 2017–2018: 164; Van Haepere 2019: 440.

241) Becatti 1954: 117; White 2012: 443; Marchesini 2012–2013: 316; Melega 2017–2018: 166; Van Haepere 2019: 440.

242) Melega 2017–2018: 166.

243) Melega 2017–2018: 166.

[Ost-M-14] Sacello delle tre Navate (třílodní svatyně) [6 C6]

Třílodní svatyně,²⁴⁴ objevená a archeologicky prozkoumaná v roce 1939, se nachází v budově sousedící na severozápadě s kryptoportikem rozsáhlé komplexu vozatajského domu (*Caseggiato degli Aurighi*), vybudovaného ve 40. letech 2. století, a na jihovýchodě s menší budovou postavenou v období vlády císaře Hadriana. Severně od třílodní svatyně se potom nacházejí lázně sedmi mudrců (*Terme dei Sette Sapienti*). Vchod do třílodní svatyně byl situován v severozápadní pravé stěně vybudované mezi cihlovými pilíři portika vozatajského domu. V levé stěně svatyně bylo proraženo několik oken. Strop svatyně ve výšce 2 metrů byl podpírán velkým množstvím malých trámů. V zadní části svatyně byla vybudována půlkruhovitá apsida (hloubka 0,9 m) z polychromovaných červených a žlutých cihel. U stěny apsidy byla postavena lavice, na jejímž vrcholu byl umístěn mramorový podstavec pro malou sošku. Apsida je vyšší než strop svatyně a byla zřejmě postavena dříve než zbývající část místnosti. Apsida byla prodloužena dvěma cihlovými zdmi, v levé z nich se nacházelo okno. Vnitřek apsidy byl vymalován malbou imitující polychromovaný mramor. Na stěnách apsidy se nachází několik *graffiti* v řečtině a latině, ve většině případů v podobě jmen.²⁴⁵ Na podlaze apsidy v prostoru před lavicí se zachovaly zbytky geometrické černobílé mozaiky datovaná na základě stylu a provedení do doby kolem roku 150. Ve zbývající části svatyně se nacházejí dvě vrstvy maleb. Starší vrstva má bílé pozadí s červenými, zelenými a žlutými pruhy. Na malých deskách jsou viditelná *oscilla*, hlavy, festony, dva thyrsy, *cista mystica*, pták a konvice na víno (*oinochoe*). Pozdější malby mají rovněž bílé pozadí s červenými, zelenými a žlutými pruhy a rostlinnými motivy. Podél bočních stěn ústřední síně se nacházejí pódia. Na jejich okrajích stálo na každé straně pět cihlových sloupů, které byly natřeny červenou barvou. Podlaha ústřední uličky je tvořena mozaikou z bílých *tesser* v černém rámu běžícím kolem okrajů místnosti. V blízkosti apsidy v zadní stěně je v mozaice vyobrazen čtvercový oltář s hořícím ohněm, prasetem, obětním nožem a kráterem. Blíže vchodu je pak ve vertikální středové ose ústřední síně vystavěn bazének obdélníkového tvaru z cihel, jehož stěny jsou obloženy mramorem. Voda byla do bazénku přiváděna oloveným potrubím, které nese cejch umožňující dataci do roku 148. Před vchodem do ústřední síně se nachází místnost s cihlovou podlahou a kuchyní, částečně zapuštěná do země a přístupná po několika schodech. Vlevo od vchodu do této místnosti byla vybudována zděná lavice se dvěma podlahovými výklenky. Na pravé straně vzadu stála malá zděná pec s kruhovým otvorem, do nějž byly umísťovány nádoby během vaření nebo ohřevu vody pro ředění vína.

Do tří sektorů rozvržená ústřední síň svatyně vykazuje určité podobnosti s obvyklým architektonickým plánem mithraea, například svým umístěním lavic podél bočních stěn. Přesto je její mithraistický charakter převážně vylučován.²⁴⁶ Některé další architektonické detaily jsou totiž v porovnání s typickým uspořádáním mithraea nezvyklé, například přítomnost oken v levé stěně ústřední síně nebo umístění velkého bazénku v podobě zděné vany v centrální uličce. V bočních stěnách pódií chybí v Ostii jinak obvyklé výklenky. Malby na stěnách ani mozaika neobsahuje symboliku typickou pro Mithrův kult. Některé zobrazené předměty jako kráter, *thyrsos*, *cista mystica* nebo nalezená mramorová hlava sošky mladíka s věncem z vinných listů²⁴⁷ spíše podporují závěr, že svatyně byla využívána *thyasem* uctívajícím boha Bakcha,²⁴⁸ případně Jupitera Dolichena nebo Heliopolitana, v rámci jejichž kultu byly rovněž praktikovány společné hostiny.²⁴⁹ Není rovněž vyloučeno, že svatyně sloužila jako místnost pro konání hostin některého z profesních spolků působících ve vozatajském domě nebo v některé z dalších budov v okolí svatyně.²⁵⁰ Archeologické vykopávky přinesly následující poznatky o chronologii fungování této svatyně. Jako první byla vystavěna apsida, jejíž stavba je datována do období vlády císaře Hadriana. Kolem poloviny 2. století byla podlaha apsidy vyzdobena černobílou podlažní mozaikou v podobě geometrických tvarů a apsida samotná

244) CIMRM 271 = Becatti 1954: 69–75 = Floriani Squarciapino 1962: 47 = Marchesini 2012–2013: 319–322 = Melega 2017–2018: 100–107 = Van Haepere 2019: 310–317 = Canciani 2022: č. N20 (s. 231).

245) Becatti 1954: 73. Poslední souhrnné vydání těchto *graffiti* viz Solin 2008: č. 8–19 (s. 119–121).

246) Becatti 1954: 72; Floriani Squarciapino 1962: 47; Marchesini 2012–2013: 320; Melega 2017–2018: 100. Skeptický postoj vyjádřil rovněž Vermaseren v CIMRM.

247) Becatti 1954: 73 a tab. XIV, 3.

248) Becatti 1954: 73.

249) Becatti 1954: 73. Becatti však zůstával k této možnosti skeptický.

250) Becatti 1954: 73; Solin 2008: 121.

byla zakomponována do nově vystavěné ústřední síně s bočními pódií a pilíři podpírajícími střechu. Někdy v době mezi koncem 2. století a první polovinou 3. století pak byla pokryta mozaikou i podlaha centrální uličky a stěny vyzdobeny malbami. Dobu zániku svatyně je obtížné určit. V době svého objevu byla ústřední síň zaplněná vrstvami suti a odpadu, nebyly však zaznamenány žádné stopy násilného zničení. Vzhledem k absenci nálezů jakéhokoli vybavení je možné, že prostory byly po svém opuštění využívány jako zdroj stavebního materiálu. Zdá se, že svatyně byla postupně opuštěna, a to v blíže neurčené době někdy v průběhu 4. století nebo dokonce na počátku 5. století.²⁵¹

[Ost-M-15] Serpenti, mitreo dei (hadí mithraeum) [6 D5]

Mithraeum,²⁵² objevené v roce 1940 během Calzových vykopávek a pojmenované podle fresky s vyobrazením velkých hadů jako hadí mithraeum, se nachází v jedné z místností budovy, která byla jen nedostatečně prozkoumána a jejíž funkce zůstává nejasná. Budova se nacházela jižně od centrální ulice (*decumanus maximus*) ve čtvrti, kde se kromě obytných budov nacházely i četné *tabernae*. Mithraeum, orientované přibližně v ose sever-jih, přiléhalo svou západní stěnou ke komplexu sluneční budovy (*Caseggiato del Sole*)²⁵³ a bylo přístupné skrze čtvercovitou předsíň, na kterou na její východní straně navazovalo malé nádvoří otevřené do ulice, nyní nazývané *Via del Mitreo dei Serpenti*. Do ústřední síně mithraea (11,97 × 5,25 m) se vstupovalo vchodem (šířka 1,7 m) v severní stěně, umístěném mírně mimo středovou osu místnosti. Průchod v zadní (jižní) stěně ústřední síně byl v době instalace mithraea zaslepen. Po bocích ústřední síně se nacházejí obvyklá pódiá (výška 0,55 m, šířka 1,7 m, délka 9,75 m), přičemž na pravé z nich se dalo vystoupit po schodech z cihel. V bočních stěnách pódií se v jejich středu nacházejí výklenky. U zadní stěny je mezi dvěma paralelně běžícími krátkými stěnami zasazena platforma sestávající ze dvou stupňů, jejíž horní část se nedochovala. V přední části se nachází malý cihlový oltář (0,5 × 0,6 × 0,6 m). Ústřední síň měla podlahu z dřevěných prken, po kterých ale nezbyly prakticky žádné stopy. V zadní části svatyně se na východní a jižní stěně dochovaly freskové malby na bílém podkladu. Na východní stěně se nachází malba hadí samice bez hřebínku a vousů (patrně *Genius loci*) a mužské postavy v tunice a cípem tógy přetaženým přes hlavu (*capite velato*), která v ruce třímá roh hojnosti (pravděpodobně *Genius pater familias*). Na jižní stěně je zobrazen hadí samec s hřebínkem na hlavě (pravděpodobně opět *Genius loci*). V pozadí za hady je viditelný motiv větvíček s listy, celá kompozice je v horní části orámována girlandami. Z vybavení mithraea nebylo nalezeno prakticky nic kromě [Ost-M-15-001] malého čtvercového oltáře²⁵⁴ (0,38 × 0,2 × 0,2 m) z travertinu bez nápisu. S hadím mithraeem jsou potom v bádání, alespoň u některých autorů, spojovány další dva nálezy učiněné na poblíž ležících místech. Prvním z nich je [Ost-M-15-002] nápis²⁵⁵ v podobě *grafitta* nacházejícího se na stěně v jedné z místností s hadím mithraeem sousedící sluneční budovy (*Caseggiato del Sole*). Nápis, poměrně dobře čitelný, je uváděn ve znění *Dominus Sol / hic avitat*. Pokud je poslední slovo nápisu možné interpretovat jako *habitat* ve standardní latině, nápis potom říká „Zde přebývá Slunce, Pán!“ Vzhledem k blízkosti hadího mithraea je proto lákavou hypotézou, že epitetem *Dominus Sol* je v tomto případě zamýšlen Mithra.²⁵⁶ Tento závěr je nicméně nejistý, neboť se stejně tak dobře může jednat o sluneční božstvo uctívané v rámci veřejného kultu.²⁵⁷ Další dva nálezy byly učiněny v prostoru mezi ulicemi *Semita dei Cippi* a *Via della Fortuna Annonaria*, tedy nedaleko hadího mithraea (a rovněž nedaleko Felicissimova mithraea). Jedná se o: [Ost-M-15-003] torzo sochy s vyobrazením *Cauta*²⁵⁸ (výška 0,22 m) s chybějící hlavou a nohama a se vztyčenou pochodní,

251) Melega 2017–2018: 102–103.

252) *CIMRM* 294 = Becatti 1954: 101–104 = Floriani Squarciapino 1962: 51–52 = Marchesini 2012–2013: 279–285 = Melega 2017–2018: 152–157 = Van Haepere 2019: 523–529 = Battisti 2020: 117–122 = Canciani 2022: č. 143 (s. 123).

253) Ohledně této budovy a dalších staveb v jejím okolí, včetně hadího mithraea, viz Bianchi 1998.

254) *CIMRM* 295.

255) *CIMRM* 298 = Becatti 1954: 125–128 a tab. XXXVIII, 4.

256) Becatti 1954: 126; Floriani Squarciapino 1962: 68–69.

257) Meiggs 1973: 375.

258) *CIMRM* 296 = Becatti 1954: č. 2 (s. 129) a tab. XXXVII, 4 = Canciani 2022: č. 147 (s. 127).

nalezené v lednu roku 1939; [Ost-M-15-004] torzo sochy s vyobrazení Cautopata²⁵⁹ (výška 0,19 m) s chybějící hlavou a nohama, nalezené v lednu roku 1938. Je možné, že tyto sochy tvořily inventář hadího mithraea, kam je implicitně řadí Vermaseren,²⁶⁰ tuto hypotézu však nelze jednoznačně potvrdit.²⁶¹

K založení hadího mithraea došlo ve druhé polovině 3. století,²⁶² a to skrze stavební úpravy v již existujících prostorách budovy z 1. století. Fresky, které patrně předcházejí dobu vzniku mithrea (podle uměleckého stylu pocházejí z doby kolem poloviny 2. století),²⁶³ odpovídají motivům typickým pro soukromou svatyni sloužící potřebám domácnostního kultu. Místnost, která byla přebudována na mithraeum, tedy původně s největší pravděpodobností fungovala jako *lararium*. Po instalaci mithraea byly tyto malby zachovány, patrně z důvodu respektu k předchozí tradici a/nebo pro jejich slučitelnost se symbolikou Mithrova kultu, ve které had rovněž sehrával důležitou roli.²⁶⁴ Dobu zániku mithraea můžeme pouze odhadovat. Zdá se, že budovy, v jejichž okolí se mithraeum nacházelo, byly obývány až do 6. nebo 7. století, což spolu s absencí stop po násilném zničení mithraea podporuje scénář jeho postupného opuštění, a to nejspíše v průběhu 4. století nebo v první polovině 5. století.²⁶⁵ Hadí mithraeum řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické objekty, a to z důvodu absence nálezů prokazatelně souvisejících s Mithrovým kultem. Identifikace prostor jako mithraea byla provedena výhradně na základě pro mithraeum typického architektonického plánu (obdobně jako v případě mithraea u Římské brány), který velmi dobře odpovídá dalším spolehlivě identifikovaným ostijským mithraeím.

[Ost-M-16] Sette porte, mitreo delle (mithraeum sedmi bran) [6 C6]

Mithraeum,²⁶⁶ nazývané podle jednoho z motivů na jeho podlažní mozaice jako mithraeum sedmi bran, patří mezi nejstarší známá ostijská místa Mithrova kultu. Bylo objeveno v roce 1940 během vykopávek pod vedením Guida Calzy. Mithraeum se nachází v jedné ze šesti místností soukromých sýpek stojících jižně od západní části *decumanu* ve čtvrtém městském obvodu. Sýpky sousedily na severní straně s lázeňským komplexem *Terme delle Sei Colonne*, na východě s *Cortile del Dioniso* a na západě se *Schola del Traiano*. Přístup k sýpkám byl umožněn průchodem směrem z jihu z oblasti mezi budovami, jejichž přesná funkce je neznámá a které se nacházely na hranici území vytyčeného pro archeologické vykopávky. Komplex sýpek, vybudovaných v průběhu 1. století, byl orientován kolem vnitřního dvora. Mithraeum, orientovaná přibližně v ose západ východ, bylo zasazeno do stávajících prostor s minimem stavebních úprav, které zahrnovaly výstavbu výklenku v zadní stěně ústřední síně a dvou cihlových pódíí (výška 0,5, šířka 1,8 m) kolem bočních stěn. Stěny ústřední síně (7,05 × 5,8 m) byly omítnuty a vymalovány a podlaha centrální uličky spolu s boky a okraji pódíí vyzdobeny černobílou mozaikou. Do ústřední síně mithraea se vstupovalo dveřmi v šířce centrální uličky (2 m) s travertinovým prahem s veřejemi s otočnými panty pro dvě křídla dveří otevíraných dovnitř. Na pódia bylo možné vystoupit po dvou cihlových schodech. V bocích pódíí se přibližně v polovině jejich délky nacházejí dva obdélníkové výklenky (0,3 × 0,35 × 0,25 m), jejichž vnitřek byl omítnut. Ve výklencích se nacházely [Ost-M-16-001] dva malé oltáře.²⁶⁷ Ve vzdálenosti 1,80 m od zadní stěny je do podlahy zapuštěna kulatá terakotová nádržka

259) CIMRM 297 = Becatti 1954: č. 3 (s. 129) a tab. XXXVII, 6 = Canciani 2022: č. 147 (s. 127).

260) Vermaserenův postoj je v tomto ohledu nejasný. CIMRM 296–297 však společně s nápísem z *Caseggiato del Sole* (CIMRM 298) předchází základnímu vstupu o Felicissimově mithraeu (CIMRM 299), což vyvolává dojem, že náleží k nálezům z hadího mithraea (CIMRM 294). Srov. též Clauss 1992: 38, pozn. 45; White 2012: 484, pozn. 178.

261) Becatti 1954: 129; Floriani Squarciarino 1962: 52.

262) White 2012: 443; Melega 2017–2018: 166.

263) Becatti 1954: 103. Elisabetta Bianchiiová (1998: 124) nicméně v nedávné době předložila dataci, která klade vznik fresek do doby vlády císaře Galliena (253–268), což tradiční scénář přebudování *lararia* do podoby mithraea komplikuje.

264) Van Haeperen 2019: 528.

265) Melega 2017–2018: 154.

266) CIMRM 287 = Becatti 1954: 93–99 = Floriani Squarciarino 1962: 50–51 = Marchesini 2012–2013: 246–261 = Melega 2017–2018: 124–133 = Van Haeperen 2019: 503–513 = Battisti 2020: 109–116 = Canciani 2022: č. 142 (s. 120–121).

267) CIMRM 287 = Becatti 1954: 93 = Marchesini 2012–2013: 250.

(průměr 0,25 m, hloubka 0,25 m). Po jejích stranách se nacházejí malé čtvercové mramorové desky, kterými prochází olovené vodovodní trubky. Ve výklenku pravého (jižního) pódia byl rovněž nalezen malý džbán (*olla*) s drůbežími a patrně rovněž králíčími kostmi a fragmenty třech dalších nádob.²⁶⁸ Ve vzdálenosti 0,4 m od zadní stěny ústřední síně se na kruhovitém mramorovém podstavci (průměr 0,56 m) nacházel [Ost-M-16-002] zděný čtvercový oltář²⁶⁹ (0,45 × 0,50 m) s chybějící hlavou, zdobený bílou omítkou. Oltářem procházel půlkruhový nebo kruhový vodorovný otvor uzavřený skleněným víčkem, za které byla patrně umístována lampa. Za oltářem byl ve stěně ve výšce 1,4 m vystavěn velký, obloukovitě zaklenutý výklenek (1,5 × 0,80 × 0,3 m) omítnutý modrou omítkou s červenými skvrnami. Střední část zadní stěny ústřední síně byla natřena červenou barvou. Nad pódii a na západní stěně mithraea se nacházely fragmentárně dochované malby s vyobrazením vegetace a palem.²⁷⁰

Prostor centrální uličky mezi pódii a jejich boční stěny a horní okraje jsou vydlážděné [Ost-M-16-003] černobílou mozaikovou výzdobou.²⁷¹ Bezprostředně u prahu vstupních dveří se nachází vyobrazení středové brány lemované dvěma sloupy podpírajícími oblouk s cimbuřím nebo jehlany, ze kterého visí *oscillum*. Po obou stranách středové brány jsou tři menší oddělené sloupy s cimbuřím. Celkový počet zobrazených bran je sedm, což s největší pravděpodobností odráží symboliku sedmi planet.²⁷² Boční stěny pódii jsou rovněž vyzdobeny mozaikou. Na malých pilastrech poblíž dveří, které se dochovaly jen částečně, se patrně nacházela mozaiková vyobrazení Cauta s kohoutem a zdviženou pochodní a Cautopata se skloněnou pochodní.²⁷³ Na stěnách pódii jsou vyobrazena čtyři planetární božstva. Na přední části pravého pódia se nachází Mars²⁷⁴ s přílbicí, třímající v pravé ruce kopí a na levém rameni nesoucí trofej s kyrysem. Dále směrem k zadní stěně mithraea je zobrazena Luna²⁷⁵ v podobě nahé ženy s měsíčním srpkem na hlavě. Na přední části levého pódia je vyobrazena Venuše *Anadyomené*,²⁷⁶ v jeho středu pak nahý Merkur²⁷⁷ s měšcem v pravé ruce a *caduceem* v levé. Kromě ztvárnění planetárních božstev se na bocích pódii a také na jejich horních okrajích nacházejí mozaiky v podobě rostlinných motivů. Další dvě planetární božstva jsou zobrazena na podlaze: v zadní části za kruhovou nádržkou stojící vousatý Jupiter²⁷⁸ s bleskem a žezlem, u zadní stěny pod výklenkem pak busta vousatého Saturna²⁷⁹ se zahradnickým nožem. Před nádržkou a dvěma čtvercovými mramorovými deskami se nachází vyobrazení velkého kráteru, napravo od něj hada vystupujícího ze skály, a nalevo ptáka, pravděpodobně orla, se symbolem blesku.²⁸⁰

Z dalších nálezů učiněných v prostorách ústřední síně mithraea nebo v jeho bezprostřední blízkosti je možné zmínit: [Ost-M-16-004] mramorový oltář s nápisem²⁸¹ (0,295 × 0,22 × 0,21 m), nalezený v roce 1948 v blízkosti vchodu do mithraea. Oltář pořídil Sextus Fusinius Felix, který může být totožný s mužem vykonávajícím funkci augustala doloženým na nápisu z roku 140 registrujícím členy spolku²⁸² podílejících se na rozšíření blíže neznámého chrámu;²⁸³ [Ost-M-16-005] tři terakotové lampy a fragmenty lampy se šesti knoty,²⁸⁴ nalezené

268) Becatti 1954: 93.

269) CIMRM 287 = Becatti 1954: 94 = Marchesini 2012–2013: 249–250.

270) CIMRM 287 = Becatti 1954: 94–95 a tab. XXII = Marchesini 2012–2013: 253–254 = Canciani 2022: č. 142a (s. 121).

271) CIMRM 288 = Becatti 1954: 96–98 a tab. XIX–XXI = Marchesini 2012–2013: 255–256 = Canciani 2022: č. 142b–c (s. 121–122).

272) CIMRM 288.1 = Becatti 1954: tab. XIX.

273) CIMRM 288.4 = Becatti 1954: tab. XX.

274) CIMRM 288.5 = Becatti 1954: tab. XXI, 1.

275) CIMRM 288.6 = Becatti 1954: tab. XXI, 4.

276) CIMRM 288.7 = Becatti 1954: tab. XXI, 2.

277) CIMRM 288.8 = Becatti 1954: tab. XXI, 5.

278) CIMRM 288.3 = Becatti 1954: tab. XXI, 3.

279) CIMRM 288.3 = Becatti 1954: tab. XXI, 3.

280) CIMRM 288.2 = Becatti 1954: tab. XX, 3.

281) CIMRM 289 = Becatti 1954: 99 = Marchesini 2012–2013: 246 = EDR172957 = Canciani 2022: č. 142f (s. 122).

282) Kolegium je na nápisu uvedeno jako *ordo corporat(orum) qui pecuniam ad ampliand(um) templum contuler(unt)*, viz Van Haeperen 2019: 681–683.

283) CIL XIV, č. 246 (col. IV, 31) = EDR164513.

284) CIMRM 290 = Becatti 1954: 94 = Marchesini 2012–2013: 252 = Canciani 2022: č. 142e (s. 122).

u oltáře před výklenkem v zadní stěně ústřední síně; [Ost-M-16-006] čtyři fragmenty kratéru,²⁸⁵ patrně s vyobrazením dvanácti olympských božstev, ze kterých se částečně dochovali Minerva, Jupiter, Dionýsos a Herkules; [Ost-M-16-007] fragment sochy s vyobrazením světlohoše²⁸⁶ (výška 0,37 m), který byl patrně umístěn na jednom z podstavců na začátku pódií; [015-Ost-M-008] fragment sochy s vyobrazením stojící ženské postavy²⁸⁷ (výška 0,8 m) v *himationu* bez hlavy, rukou a pravé nohy, s vodovodní trubkou mezi chodidly, snad zobrazující vodní nymfu. Podle Becattiho není zcela jisté, zda tento předmět souvisí s mithraeem sedmi bran; [Ost-M-16-009] deska s pohřebním nápisem²⁸⁸ (rozměry nezjištěné), sekundárně užitá jako obklad výklenku v pravém jižním pódiu a nalezená v roce 1940; [Ost-M-16-010] bronzová mince²⁸⁹ s vyobrazením Faustiny mladší, dcery císaře Antonina Pia a císařovny Faustiny a pozdější manželky císaře Marka Aurelia, nalezená ve zděném oltáři před výklenkem v zadní stěně mithraea; [Ost-M-16-011] bronzová mince²⁹⁰ s vyobrazením císaře Hadriana, nalezená ve výplni pódií; [Ost-M-16-012] bronzová mince²⁹¹ s vyobrazením císaře Antonina Pia, nalezená ve výplni pódií.

Doba založení mithraea je na základě nálezů mincí z doby vlády antoninovských císařů a uměleckého stylu a provedení fresek a mozaik kladena do druhé poloviny 2. století. Becatti se přikláněl k rané dataci v letech 160–170,²⁹² jiní badatelé se přiklánějí k pozdějším dekadám.²⁹³ Jisté vodítko by mohla poskytovat interpretace vyobrazení planetárních božstev a jejich rozmístění na bocích pódií a na podlažní mozaice. Podle analýzy Rogera Becka odpovídají postavení planet během jarní rovnodennosti 25. března 173 a mohou tak připomínat dobu založení mithraea.²⁹⁴ Doba zániku mithraea lze určit jen velmi přibližně. Během archeologických vykopávek nebyly nalezeny žádné indicie svědčící o cílené destrukci prostor mithraea, jako nejpravděpodobnější se tedy jeví scénář jeho postupného opuštění v průběhu 4. nebo na počátku 5. století.²⁹⁵

[Ost-M-17] Sette Sfere, mitreo delle (mithraeum sedmi sfér) [6 D4]

Mithraeum,²⁹⁶ pojmenované po motivu na jeho podlažní mozaice jako mithraeum sedmi sfér, se nachází ve druhém městském okrsku západně od ostijského divadla v prostoru mezi Apuleiovým domem (*Domus di Apuleio*) a bezejmennou víceúčelovou budovou (*Caseggiato* II, VIII, 7). Na jih od mithraea se potom nacházel okrsek Čtyř malých chrámů (*Quattro Tempietti*),²⁹⁷ jejichž základy byly položeny již v republikánském období. Mithraeum sedmi sfér bylo odkryto v roce 1886 během archeologických vykopávek vedených Rodolfem Lancianim,²⁹⁸ jeho obvodové zdi však byly zaznamenány již Viscontim v roce 1864.²⁹⁹ Ústřední síň mithraea (šířka 4,95 m, délka 11,2 m)³⁰⁰ vykazuje obvyklé trojsektorové rozdělení na centrální uličku (šířka 1,7 m) a dvě boční pódií vystavěná kolem podélných stěn (šířka pravého pódií 1,75 m, levého 1,5 m, výška obou pódií 0,5 m). Ústřední síň přiléhá svou východní stěnou

285) *CIMRM* 291 = Becatti 1954: 98–99 = Marchesini 2012–2013: 252–253 = Canciani 2022: č. 142e (s. 122).

286) *CIMRM* 292 = Becatti 1954: 99 a tab. XXXVII, 3 = Marchesini 2012–2013: 250–251 = Canciani 2022: č. 142d (s. 122).

287) *CIMRM* 293 = Becatti 1954: 99 a tab. XXXVII, 1 = Marchesini 2012–2013: 251–252 = Canciani 2022: č. 142g (s. 123).

288) Becatti 1954: 93 = Marchesini 2012–2013: 248–249.

289) Marchesini 2012–2013: 253.

290) Marchesini 2012–2013: 253.

291) Marchesini 2012–2013: 253.

292) Becatti 1954: 99.

293) Marchesini 2012–2013: 258.

294) Beck 1979: 525–526.

295) Melega 2017–2018: 126.

296) *CIMRM* 239 = Becatti 1954: 47–51 = Floriani Squarciapino 1962: 43–44 = Marchesini 2012–2013: 55–79 = Melega 2017–2018: 77–82 = Van Haeperen 2019: 514–522 = Battisti 2020: 70–76 = Canciani 2022: č. 136 (s. 106–107).

297) Van Haeperen 2019: 141–168.

298) Lanciani 1886b: 162–164.

299) Visconti 1864: 412.

300) Současná podoba mithraea je zavádějící. Z období antiky pocházejí pouze spodní části stěn, které byly dostavěny do výšky z důvodu upevnění střechy chránící mozaiky před působením povětrnostních vlivů, viz Melega 2017–2018: 255.

k Apuleiovu domu, se kterým je dnes propojeno průchodem vedoucím do prostoru před vchodem do mithraea. Blízkost obou objektů a jejich propojení vedly k formulaci hypotézy, že mithraeum sedmi sfér bylo součástí Apuleiova domu a sloužilo potřebám jeho obyvatel.³⁰¹ V roce 1989 pak Filippo Coarelli představil odvážnou hypotézu, podle které nebyl majitelem Apuleiova domu nikdo jiný než Apuleius z Madaury, autor slavného antického románu *Proměny* (známého též pod názvem *Zlatý osel*), proslulý svým zájmem o starověká mystéria.³⁰² Detailní analýza dostupných archeologických záznamů však prokázala, že propojení mithraea s Apuleiovým domem je s největší pravděpodobností až důsledkem archeologických prací v 19. století a následných restaurací a neodráží tudíž situaci v období římského císařství, kdy byly tyto objekty vzájemně oddělené.³⁰³ Přístup do mithraea sedmi sfér tak vedl buďto ze západně ležící víceúčelové budovy, jak se domníval Becatti,³⁰⁴ nebo z jihu z prostoru Čtyř malých chrámů skrze průchod mezi druhou a třetí chrámovou budovou, jak naznačilo detailní studium dostupných archeologických záznamů Laurou Soleovou.³⁰⁵ Zdá se tedy, že mithraeum sedmi sfér bylo, co se stratigrafie týče, součástí tohoto chrámového okrsku. Vchod do ústřední síně mithraea (šířka 1 m) se nacházel v jižní stěně mithraea mimo jeho středovou osu. Nalevo od vchodu před začátkem levého (západního) pódia se v podlaze nacházela mělká nádrž (šířka 0,45 m, hloubka 0,3 m). Přibližně ve středu bočních stěn obou pódii se nacházely malé výklenky (výška 0,54–0,44 m, šířka 0,3 m, hloubka 0,25 m). Před výklenkem v zadní stěně mithraea se ve výšce jednoho metru nacházela lavicovitá platforma o šířce 4,3 metru, částečně vykládaná mramorem. Podlaha ústřední síně byla pokryta [Ost-M-17-001] černobílou mozaikou³⁰⁶ s motivem dýky, umístěné na počátku centrální uličky v její středové ose, a sedmi oblouků běžících ve stejných vzdálenostech od počátku středové uličky až k platformě před výklenkem v zadní stěně síně. Všeobecně se soudí, že těchto sedm oblouků reprezentuje sedm planetárních sfér. Další [Ost-M-17-002] mozaikou³⁰⁷ byly potom vyzdobeny boky pódii, kde se na každé straně nacházelo vyobrazení třech planetárních božstev situovaných do výklenků vyskládaných z černých *tesser*, a to v následujícím pořadí: na levém pódii od vchodu k výklenku v zadní stěně mithraea: i) bohyně Luna/Diana³⁰⁸ s měsíčním srpem na čele, se šípem v levé ruce a jablkem (?) v pravé ruce; ii) stojící nahý bůh Merkur³⁰⁹ s *caduceem* v pravé ruce a holí (*rhabdos*) v levé ruce; iii) stojící Jupiter³¹⁰ s odhalenou hrudí třímající v pravé ruce hromoklín a v levé žezlo; na pravém pódii směrem od vchodu k výklenku: iv) stojící Mars³¹¹ s přilbicí na hlavě, s pravou rukou opřenou o štít a v levé ruce držící kopí; v) stojící Venuše³¹² se závojem (*velum*) nad hlavou; vi) stojící vousatý Saturn³¹³ se závojem (*velum*) přes hlavu. Dalším pozoruhodným detailem byla [Ost-M-17-003] mozaika³¹⁴ pokrývající horní okraje obou pódii, která sestávala z vyobrazení dvanácti znamení zvířetníku, po šesti na každém pódii. Nad každým znamením se nacházel motiv osmipaprscité hvězdy. Sekvence začínala na levém pódii u výklenku znamením Berana (nedochovalo se) a pokračovala směrem ke vchodu v pořadí Býk, Blíženci, [Rak, Lev, Panna,] a potom po pravém pódii směrem od vchodu k výklenku v pořadí Váhy, Štír, Střelec, Kozoroh, Vodnář a Ryby. Levé pódium tedy neslo symboly jarních a letních znamení, pravé pódium podzimních a zimních. Na předních stěnách pódii hledících směrem ke vchodu se nacházely [Ost-M-17-004] mozaiky s vyobrazením světlonošů: na levém pódii Cautopata³¹⁵ se skloněnou pochodní v postoji

301) Bakker 1994: 112; White 2012: 441, 466–469.

302) Coarelli 1989; částečně podpořen Rogerem Beckem (2000).

303) Riva 1999: 118–120; D'Asdia 2002: 445; Pansini 2017: 189.

304) Becatti 1954: 48. Viz též Squarciapino 1962: 43.

305) Sole 2002: 171.

306) *CIMRM* 240 = *TMM* II, č. 84 a obr. 77 = Becatti 1954: 47–51 a tab. VI, 1–2 = Marchesini 2012–2013: 67 = Canciani 2022: č. 136a (s. 107).

307) *CIMRM* 241 = Canciani 2022: č. 136b (s. 107–108).

308) *CIMRM* 241.1 = Becatti 1954: tab. VII, 2.

309) *CIMRM* 241.2 = Becatti 1954: tab. VIII, 4.

310) *CIMRM* 241.3 = Becatti 1954: tab. VIII, 1.

311) *CIMRM* 241.6 = Becatti 1954: tab. VII, 1.

312) *CIMRM* 241.5 = Becatti 1954: tab. VIII, 3.

313) *CIMRM* 241.4 = Becatti 1954: tab. VIII, 2.

314) *CIMRM* 242 = Canciani 2022: č. 136c (s. 108).

315) *CIMRM* 243.1 = Canciani 2022: č. 136d (s. 108).

bez zkřížených nohou, na pravém pódiu Cauta³¹⁶ se vztyčenou pochodní v pravé ruce a koutem v levé v postoji se zkříženýma nohama. Na počátku pódií byly rovněž nalezeny [Ost-M-17-005] dva malé zadděné oltáře,³¹⁷ jeden s vyobrazením džbánu.

Jelikož v mithraeum sedmi sfér nebyly Lancianim nalezeny žádné další artefakty,³¹⁸ existuje možnost, že toto mithraeum bylo místem vykopávek vedených Giuseppem Petrinim v letech 1802–1804, jejichž přesné místo je dnes neznámé. Podle dostupných informací však probíhaly právě v blízkosti ostijského divadla, což by Petrinioho mithraeum³¹⁹ situovalo do míst, kde se nachází rovněž mithraeum sedmi sfér. Petrinim byly na počátku 19. století nalezeny následující artefakty: [Ost-M-17-006] reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem³²⁰ (1,09 × 1,27 m), který se v současné době nachází ve sbírkách Vatikánských muzeí.³²¹ Reliéf zobrazuje Mithru v obvyklém postoji a oděvu zabýjícího býka, jehož ocas se proměňuje ve tři obilné klasy. Na býkově ocase byl pravděpodobně usazen havran, ke kterému směřuje Mithrův pohled. Ze zvířat jsou na svých obvyklých místech přítomni pes, had a štír. Na Mithrově vzdutém plášti se nachází vyobrazení pěti hvězd a půlměsíce, další dvě hvězdy se pak objevují v poli nad pláštěm. Nápis vyvedený na oblouku z pěti do sebe zapadajících mramorových desek byl v době nálezů s největší pravděpodobností umístěn nad reliéfem ve výklenku v zadní stěně mithraea. Pořídil jej Aulus Decimius Decimianus, syn Aulův, *Pal(atina tribu)* („z Palatinského kmene“), u příležitosti renovace této části mithraea,³²² [Ost-M-17-007] deska s nápisem³²³ (0,197 × 1,41 m), v současné době ve Vatikánských muzeích umístěna pod tauroktonním reliéfem, což s největší pravděpodobností odpovídá její původní pozici. Deska nese nápis: *A(ulus) Decimius A(uli) fil(ius) Pal(atina) Decimianus, aedem / cum suo pronao ipsumque Deum Solem Mithra(m) / et marmoribus et omni cultu sua p(ecunia) restituit* („Aulus Decimius Decimianus, syn Aulův z kmene Palatina, na vlastní náklady obnovil chrám i s jeho předsíní a obrazem samotného boha Slunce Mithry spolu s dalšími obrazy z mramoru a veškerým vybavením k jeho provozu.“); [Ost-M-17-008] deska s nápisem³²⁴ (0,324 × 0,602 m), který zmiňuje dar oltáře zasvěceného *Deo Invicto Soli / Mithrae* mužem jménem Lucius Tullius Agatho. Nápis rovněž udává, že k tomuto daru došlo na počest božstva v době, kdy byl Otcem Marcus Aemilius Epaphroditus; [Ost-M-17-009] deska s nápisem³²⁵ (0,19 × 0,385 m), který uvádí: *M(arco) Aemilio / Epaphrodito / patre et sacerdote* („Když byl Otcem a knězem Marcus Aemilius Epaphroditus“). Všechny tyto monumenty jsou datovány do rozmezí posledních desetiletí 2. století a prvních desetiletí 3. století.³²⁶

Hypotéza, že mithraeum sedmi sfér je totožné z Petrinioho mithraeem, představená již Lancianim³²⁷ a Lodovicem Paschettem,³²⁸ se stala obecně přijímanou,³²⁹ v nedávné době však byla její správnost zpochybněna. Problém představuje především skutečnost, že jeden z nápisů, které pořídil Aulus Decimius Decimianus, výslovně zmiňuje restauraci „chrámu i s jeho předsíní“, což nedopovídá architektonickému plánu mithraea sedmi sfér, které je tvořeno pouze

316) *CIMRM* 243.2 = Canciani 2022: č. 136d (s. 108).

317) *CIMRM* 244 = Becatti 1954: tab. VII, 1–2 = Marchesini 2012–2013: 67–68.

318) Tato skutečnost však nemusí nutně potvrzovat závěr, že chybějící artefakty již byly objeveny během Petrinioho vykopávek. Mezi další ostijská mithraea, ve kterých nebyly nalezeny žádné mithraistické artefakty epigrafické nebo ikonografické povahy, patří mithraeum u Římské brány a hadí mithraeum.

319) Van Haepere 2019: 487–489; Battisti 2020: 77–79; Canciani 2022: č. 137 (s. 108).

320) *CIMRM* 245/246 = *TMM* II, č. 82 (s. 240) a obr. 70 = *TMM* II, č. 134 (s. 116) = Becatti 1954: 123 a tab. XXXIV, 1 = *CIL* XIV, č. 60 = Marchesini 2012–2013: 55–58 = EDR143952 = Canciani 2022: č. 137a (s. 108–109).

321) Viz <<https://catalogo.museivaticani.va/index.php/Detail/objects/MV.6991.0.0>> [10. 9. 2022].

322) Marchesini 2012–2013: 56–57.

323) *CIMRM* 247 = *TMM* II, č. 134 (s. 116) = *CIL* XIV, č. 61 = Marchesini 2012–2013: 59–61 = EDR143953 = Canciani 2022: č. 137a (s. 108–109).

324) *CIMRM* 248 = *TMM* II, č. 135 (s. 117) = *CIL* XIV, č. 62 = Marchesini 2012–2013: 61–65 = EDR143954 = Canciani 2022: č. 137b (s. 109).

325) *CIMRM* 249 = *TMM* II, č. 136 (s. 117) = *CIL* XIV, č. 63 = Marchesini 2012–2013: 65–66 = EDR143954 = Canciani 2022: č. 137c (s. 109).

326) Marchesini 2012–2013: 73.

327) Lanciani 1886b: 164.

328) Paschetto 1912: 387–389, 398.

329) Viz např. Becatti 1954: 123–124; Squarciapino 1962: 43–44; White 2012: 437–438; Marchesini 2012–2013: 68–69; Melega 2017–2018: 77.

ústřední síní.³³⁰ V úvahu připadají dvě možná řešení: 1) slovem *pronaos* byl chápán průchod mezi druhým a třetím chrámem v okrsku Čtyř malých chrámů, částečně uzavřený dvěma zdmi; 2) materiál, který našel Petri na počátku 19. století, pochází z mithraea, jehož přesná lokace je nyní neznámá, které ale není totožné s mithraem sedmi sfér prozkoumaným Lancianim v roce 1886. Definitivní řešení této otázky momentálně neexistuje.³³¹

Spornou zůstává rovněž datace založení mithraea, které bylo na základě hypotézy o jeho propojení s Apuleiových domem – a tím pádem i o zapojení Apuleia z Madaury – klade do období vlády císaře Antonina Pia.³³² Tato datace, nakolik zjevně vychází z vyvrácené premisy, může být podpořena interpretací pořadí (v jiném prostředí nedoloženém) vyobrazených planetárních božstev, které podle Rogera Becka odkazuje k pozici planet během jarní rovnodennosti 21. března 172,³³³ nebo datací zdí tvořících stěny ústřední místnosti.³³⁴ Umělecký styl a provedení mozaiky nicméně hovoří ve prospěch pozdější datace na počátku 3. století.³³⁵ V úvahu tedy připadá i možnost, že dříve založené mithraeum bylo doplněno o novou mozaiku během pozdější restaurace.³³⁶ D'Asdiaová pak klade dobu založení mithraea sedmi sfér, nicméně bez podrobnější argumentace, do doby „mnohem pozdější než antoninovské období“.³³⁷ Blíže neznámá je rovněž doba zániku mithraea sedmi sfér. Vzhledem k absenci indicí svědčících o násilném zničení mithraea se podle Alessandra Melegy jako nejpravděpodobnější jeví scénář jeho postupného opuštění koncem 4. nebo na počátku 5. století.³³⁸ Melega nicméně tuto dobu vztahuje k době opuštění Apuleiova domu, za jehož součást mithraeum sedmi sfér stále pokládá, což otevírá možnost dřívější chronologie opuštění mithraea již v průběhu 4. století.

[Ost-M-18] Terme di Mithra, mitreo delle (mithraeum v Mithrových lázních) [6 C5]

V roce 1938 bylo během archeologických vykopávek v lázeňském komplexu z doby vlády císaře Hadriana pod vedením Guida Calzy objeveno mithraeum.³³⁹ Lázně, od této doby nazývané jako Mithrovy lázně (*Terme del Mitra*), se nacházely v prvním městském okrsku v prostoru mezi sýpkami zrnoměřičů (*Horrea del Mensores*) na západě a komplexy několika víceúčelových budov na severu, východě a jihu. Mithraeum bylo umístěno v suterénních obslužných prostorách Mithrových lázní, do kterých se sestupovalo po cihlovém schodišti. Vchod (šířka 0,75 m) se nacházel mezi dvěma příčnými zdmi. Vnitřní rozměry ústřední síně, orientované přibližně v ose sever-jih, s klenutým stropem (maximální výška 2,1 m) a podlahou z cihel jsou 15,37 m na délku a 4,55 m na šířku. V zadní stěně se nacházel další průchod (šířka 0,8 m) vedoucí do servisních prostor, částečně zastíněný krátkou příčnou zdí. V klenbě stropu byly proraženy dva čtvercové světlíky, jeden uprostřed, druhý v jižní části v místě, kde se nacházela socha s vyobrazením tauroktonie. Ve východní zdi mithraea poblíž vchodu se nachází mělký čtvercový výklenek (0,6 × 0,6 m) omítnutý červenou omítkou, patrně sloužící k vystavení reliéfu nebo nápisu. Na stěnách se v této části nacházely stopy po malbách s motivem krajin a stojících postav. Boční pódia jsou poměrně nízká (výška 0,33 m) a rozdělená na dvě části již dříve existujícím zpevňujícím obloukem. V bočních stěnách pódíí se v přibližně polovině jejich délky nacházejí dva malé výklenky.

Z nálezů učiněných v prostorech mithraea je možné zmínit: [Ost-M-18-001] dvě seříznuté tufové pyramidy³⁴⁰ (0,3 × 0,2 × 0,2 m) umístěné na dvou malých pilířích (výška 0,55 m) v rozích

330) Van Haepereen 2019: 517.

331) Van Haepereen 2019: 517.

332) White 2012: 466–469.

333) Beck 1979: 522–524.

334) Becatti 1954: 51.

335) Becatti 1961: 90–91.

336) Marchesini 2012–2013: 74.

337) D'Asdia 2002: 441–445: „a molto più tarda dell'età antonina“ (s. 445).

338) Melega 2017–2018: 79. Melega nicméně tuto dobu vztahuje k době opuštění Apuleiova domu, za jehož součást mithraeum sedmi sfér pokládá.

339) *CIMRM* 229 = Becatti 1954: 29–38 = Squarciapino 1962: 40–41 = Marchesini 2012–2013: 157–169 = Melega 2017–2018: 52–61 = Van Haepereen 2019: 537–545 = Battisti 2020: 52–59 = Canciani 2022: č. 132 (s. 102–103).

340) Becatti 1954: 30–31 = Marchesini 2012–2013: 164.

pódií u zadní stěny mithraea, nalezené *in situ*; [Ost-M-18-002] dva malé oltáře³⁴¹ (0,2 × 0,13 × 0,13 m), které se původně pravděpodobně nacházely ve výklencích v bočních stěnách pódií; [Ost-M-18-003] zděný oltář nebo podstavec³⁴² (0,35 × 0,5 m) se čtvercovou základnou, na kterém spočívaly tři obdélníkové pilíře držící jeho ztracenou horní část; [Ost-M-18-004] cihlový čtvercový oltář³⁴³ (0,5 × 0,42 × 0,42 m) nacházející se v prostoru mezi pódií na jejich konci u zadní stěny mithraea a objevený *in situ*; [Ost-M-18-005] socha s vyobrazením Mithry zabývajícího býka s nápisem³⁴⁴ (1,7 × 1,93 × 0,58 m), zhotovená z pentelikonského mramoru a usazená na podstavci zasazeném do našikmo postavené zděné základny (výška 0,3 m), nalezená ve fragmentárním stavu *in situ*. Vyobrazení tauroktonie je v tomto případě velmi netypické. Mithra je oděný do krátké tuniky zahalující pouze levou polovinu jeho hrudi, s pochvou dýky u pasu, klečící na ležícím býkovi, kterého svým levým kolenem opřeným o hřbet tiskne k zemi. Levou rukou položenou pod býčí tlamou vyvrací jeho hlavu směrem vzhůru a vítězoslavně zvedá pravou ruku s dýkou k zasazení rány. Mithrova hlava s kudrnatými vlasy je pozvednuta vzhůru, s pohledem upřeným k nebi a výrazem, který je popisován jako útrpný. Z doprovodných zvířat je přítomen pouze had plazící se po podstavci. Na hrudi býka se nachází nápis v řečtině: Κρίτων / Ἀθηναῖος / ἐποίησεν („Zhotovil Kritón, Athénan.“).³⁴⁵ Hlava býka, Mithrova hlava a jeho paže v době nálezů chyběly³⁴⁶ a byly nalezeny v kanálu vedoucím podél západní stěny mithraea. Socha byla původně vytvořena pro jiné účely a byla později zakoupena, již v poškozeném stavu, místní mithraistickou komunitou a uzpůsobena jejím potřebám.³⁴⁷ Pro tento závěr hovoří to, že původní podstavec sochy z pentelikonského mramoru byl zasazen do rozměrnějšího podstavce z prokonneského mramoru a doplněn o vyobrazení hada a poškozené části sochy byly restaurovány s využitím šedavého mramoru. Datace sochy, a tím pádem i založení mithraea, je předmětem diskuse. Becatti na základě snahy ztotožnit sochaře Kritóna s Markem Umbiliem Critonem, doloženým na nápisu ze slépejového mithraea,³⁴⁸ kladl její pořízení do rozmezí let 160–170. Tuto dataci podkládal rovněž analýzou torza z Giustinianih sbírek,³⁴⁹ ve kterém rozpoznal kopii Kritónovy sochy z mithraea v Mithrových lázních, jejíž pořízení rovněž datoval do druhé poloviny 2. století. Claudia Valeriová však po důkladné analýze obou těchto soch dospěla k závěru, že Kritónova socha je starším originálem v novoatickém stylu z první poloviny 1. století a torzo z Giustinianih sbírek její kopii ze druhé poloviny 2. století.³⁵⁰ Tento závěr je rovněž v souladu s hypotézou o sekundárním získání a využití sochy mithraistickou komunitou, komplikuje však vymezení doby založení mithraea. Někteří badatelé se na základě nálezů značek³⁵¹ v cihlách klenby mithraea, datovatelných do 70. a 80. let 2. století, přiklání k dataci jeho založení v tomto období. Nález další značky³⁵² v cihlách z podlahy mithraea, datovatelné do poslední čtvrtiny 3. století, však tuto ranou dataci teoreticky komplikuje a posouvá až do období Dioklecianovy tetrarchie. Je však možné, že podlaha prošla pozdější rekonstrukcí.³⁵³ Datace založení mithraea ve druhé polovi-

341) Becatti 1954: 31 = Marchesini 2012–2013: 164.

342) Becatti 1954: 31 = Marchesini 2012–2013: 164.

343) Becatti 1954: 31 = Marchesini 2012–2013: 164.

344) *CIMRM* 230 = Becatti 1954: 33–38 a tab. IV, 1–3, XXVII–XXXI, 1 = Marchesini 2012–2013: 157–162 = Canciani 2022: č. 132a (s. 103–104).

345) *CIMRM* 231 = *SEG* XIII, č. 476.

346) Fotografie zachycující podobu sochy v době nálezů, viz Becatti 1954: tab. IV, 2.

347) Bieber 1956: 311–312.

348) Viz [Ost-M-11-005] výše.

349) Toto torzo bylo v 17. století součástí sbírek markýze Vincenza Giustinianih, později se nacházelo v zahradách zámku Odascalchi v Bassano di Sutri, kde byla restaurována do podoby gladiátora bojujícího se lvem. Z tohoto místa byla socha odcizena a ilegální cestou vešla do sbírek Gettyho muzea v Malibu, odkud byla posléze navrátna a v současné době se nachází v Ostijském muzeu společně se svým předobrazem v podobě Kritónovy sochy. Podrobnější informace o tomto monumentu, viz Becatti 1957; Valeri 2004; Paris & Valeri 2016; Canciani 2022: č. P26 (s. 223).

350) Valeri 2004.

351) *CIL* XV, č. 367; datace 160–169, viz <<http://www.bollidoliari.org/index.php/cil-xv-200-399?start=16>> [10. 9. 2022].

352) *CIL* XV, č. 1569a II; datace do období tetrarchie, viz <<http://www.bollidoliari.org/index.php/cil-xv-1540-1731?start=2>> [10. 9. 2022].

353) Marchesini 2012–2013: 167.

ně 2. století v literatuře opatrně převládá,³⁵⁴ s několika alternativními hlasy, které jeho vznik kladou až do 3. století.³⁵⁵ Stejně nejistá je doba zániku mithraea. Ze skutečnosti, že socha Mithry zabíjejícího býka byla nalezena poškozená, bylo vyvozováno násilné zničení prostor křesťany,³⁵⁶ kteří v místě již nefungujících lázní vystavěli někdy na konci 4. nebo na počátku 5. století modlitebnu nebo malý kostel (*Oratorio Cristiano delle Terme del Mitra*).³⁵⁷ Tento scénář podpořila detailní analýza nálezových okolností sochy a jejích fragmentů provedená Alessandrem Melegou, která hovoří ve prospěch hypotézy o úmyslném poškození sochy.³⁵⁸ Mithraeum však s největší pravděpodobností již bylo v této době nefunkční a opuštěné,³⁵⁹ neboť poměrně ledabylé zničení soch nesvědčí o cílené destrukci prostor ve snaze o vymazání veškerých stop předchozího pohanského kultu.

5.2 Individuální nálezy nebo monumenty s nejasnými nálezovými okolnostmi

[Ost-001] Fragment malého terakotového reliéfu s vyobrazením tauroktonie³⁶⁰

Z neznámého místa v Ostii pochází fragment terakotové desky (0,077 × 0,11 m) zobrazující technikou nízkého reliéfu Mithru usmrcujícího býka. Bůh má na hlavě fryžskou čapku a dynamičnost scény umocňuje jeho vlající plášť. Ze zvířat jsou přítomni pouze pes a štír. Fragment má eliptický tvar s mírně konvexním povrchem, což naznačuje, že mohl být součástí jinak nedochované nádoby.

[Ost-002] Cippus s nápisem³⁶¹

Tento artefakt byl nalezen v roce 1910 v jedné z místností budovy před ostijským divadlem. *Cippus* (0,34 × 0,23 × 0,21 m) nese text, který může být rekonstruován v následující podobě: [Na]ma Victori patri / Aur(elius) Cresces / Aug(usti) lib(ertus) / fratres ex / speleo dilap/so in melio/ri restaura/vit („Ať žije Victor, Otec! Aurelius Cresces uvedl bratry³⁶² ze zchátralé jeskyně do lepšího stavu.“). Mithraistický status nápisu je vyvozován z rekonstruované aklamace *nama*,³⁶³ za kterým následuje jméno a mithraistický titul v dativu, a z výskytu slova *speleum*, kterým mithraisté na území Itálie obvykle označovali mithraeum.³⁶⁴ Vzhledem k blízkosti místa nálezů tohoto *cippu* od hypotetického Sabazeova mithraea byla vyslovena hypotéza, že tento monument by mohl být součástí jeho vybavení.³⁶⁵ Vzhledem k nejistému mithraistickému charakteru Sabazea se však tento scénář jeví jako spíše neopodstatněný. Nápis je na základě paleografických informací datován do 3. století.

354) Becatti 1954: 30, 37; Marchesini 2012–2013: 162, 167; Melega 2017–2018: 52; Battisti 2020: 54.

355) White 2012: 442; Van Haepereová (2019: 537) připouští možnost pozdější instalace mithraea po výstavbě klenby, stejný názor zaznívá již u Becattiho (1954: 38).

356) Becatti 1954: 33.

357) Van Haepere 2019: 552–558.

358) Melega 2017–2018: 53–54.

359) Melega 2017–2018: 233.

360) *CIMRM* 316 = Becatti 1954: č. 5 (s. 130) a tab. XXXVIII,5 = Floriani Squarciapino 1962: 57 a tab. XV, obr. 22a = Marchesini 2012–2013: 300–301 = Canciani 2022: č. 151 (s. 128–129).

361) *CIMRM* 308 = Vaglieri 1910: č. 2 (s. 186–187) = *CIL* XIV.2, č. 4315 = *AE* 1911, č. 63 = Becatti 1954: č. 7 (s. 130) a tab. XXXIX, 3 = Marchesini 2012–2013: 291–295 = HD028740 = EDR072411 = Canciani 2022: č. 148 (s. 128).

362) Pokud se text snaží říci něco ve smyslu „Aurelius Crescens *cum fratribus*“, po syntaktické stránce nedává smysl. Becatti (1954: 130) proto navrhl interpretovat zmíněné *fratres* jako *Cauta* a *Cautopata*, jejichž sochy nechal Aurelius Crescens zrenovovat.

363) Vaglieriem navržené čtení *Ma(rti) Victori Patri*, tedy jako dedikace Martovi Vítězovi Otcí, je obecně pokládáno za nepřesvědčivé, jak poznamenal již Wickert, editor příslušného svazku *CIL* (*parum probabiliter*). Dessauem navržené *[Na]ma* se zdá být přesvědčivé na základě doložených výskytů tohoto slova v mithraistické epigrafii, např. z mithraea v Dura Europos (viz [005-Syr-M-008] výše), z mithraea pod kostelem Santa Prisca v Římě (viz [Rom-M-27-005] výše) nebo na dalších monumentech původem z Říma a Itálie, viz např. [025-LaC-001], [Rom-M-06-001] a [Rom-052].

364) Lavagne 1978.

365) Becatti 1954: 130.

[Ost-003] Brož s vyobrazením tauroktonie³⁶⁶

Tento artefakt byl nalezen v Ostii v roce 1899 a v roce 1927 se stal součástí sbírek Ashmoleova muzea v Oxfordu. Bronzová brož (průměr 0,07 m) má tvar mírně vypouklého kotouče s hladkou rubovou stranou. Na lícni straně brože se nachází ryté vyobrazení Mithry zabíjejícího býka v oděvu východního stylu s nimbem a korunou s devíti paprsky kolem hlavy. Mithrův postoj je standardní, býk má kolem těla dva pásy a ocas zakončený jediným chomáčem chlupů. V pravé ruce třímá Mithra dýku, kterou právě vytáhl z rány zasazené do býkova krku. U rány je zobrazen stojící pes olizující prýšticí krev. Z dalších zvířat jsou vyobrazeni po zemi se plazící had, štír svírající býčí varlata a havran sedící na vlajícím plášti, ke kterému je upřen Mithrův pohled. Dva další ptáci zaujali místa světloňů. Napravo čelem k býčí tlamě stojí kohout, další obtížně identifikovatelný pták³⁶⁷ sedí vlevo na býčím ocase.

Některé postavy a předměty jsou na broži vyryty hluboko (Mithrovo tělo, plášť a fryžská čapka, pes, had štír, kohout, havran, pták, rána na býkové těle), další jsou jen naznačeny tenkými mělkými rýhami (tělo býka, Mithrovy ruce a obličej, dýka, nimbus s paprsky). Tento viditelný kontrast hraje důležitou roli v argumentaci, na které založila svou astrologickou interpretaci Mithrova kultu německá badatelka Maria Weißová. Podle Weißové Mithra na tauroktonii nepředstavuje Slunce, jak se obvykle uvádí, ale noční oblohu, která je protikladem vůči denní obloze symbolizované právě Sluncem.³⁶⁸ Hypotéza Marie Weißové, která vychází z velmi specifické interpretace mithraistických monumentů z Římské říše a některých pasáží *Avesty*, je nicméně pokládána za velmi problematickou a lze ji podrobit stejné kritice jako Cumontovu syntézu představenou již na konci 19. století. Problém spočívá v předem přijatém stanovisku o ideologické příbuznosti římského kultu boha Mithry se starší zoroastrovskou tradicí, které obvykle ústí do nepřijatelné argumentaci v kruhu.³⁶⁹ Příkladem této chybné argumentace může být i sofistikovaná interpretace této bronzové brože. Kontrast, který je pro argumentaci Weißové stěžejní, totiž nemusí být motivován teologickými představami jejího tvůrce, ale pouhým důsledkem skutečnosti, že brož byla nalezena v rozpracovaném stavu a nebyla nikdy dokončena³⁷⁰ nebo rytec úmyslně ponechal některé části v mělkých rýhách z obavy před zahlcením rozměrově velmi malého monumentu.³⁷¹ Tento neobvyklý předmět zmiňuje rovněž Christopher Faraone, který interpretuje miniatury s vyobrazením tauroktonie jako apotropaické předměty, jejichž účelem bylo chránit své nositele před hrozcím nebezpečím.³⁷²

[Ost-004] Torzo sochy mužské postavy s nápisem³⁷³

Tento fragment sochy (výška 0,185 m) byl objeven v roce 1912 v prostoru mezi hlavní ulicí (*Decumanus*) a *Via dei Molini*. Vzhledem k místu nálezu existuje teoretická možnost, že tento artefakt pochází z Menandrova mithraea nebo z mithraea v Dianině domě. Fragment zobrazuje torzo robustní svalnaté mužské postavy bez hlavy, paží a nohou, která patrně původně ztvárňovala Herkula nebo Herma.³⁷⁴ Na hrudi postavy se nachází nápis [---] *Atil(ius)*³⁷⁵ *T(iti)*

366) *CIMRM* 318 = Becatti 1954: č. 4 (s. 129–130) a tab. XXXVIII.1 = Gordon 2004: 274–275 = Marchesini 2012–2013: 298–299 = Canciani 2022: č. 150 (s. 128). Viz též záznam v online katalogu Ashmoleova muzea na <<https://collections.ashmolean.org/object/479844>> [10. 9. 2022].

367) Podle Gordona (2004: 274–275) a Weißové (2004: 320) se jedná o slavíka.

368) Weiß 2004; viz též Weiß 1998.

369) Viz Breyer 2001, který poskytuje důkladnou kritiku hypotézy představené Marií Weißovou.

370) Vermaserenův komentář k *CIMRM* 318.

371) Gordon 2004: 274.

372) Faraone 2013: 100. Tuto hypotézu pokládám za věrohodnou, skeptický postoj ale zaujímám k Faraonově obecnější teorii o vzniku tauroktonního motivu jako specificky apotropaického symbolu.

373) *CIMRM* 319/320 = Vaglieri 1913: 210–211 a obr. 15 = Becatti 1954: č. 1 (s. 129) a tab. XXXVIII, 2 = Marchesini 2012–2013: 286–290 = *CIL* XIV, č. 4307 = *AE* 1914, č. 152 = EDR072677 = HD021269 = Canciani 2022: č. 149 (s. 128).

374) Marchesini 2012–2013: 289.

375) Případně [*C*]atili(ius) nebo [*St*]atili(ius), viz Clauss 1992: 33, pozn. 4. *AE* 1914, č. 152 pak jméno interpretuje jako *Atil(ius) T(iti) f(ilius) P(apiria) Glyco(n)*, Marchesiniová (2012–2013: 286–288) pak jako [*T(itus)*] *Atil(ius) T(iti) f(ilius) P(alatina tribu) Glyco*. Pořizovatel nápisu, jehož jméno snad můžeme rekonstruovat jako Titus Atilius Glyco(n), může být rovněž zmíněn na nápisu nalezeném v místech ostijského přístavu, viz [Ost-009] níže.

f(ilius) P(alatina tribu) Glyco / [de]o³⁷⁶ Invic(to) Mithr(ae) / d(ono) d(edit). Socha byla nejspíše sekundárně užita v některém z ostijských mithraeí ke zhotovení sochy světlohoše. Nápis je na základě paleografických a prosopografických informací datován do druhé poloviny 2. století.³⁷⁷

[Ost-005] Fragment desky s nápisem ve formě monogramu³⁷⁸

Fragment této desky s nápisem (0,218 × 0,205 × 0,029 m) byl nalezen na hlavní ulici (*Decumanus*) v blízkosti *Via dei Molini*. Nápis má podobu monogramu složeného z ligatury písmen T, R, M a z písmen I a obráceného S uvnitř M. Mithraistický charakter tohoto monogramu byl rozpoznán až v nedávné době díky badatelské práci Massimiliana Davida a Alessandra Melegy.³⁷⁹

[Ost-006] Tři podlažní desky s nápisy ve formě monogramů³⁸⁰

Tři mramorové desky s nápisy ve formě monogramu složeného z ligatury písmen T, R, M a z písmen I a obráceného S uvnitř M byly objeveny během archeologického průzkumu lázní na ostijském náměstí (*Terme del foro*), kde sloužily jako dláždění podlahy *tepidaria* položené během renovace lázní v průběhu 3. století. Použitý monogram odpovídá monogramu nalezenému v roce 1913 poblíž ulice *Via dei Molini*,³⁸¹ jehož mithraistický charakter byl rozpoznán teprve nedávno Massimilianem Davidem a Alessandrem Melegou.

[Ost-007] Reliéf s vyobrazením tauroktonie³⁸²

V blíže neurčené době v posledním desetiletí 18. století objevil britský malíř a archeolog Robert Fagan v Quadraru na předměstí Říma v blízkosti *Via Appia* fragmenty reliéfu s vyobrazením tauroktonie. Bezprostředně po své nález byl tento monument přepraven do Říma, kde z neznámých důvodů došlo k jeho rozdělení.³⁸³ Dva do sebe zapadající fragmenty, tvořící středovou část a pravý okraj reliéfu, byly na konci 18. století zkompletovány a chybějící části dopracovány dle invence restaurátora. Výsledný rekonstruovaný reliéf (rozměry přibližně 1 × 2 m) byl následně zasazen do rámu s nápisem *Munificentia Pii Sexti P. M.*³⁸⁴ a zavěšen na stěnu nádvoří Belvederu ve Vatikánu, kde se nachází doposud.³⁸⁵ Další fragment (0,55 × 0,8 m), zahrnující větší část levé strany reliéfu, potom vešel do sbírek muzea Chiaramonti, součásti Vatikánských muzeí.³⁸⁶ Možná souvislost obou částí byla rozpoznána již poměrně záhy Zoegou v jeho studii věnované mithraistickým monumentům v Římě.³⁸⁷ Cumont tuto možnost

376) Marchesiniová (2012–2013: 286, 288) na základě autopsie navrhuje čtení tohoto slova ve formě *S(oli)*.

377) Marchesini 2012–2013: 289–290.

378) *CIL* XIV.2, č. 5286 = Vaglieri 1913: č. 19 (s. 215) = EDR109990.

379) David & Melega 2018: 141 a obr. 7.

380) Jedná se o následující fragmenty: 1) Cicerchia & Marinucci 1992: č. C6 (s. 168) = EDR179345 (rozměry 1,35 × 0,81 m); 2) Cicerchia & Marinucci 1992: č. C7 (s. 168) = EDR179346 (rozměry 1,2 × 1,32 m); 3) Cicerchia & Marinucci 1992: č. C8 (s. 168) = EDR179347 (rozměry 1,99 × 1,04 m).

381) Viz [Ost-005] výše.

382) *CIMRM* 321 = *TMM* II, č. 32 (s. 212) a obr. 40 = *TMM* II, č. 85 (s. 245) a obr. 78 = Canciani 2022: č. 98 (s. 77–78).

383) Je možné, že fragmenty reliéfu byly nalezeny na různých místech a v různých časech, a skutečnost, že náleží k jednomu a témuž monumentu, tak ušla pozornosti. Tento scénář však není příliš pravděpodobný, neboť k nález by muselo dojít v přibližně stejném čase.

384) Část nápisu, konkrétně písmena *Pii Sex(---)* se nachází na autentické části starověkého reliéfu, kam byla vytesána až po konečné restauraci monumentu, ke které muselo dojít před rokem 1799, kdy papež Pius VI. umírá.

385) Jedná se o monument č. 32 v *TMM* II = *Abhandlungen*, č. 17 (s. 149).

386) Jedná se o monument č. 85 v *TMM* II = *Abhandlungen*, č. 25 (s. 150).

387) *Abhandlungen*, s. 176: *Die beiden zerbrochenen Basreliefe 17 und 25 sind in der Art der Arbeit, in der den Gewändern gegebenen Farbe, und in der Anordnung der Figuren so ähnlich unter einander, daß ich fast glaube, sie machten einst eine einzige Platte aus, indem an dem einen gerade das fehlt, was an dem andern sich findet.* („Dva rozbité basreliefy 17 a 25 jsou si, pokud jde o způsob provedení, barvy oděvů a uspořádání postav natolik podobné, že skoro věřím, že kdysi tvořily jeden panel, v tom smyslu, že to, co na jedné desce chybí, se nachází na druhé.“)

zmiňuje, obě části však pojednává odděleně. Vermaseren Zoegův závěr akceptoval a obě části popisuje jako jeden kus, což je v jistých ohledech matoucí. Vermaseren totiž opomněl explicitně zmínit, že jeho *CIMRM* 321 je složen ze dvou částí, které byly v předchozím bádání pojednávány odděleně a které se také až do dnešních dní nacházejí na jiných místech. Fotografie, kterou Cumont získal od ředitele Vatikánských muzeí Bartolomea Nogary, nicméně Zoegův závěr podporuje a níže uvedený popis této tauroktonie tedy vychází z předpokladu, že obě části skutečně tvořily jeden a týž monumentu.

Reliéf zobrazuje Mithru usmrcujícího v jeskyni býka. Mithrův pohled je upřen k vyobrazení boha Slunce na okraji jeskyně v levém horním rohu reliéfu. Ocas umírajícího zvířete se proměňuje ve tři obilné klasy. Na Mithrově vlajícím plášti je vyobrazeno sedm hvězd, přičemž několik dalších obklopuje jeho hlavu. Havran sedí na jedné z větví stromu na obvyklém místě v levé části reliéfu. Ostatní zvířata jsou rovněž znázorněna v obvyklých pozicích. U obou krajů jeskyně stojí mithraističtí světloňoši, *Cautes* se vztyčenou pochodní napravo a *Cautopates* se skloněnou pochodní nalevo, oba oděni v šatu východního stylu a v postoji se zkříženými nohama. Kolem hlavního výjevu v masivu jeskyně se nachází vyobrazení několika dalších scén. V pravé části reliéfu (odspoda nahoru) i) Mithra *tauroforos*; ii) scéna poníže Slunce; iii) busta bohyně Luny s půlměsícem na čele. V levé části reliéfu (odspodu nahoru): iv) strom se dvěma větvemi, z nichž jedna je olistěná; ze druhé větve visí fryžská čapka; v) dýka zabodnutá do země, vedle které je zobrazeno ležící božstvo s odhalenou hrudí. Nad jeho pravou rukou se nachází *harpé*, jeden ze symbolů boha Saturna. Ležící božstvo se opírá o levou ruku a přes hlavu má přetažený plášť; vi) strom se dvěma větvemi, z nichž pouze jedna je olistěná. Na druhé větvi sedí havran; vii) horní část těla boha Slunce s paprscitou čelenkou a vlajícím pláštěm. Reliéf nese stopy původních barev, především červené v místech Mithrova a *Cautopata* oděvu.

[Ost-008] Fragment mramorové nádoby s ikonografickými motivy a nápisem³⁸⁸

V roce 1866 byl princem Alessandrem Torlonim v místech, kde se nacházel ostijský přístav, nalezen fragment mramorové nádoby s vyobrazením mužské hlavy s vousy a paprscitou čelenkou, patrně ztvárňující boha Slunce, a pod ním stojícího světloňoše se vztyčenou pochodní.³⁸⁹ Nad oběma vyobrazeními se nachází nápis *Invicto Deo S[oli Mithrae ---]*. Vzhledem k rozložení motivů se patrně jednalo o fragment vyobrazení levého okraje tauroktonního motivu. Monument je v současné době pokládán za ztracený a k dispozici není ani jeho žádná fotografie. Na základě dostupných informací jej řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické nálezy.

[Ost-009] Deska s nápisem³⁹⁰

Tento monument byl nalezen během vykopávek pod vedením prince Alessandra Torloniho, které probíhaly v zimě let 1863–1864. Jedná se o desku s nápisem s odlomenými pravým i levým okrajem a spodní částí. Nápis na tomto předmětu je nadepsán jako *album sacrato[rum ---]*, ale bez uvedení božstva, v jehož kultu se níže uvedení zsvěcenci angažovali. Ze jmen *sacratores* ze zachovala větší část středového druhého sloupce a malá část pravého třetího sloupce.³⁹¹ Mithraistický status *alba* je vyvozován na základě výskytu titulu *pater*, který se objevuje za jménem končícím na *[-]reus* u prvního jména prvního sloupce a rovněž vertikálně vyvedeného nápisu v prostoru mezi oběma sloupci ve formě *LEOFE(---)*, interpretovaného jako *leo*

388) *CIMRM* 322/323 = *TMM* II, č. 142 (s. 118) = *TMM* II, č. 85bis (s. 246–247) = Becatti 1954: č. 8 (s. 131) = Marchesini 2012–2013: 323–324 = *CIL* XIV, č. 55 = EDR144063 = Canciani 2022: č. 152 (s. 129).

389) *CIL* odkazuje jako na primární zdroj informací o tomto monumentu na De Rossiho, který jej popsal v březnu roku 1866 (*Descriscit De Rossi mense Martio a. 1866*). Cumont (*TMM* II, s. 246) uvádí, že uvedený popis se nachází v březnovém čísle časopisu *Bullettino di archeologia Cristiana* ročníku 1866, kde jej nicméně nemohu dohledat.

390) *CIMRM* 325 = *TMM* II, č. 140 (s. 117) = *CIL* XIV, č. 286 = Floriani Squarciapino 1962: 58 = Thrans 1972: 153–156 = Marchesini 2012–2013: 324–328 = EDR144064 = Canciani 2022: č. 153 (s. 129–130).

391) Na druhém místě v seznamu jmen prvního sloupce se objevuje *[-] G]lycon*, který by mohl být totožný s člověkem, který pořídil nápis na torzu sochy mužské postavy, viz [Ost-004] výše.

fe(cit).³⁹² Thylander navrhl tento nápis chápat jako seznam zasvěcenců do kultu bohyně Ísidy,³⁹³ tento závěr je nicméně většinou odmítán.³⁹⁴ Opatrnější postoj zaujal Richard Gordon, který poukazuje na relativní vzácnost mithraistických „seznamů zasvěcenců“, které jsou naopak v kultu bohyně Ísidy poměrně běžné, připouští však, že titul *pater* není v textech tohoto typu obvyklý.³⁹⁵ Upozorňuje rovněž, že není zcela jisté, zda slovo *Leo*, které se na nápisu objevuje, označuje mithraistického zasvěcence, a nikoli vlastní jméno.³⁹⁶ K této nejistotě přispívá především skutečnost, že se styl vyvedení tohoto jména liší od ostatního textu, což umožňuje různé interpretace jeho významu a chronologie.³⁹⁷ Monument, který by se měl nacházet v inventáři vily Albani v Římě, bohužel není volně přístupný³⁹⁸ a zdá se, že neexistuje ani jeho dostupná obrazová reprodukce. Za těchto okolností tento „seznam zasvěcenců“ řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické nálezy.

[Ost-010] Cihla s nápisem³⁹⁹

Tento předmět byl nalezen v jedné ze zdí během vykopávek v místě ostijského přístavu. Cihla nese značku dílny, která ji vyrobila, ve znění *Ex of(f)icin(a) L(uci) Aemili Iuliani / Solis et Lunae / sac/erd(otis)*. Přestože Vermaseren tento předmět zařadil do svého korpusu, je velmi nepravděpodobné, že by se označení „kněz Slunce a Měsíce“ mohlo vztahovat v římském kultu boha Mithry, neboť podobný titul není v mithraistických nápisích doložen. Tento artefakt proto vyřazují ze seznamu relevantních nálezů.

[Ost-011] Torzo sochy mužské postavy⁴⁰⁰

Ve sbírkách Vatikánských muzeí (muzeum Gregoriano Profano) se od roku 1920 nachází torzo sochy mladíka oděného do krátké tuniky, s pláštěm přehozeným přes pravé rameno. Navzdory absenci stop po pochodni bylo na základě srovnání s fragmentem sochy Cautopata z mithraea v „císařském paláci“ navrženo, že se může i v tomto případě jednat o postavu mithraistického Cautopata. S ohledem na stav torza však nelze tuto otázku rozhodnou a proto tento artefakt řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[Ost-012] Architráv s nápisem⁴⁰¹

V roce 1909 byly během vykopávek v blízkosti ostijské *Via dei Vigili* objeveny dva fragmenty architrávu opatřeného nápisem v řečtině ve formě [--]κήτω και το[--]ος ιδίας διαπάνας ἐκόσμησεν. Maria Letizia Lazzarini, která interpretaci tohoto nápisu věnovala podrobnou studii, přišla s návrhem čtení, které tento předmět situovalo do prostředí Mithrova kultu. Podle ní text dedikace zachycené na prvním fragmentu v rekonstruované podobě zněl [Δι Ἠλίω Μίθρα ἀνει]κήτω και το[ῖς συννάοις θεοῖς] („Bohu Slunci Neporazitelnému a božstvům, která s ním přebývají“).⁴⁰² Problém pro tuto interpretaci představuje skutečnost, že formulace *και τοῖς συννάοις θεοῖς* je z prostředí Mithrova kultu doložena pouze jednou, a to na stéle

392) TMM II, s. 117.

393) Thylander 1952: č. B 295 (s. 368–369).

394) Meiggs 1973: 388 a pozn. 6; Clauss 1992: 33 a pozn. 3.

395) Gordon 1994: 472.

396) Gordon 1994: 472.

397) Marchesini 2012–2013: 328.

398) Monument nemohl prozkoumat ani Hermann Dessau v době přípravy čtrnáctého svazku *CIL* a příslušný vstup tedy čerpá z informací od badatelů z 19. století. Zdá se, že monument studoval na základě autopsie Hilding Thylander, bohužel však neuvádí žádné nové informace. Raffaella Marchesiniová, která svou disertační práci staví na pokud možno osobním studiu pojednávaných artefaktů, nebyla schopna fragment této desky prozkoumat (jak vyvozují z Marchesini 2012–2013: 328, pozn. 799).

399) *CIMRM* 324 = TMM II, č. 194 (s. 126) = *CIL* XIV, č. 4089.7 = Becatti 1954: 126–127.

400) Marchesini 2012–2013: 297 a obr. 147 = Sinn 2006: č. 183 a tab. 103, 1.3 (s. 306–307).

401) Vaglieri 1909: č. 8 (s. 97) = *AE* 1999, č. 405 = *RICIS* II, č. 503/1133 = Lazzarini 1979 = Canciani 2022: č. P34 (s. 224–225).

402) Lazzariniová (1979: 200) v závěru své studie rovněž přišla s opatrně vyjádřenou hypotézou, že tento architráv mohl pocházet z mithraea u Římské brány, které se nacházelo nedaleko místa nálezu.

z hypotetického římského mithraea u *Arco di San Lazzaro*.⁴⁰³ Velmi často se však objevuje v prostředí kultu egyptských božstev, zvláště ve spojení s bohem Sarápidem.⁴⁰⁴ V následující studii z roku 1996 Lazzariniová svůj náhled revidovala a přiklonila se k závěru, že nápis na architrávu spadá do kontextu kultu egyptských božstev.⁴⁰⁵ Vzhledem ke stavu zachovalosti nápisu nelze přesné určení božstva, které zmiňoval, rozhodnout. Nápis proto řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

403) Viz [Rom-M-01-001] výše.

404) Viz např. *SIRIS* 550 = *RICIS* II, č. 503/1205 (Ostijský přístav) nebo *IGUR* I, č. 189 a 193 (Řím).

405) Lazzarini 1996.

